

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ - ШТИП
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ

Д-р Крсте Шајноски

ДЕВИЗЕН СИСТЕМ И ДЕВИЗНО РАБОТЕЊЕ

Штип, 2011

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП

ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ

Д-р Крсте Шајноски

ДЕВИЗЕН СИСТЕМ И ДЕВИЗНО РАБОТЕЊЕ

Штип, 2011

Автор

Доц. д-р Крсте Шајноски

ДЕВИЗЕН СИСТЕМ И ДЕВИЗНО РАБОТЕЊЕ

Рецензенти:

Проф. д-р Ристо Фотов
Доц. д-р Виолета Мацова

Лектор:

Вангелија Цавкова

Техничко уредување:

Крсте Шајноски

Издавач:

Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

Печати:

Печатница „2 Август“ - Штип

Тираж

300 примероци

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

339.74(035)

ШАЈНОВСКИ, Крсте

Девизен систем и девизно работење / Крсте Шајноски. - Штип :
Универзитет „Гоце Делчев“, Економски факултет, 2011. - 189 стр. ; 21 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 179-187

ISBN 978-608-4504-43-6

а) Девизен систем и девизно работење - Прирачници
COBISS.MK-ID 89286154

Доц. д-р Крсте Шајноски

ДЕВИЗЕН СИСТЕМ И ДЕВИЗНО РАБОТЕЊЕ

ПРВО ИЗДАНИЕ

Штип, 2011

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР	7
ДЕВИЗЕН СИСТЕМ И ДЕВИЗНА ПОЛИТИКА.....	9
1. Поим и цели на девизниот систем и девизната политика	9
1.1. Поим и цели на девизниот систем.....	9
1.1.1. Видови девизни ограничувања	12
1.1.2. Девизен пазар.....	15
1.2. Поим и цели на девизната политика	16
1.3. Прашањето на стабилноста на вредноста на парите	17
1.4. Суштина на меѓународните плаќања	19
1.4.1. Корисност од меѓународната размена	20
1.4.2. Секое меѓународно плаќање се сведува на соодветно движење на стоки и услуги	23
1.4.3. Меѓународните плаќања влијаат врз движењето на општествениот производ	24
1.5. Улогата на девизниот курс.....	30
1.5.1. Паритетот на куповна сила на парите и девизниот курс...31	
1.5.2. Поим и видови девизни курсеви	34
1.5.2.1. Илустрации на движењето на курсот врз основа на понудата и побарувачката на девизи на девизниот пазар	35
1.5.2.2. Движење на курсевите при индиректно влијание на девизниот пазар.....	40
1.5.2.3. Формирање на слободно флукуирачки курсеви	42
1.5.3. Предности и слабости на фиксните курсеви.....	44
1.5.4. Предности и слабости на флукуирачките курсеви.....	45
1.5.5. Различни видови режими на девизен курс.....	46
1.5.5.1. Режим на валутна управа	47
1.5.5.2. Режим на конвенционален девизен курс	50
1.5.5.3. Режим на лизгачки паритети.....	51
1.5.5.4. Флукуирачките девизни курсеви	53
1.5.6. Проектирање на политика на девизен курс	55
2. Суштина на валутната конвертибилност	61
2.1. Еволуција на конвертибилноста	61
2.1.1. Изворно значење на конвертибилноста во системот на златно важење.....	61
2.1.2. Дострелот на системот на златно важење	66

2.2. Улогата на конвертибилноста во унапредувањето на меѓународните плаќања, како основа за поинтензивен развој на меѓународните економски односи	69
2.3. Многу „видови“ конвертибилност ја замаглуваат економската суштина на валутната конвертибилност	74
2.4. Валутната конвертибилност- како неограничен мултилатерализам	76
3. Еволуција на меѓународните плаќања.....	82
3.1. Девизното работење во услови на либерализација на меѓународните плаќања и во услови на девизни ограничувања	82
3.1.1. Слобода на плаќањата во системот на златно важење	82
3.1.2. Напуштањето на златното важење - Билатерализам во економските односи и во меѓународните плаќања - практика на девизни ограничувања	86
3.1.3. Бретонвудски систем на меѓународни плаќања - обид за мултилатерализација	95
3.1.3.1. Планот на Џ.М. Кејнс	97
3.1.3.2. Бретонвудскиот систем на меѓународни плаќања	101
3.1.4. Развој по укинувањето на конвертибилноста на доларот - Слабости на националните валути во функција на меѓународно средство за плаќање	106
3.1.5. Меѓународните плаќања во услови на функционирање на светска валута	113
3.1.5.1. Предлози за враќање на златното важење	114
3.1.5.2. Емитирање на светски книжни пари	116
3.1.5.3. Банкорот на Кејнс - решение на линија на светски пари од типот стока-пари (против национални валути како светски пари).	118
3.1.5.4. Развој на Специјалните права на влечење (СПВ).....	122
3.2. Глобализацијата и режимот на флукуирачки курсеви.....	125
3.3. Можности за чесно повлекување на доларот од функцијата на светски пари	129
3.3.1. САД на раскрсница.....	129
3.3.2. Редифинирање на развојот на САД во услови на светска валута.....	133
3.3.3. Супституирање на доларите со светска валута.....	139
ДЕВИЗЕН СИСТЕМ И ДЕВИЗНО РАБОТЕЊЕ ВО РМ.....	143
1. Девизниот систем како важен сегмент на економскиот систем	143
2. Проблеми во конципирањето на девизниот систем	144
3. Функционирање на девизниот систем и девизната политика	147
3.1. Либерализација на тековни и капитални трансакции.....	147

3.2. Декларирана надворешна, а се спроведува внатрешна конвертибилност на денарот	150
3.3. Девизен пазар	151
3.4. Посебни мерки на НБРМ	152
3.5. Девизни работи	154
3.6. Девизен надзор и девизна контрола	154
4. Девизниот курс на денарот и политиката на стабилизација	155
4.1. Стабилноста како претпоставка на растот	156
4.2. Стабилноста (внатрешна и надворешна) и режимот на девизниот курс	157
4.2.1. Режимот на фиксен курс и стабилноста	157
4.2.2. Режимот на флукуиращки курс и стабилноста	160
4.3. Режимот на девизниот курс и конвертибилноста на домашната валута	162
4.4. Истовремена потреба од стабилен и реален девизен курс на денарот	164
5. Контрапродуктивноста на декларираната конвертибилност на денарот во 1998 година во услови на фиксен курс на денарот	166
5.1. Стабилизација на сметка на развојот	169
5.2. Стабилизација која генерира нерамнотежа во економските односи со странство	172
5.3. Препуштање на развојот на интересите на странскиот капитал	175
5.4. Сè понагласени барања за поддршка на извозот и на производството во услови на апресирани девизен курс	177
КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	179

ПРЕДГОВОР

До подготвувањето на учебник за предметот девизен систем и девизно работење неопходно е да се направи дополнување на постојната основна, задолжителна литература од овој предмет, со оглед на тоа што таа изобилува со бројни факти и информации во врска со девизите и девизното работење, а недостасуваат разгледувања на причинско-последичните односи во областа на интервалутарните односи во светот и нивното влијание врз националните економии. Не е доволно да се научи дека има фиксни и флукуирачки курсеви, ако не се разбере зошто фиксните курсеви (вклучувајќи ги и фиксните, но приспособливи курсеви во Бретонвудскиот систем), кои функционираа подолг период, се напуштија и се премина на флукуирачки курсеви? Кои се проблемите и последиците од таквиот пресврт? Колку таквата промена има удел во актуелните глобални нерамнотежи? (Појава на дефицитни и суфицитни земји во надворешно-трговските и тековните биланси), итн.

Неприфатливо е и тоа што студентите на Економските факултети дипломираат само со научување на техничка дефиниција за еден од суштествените институти на меѓународниот монетарен и финансиски систем, во чија основа е регулирањето на меѓународните плаќања-валутната конвертибилност. Сите научуваат дека валутната конвертибилност е замена на една во други валути. Тоа е точно, но треба да се знае дека валутната конвертибилност не се исцрпува со техниката на конверзија. Од еволуцијата на валутната конвертибилност произлегува дека нејзините облици не се неутрални во економските збиднувања во светот. Таа е значајна стоко-парична категорија подложна и погодна за манипулирање и во националните стопанства и во светското стопанство. Појавата на „нови видови“ конвертибилност, кои се објаснуваат со техниката на замена, ја замаглуваат економската суштина на поимот, т.е. потребата за мултилатерализација во меѓународните плаќања. Во овој контекст е незаобиколно и прашањето за создавање светска валута, наспроти националните валути (на развиените економии) кои вршат функции на светски пари.

Со оглед на значењето на институтот на валутната конвертибилност во регулирањето и остварувањето на меѓународните плаќања, потребно е студентите да се запознаат и со одлуката на Република Македонија за прифаќање на обврската од членот 8 од Статутот на ММФ (воспоставување на надворешна конвертибилност на денарот). Неоправдано е дипломираните студенти да не знаат дека денарот е деклариран како конвертибилен, да не знаат од кој тип е таквата конвертибилност, какви се правата и обврските на стопанските субјекти и какви се последиците од одржувањето на конвертибилен статус на денарот. А во исто време добиваат многу информации за мерките и инструментите со кои се ограничуваат и/или забрануваат меѓународните плаќања, како да се подготвуваме за изолација на националната економија од странските влијанија. Студентите треба да се подготват да го разберат односот меѓу времено потребните ограничувања и забрани во меѓународните плаќања во развојот на националната економија и либерализацијата декларирана со прифаќањето на обврските од членот 8 од Статутот на ММФ, односно од надворешната конвертибилност на денарот.

Споменатите проблеми имаат значајно влијание во конципирањето и изградувањето на девизниот систем во македонското стопанство. Тие ја детерминираат политиката во областа на девизното работење, во таа смисла дали таа ќе се потпира врз девизни ограничувања или врз либерализација на плаќањата со странство (при што конвертибилниот статус на домашната валута претставува највисок степен на либерализација). Какви се последиците од едниот или другиот начин на регулирање на меѓународните плаќања во земјата, со оглед на тоа што Македонија е мала и недоволно развиена земја.

Со дополнувањата ќе се надмине практиката на предавање на девизниот систем како техника на обезбедување на средства за меѓународни плаќања. Во крајна линија тој се сведува на начин на стекнување и распределба на средствата за плаќање во странство, меѓутоа, се запоставува дека од начинот (техниката) во голема мера зависи рационалноста во вклучувањето на националното стопанство во меѓународната поделба на трудот. Во елаборацијата на овие сознанија ќе се послужам со сознанијата на проф. д-р Вјекослав Мајхснер и проф. д-р Агис Шајноски.

Скопје, септември 2011 година

Авторот

Прв дел

ДЕВИЗЕН СИСТЕМ И ДЕВИЗНА ПОЛИТИКА

1. Поим и цели на девизниот систем и девизната политика

1.1. Поим и цели на девизниот систем

Девизниот систем е збир на законски прописи со кои се регулира, ограничува или забранува прометот на стоки и услуги со странство, стекнувањето и располагањето со девизи, како и на сите плаќања и наплатувања со странство. Станува збор за прописи, инструменти и мерки со чија помош државата ги регулира меѓународните плаќања, со намера да избегне ситуации на несолвентност на земјата, а притоа да обезбеди рационално вклучување на националното стопанство во меѓународната поделба на трудот, како основа за остварување на задоволителен одржлив развој. Не е проблем со примена на некои од споменатите мерки да се обезбеди уредно плаќање на обврските спрема странство. Меѓутоа, проблем е ако таквата цел се остварува само со ограничувања и забрани на увозот на стоки и услуги, со ограничувања и забрани за задолжување од странство, како и со ограничувања на определени плаќања спрема странство. На тој начин целта ќе се оствари, меѓутоа, нема сомнение дека ќе се ограничат развојните потенцијали на националното стопанство што зависат од увозот, од можноста за задолжување спрема странство и од можноста за извршување на определени плаќања во странство.

Се подразбира дека ограничувањата и забраните би биле многу мали или би биле елиминирани доколку стопанството е на такво ниво на развиеност (оспособеност) да стекнува доволно странски средства за плаќање да може да ги задоволува различните потреби од увоз. Додека стопанството не стаса на такво ниво постои објективна потреба да се рационараат расположливите странски средства за плаќање, со цел да се одржува рамнотежа во билансот на плаќањата (преку контрола на приливот и одливот на девизите). Меѓутоа, треба да се има предвид дека рационарањето не треба да трае долг период за да не прерасне во систем на административна распределба на странските средства за плаќање што ги стекнуваат стопанските субјекти во земјата, бидејќи таков систем не е во согласност со пазарното регулирање на внатрешните и надворешните економски односи на националните економии. Опкружувањето со пазарни економии ја наметнува потребата од постојано либерализирање на односите со странство, при што од клучно значење е либерализирањето на стекнувањето и располагањето со девизи во националната економија. Тоа имплицира либерализација на тековите на стоки и услуги, на капитал и на работна сила. Ова значи дека режимот на рационарање на девизните средства за најадекватно задоволување на општествено-економските потреби од увоз е

привремено решение, додека не се обезбеди задоволување на потребите од увоз врз пазарни критериуми, преку купување и продавање девизи на девизниот пазар, се разбира, при висок степен на либерализација на односите со странство.

Од реченото произлегува дека главна цел на девизниот систем во фазата на ограничувањата и забраните во располагањето со девизните средства е да обезбеди најадекватно задоволување на потребите од увоз, а притоа да не се загрози мотивот за стекнување девизни средства (преку извоз). И за функционирањето на овој систем од пресудно значење е обезбедувањето на постојан девизен прилив врз основа на економскиот интерес на извозниците. Во практиката се познати и искуства за стимулирање на извозот заради задоволување на сè поголемите општествено-економски потреби од увоз и за други меѓународни плаќања. Меѓутоа, со обезбедувањето на финансиски средства за стимулирање на извозот се врши внатрешна прераспределба на националниот доход и поради тоа директното стимулирање на извозот не е погодно како подолгорочна мерка.

Привременоста на оваа фаза претпоставува дека во периодот на функционирањето на бројните ограничувања и забрани треба да се обезбедат услови за нивно намалување, односно сведување до степен на либерализација на односите со странство кои овозможуваат воспоставување и одржување на конвертибилен статус на домашната валута, како израз на рационалната вклученост на стопанството во меѓународната поделба на трудот. Тоа се случува кога платниот биланс се урамнотежува, а земјата има доволно (4-5 месечни вредности на увоз) монетарни резерви.

Во овој контекст мошне е важно да се има предвид дека девизните системи ги регулираат меѓународните плаќања на една земја во согласност со правилата утврдени од меѓународните монетарни и финансиски институции (Меѓународниот монетарен фонд, Светската банка, Светската трговска организација, Банката за меѓународни израмнувања). Сите тие настојуваат да обезбедат што поголемо отворање на националните стопанства спрема странската конкуренција, односно кон намалување на ограничувањата и забраните во односите со странство. Израз на таквите настојувања беа предкризните интензивни процеси на глобализацијата, вклучувајќи го во тоа и масовното декларирање на конвертибилен статус на националните валути на стотина земји во последната деценија од минатиот век.

Девизните системи се разликуваат според степенот на ограничувањата и забраните што ги прави секоја земја во зависност од потребите. Поради тоа може да се каже дека нема два идентични девизни системи. Сепак, разликите меѓу нив се многу поголеми во помалку развиените економии отколку во развиените земји. Разликите се намалуваат со зголемувањето на степенот на либерализацијата на економските односи со странство. Во суштина, можат да се разликуваат строги и либерални девизни системи.

Преку **строгите** девизни системи недоволно развиените земји настојуваат, покрај определени жртви поради ограничувањата и забраните, да обезбедат побрз развој на некои стопански гранки од стопанството или побрзо да достигнат определено ниво на развој на

вкупното стопанство. Преку **либералните** девизни системи се овозможува структура и динамика на стопанскиот развој под влијание на пазарните законитости, на понудата и побарувачката на стоки и услуги, од аспект на потребите не само на домашното туку и на светското стопанство. Тоа значи дека се остварува поефикасен стопански развој.

И не е случајно што сите земји настојуваат да ги либерализираат економските односи со странство, иако со различно темпо. Причина за тоа е нивната недоволна развиеност и недостигот на сопствена или позајмена акумулација за динамизирање на стопанскиот раст. Без решавање на овој проблем тешко е да се очекува натамошна либерализација во меѓународните економски односи, бидејќи неконтролираното препуштање на помалку развиените земји на пазарните законитости води кон влошување на структурата и динамиката на нивниот раст, а со тоа и до заостанување во нивниот развој. Меѓутоа, и долгото игнорирање на пазарните влијанија на светското производство на вредности врз националните економии води кон нерационален развој којшто, сакале или не, по извесен период, неповолно ќе се одрази врз стандардот на населението. Во овој контекст може да се каже дека само земјите кои девизните ограничувања и забрани ќе ги искористат во развивање на извозно ориентирани стопански гранки кои, по извесен период, ќе можат да се носат со странската конкуренција, објективно ќе можат да го зголемуваат и степенот на либерализацијата на односите со странство.

Од овој контекст се гледа дека девизниот систем е значаен дел од стопанскиот систем на една земја. Каков ќе биде девизниот систем зависи од тоа колкав е степенот на пазарноста на стопанскиот систем и од нивото на стопанската развиеност на земјата, меѓутоа, и од девизниот систем зависи како ќе функционира пазарниот систем во целина и дали земјата своите развојни цели ќе ги остварува преку порационално вклучување на стопанството во меѓународната поделба на трудот или ќе се развива автаркично, во границите на земјата, со сите последици што од тоа можат да произлезат и за динамиката на растот и за ефикасноста на развојот, особено во помалите економии.

Во развиените економии девизните системи се, во основа, либерални, а кон девизни ограничувања прибегнуваат во определени ситуации (најчесто со воспоставување на контрола на извозот на капитал) и по извесен период повторно се враќаат на либералното одвивање на надворешно-трговските и финансиските трансакции. Недоволно развиените економии, пак, во девизните системи гледаат не само инструмент за рационализирање на странските средства за плаќање, туку и средство за **времена заштита** на развојот на определени гранки од странска конкуренција (додека се оспособат да се носат со конкуренцијата). Во овој контекст, всушност, треба и да се набљудуваат бројните видови девизни ограничувања.

1.1.1. Видови девизни ограничувања

Од досега реченото јасно произлегува дека со девизните ограничувања економската и монетарната власт ги ставаат под контрола приливот и одливот на девизи со намера да обезбедат најрационално задоволување на општествено-економските потреби од увозни стоки и услуги. Затоа се вели дека со нив се рационара **оскудното** средство-девизите. Тоа значи дека на девизите им се максимира цената, со пропишување на официјален курс, кој по правило е преценет и затоа, всушност, се врши рационарање на девизите. Затоа, во земјите кои одржуваат реални девизни курсеви на своите валути (преку понудата и побарувачката на девизните пазари), нема могу прописи во врска со рационарањето на девизните средства. Приливот и одливот се урамнотежуваат преку курсот. Но, кога курсот е преценет, приливот на девизи е дестимулиран и затоа треба да се воведат нивно рационарање со цел, со остварениот прилив, да се обезбедат приоритетните потреби (лекови, сировини, опрема итн.). Во вакви ситуации, приливот на девизи се концентрира на едно место и оттаму девизните средства се распределуваат според определените критериуми за приоритет (есенцијални стоки и помалку потребни и луксузни).

Постојат квантитативни, квалитативни и девизни ограничувања со мешовит карактер. Со **квантитативните ограничувања** (преку давање одобренија) се определува кои плаќања можат да се вршат, во која валута и кои се субјектите кои можат да се занимаваат со девизни трансакции. Овие ограничувања се директни. Со **квалитативните ограничувања** се дејствува посредно, главно преку трошоците на кои се подложуваат трансакциите. Станува збор за нивото на девизниот курс според кој централната банка ги купува и продава девизите. Вакви ограничувања се применуваат во девизните системи со многукратни курсеви. Курсевите се разликуваат според тоа дали се однесуваат на извоз или на увоз. Покрај многукратните курсеви, во оваа група спаѓа и воведувањето на девизна такса, извозна премија (стимулација) и увозна такса. Со овие ограничувања се врши камуфлирано манипулирање со курсевите.

Ограничувањата со мешан карактер се бројни и повеќето се комбинираат со можноста девизни средства да се набават на девизниот пазар, по правило, по повисока цена. На пример, увозот на автомобил е врзан со одобрение, ама девизите мораат да се набават на слободниот пазар. Значи, дозволата за увоз не ја опфаќа дозволата за плаќање.

Во оваа група ограничувања спаѓа и регулирањето на движењето на капиталот за да се спречи негово бегство во било која форма (инвестиции, промет со хартии од вредност или преку било какво камуфлирање преку други трансакции (фактурирање на извозот под, а на увозот над договорените цени, при што разликата се инвестира во странство).

Со оглед на можните манипулации со девизните ограничувања кои се одразуваат и на другите економии и го кочат развојот на светската трговија, во Статутот на ММФ проблематиката на девизните ограничувања е посебно регулирана. Во напорите да оствари **мултилатерален систем на плаќање** за тековни трансакции меѓу

земјите членки, Статутот предвиде процес на елиминирање на девизните ограничувања. Тоа значи дека ја оправда потребата во определен период девизните ограничувања да се применуваат, но ги обврза членките тие да не се зголемуваат, туку да се намалуваат и по извесен период да ги прифатат обврските од членот 8 од Статутот за воведување конвертибилност на домашните валути, како израз на значително либерализирани плаќања спрема странство (за тековни трансакции). Во овој контекст е јасно дека земјите членки можеле да ја задржат контролата на движењето на капитал.

Во заклучок ќе ја наведеме критиката на девизните ограничувања. Во определен период се потребни, но ако долго се применуваат генерираат неповолни состојби во националните економии. Како мошне концизно, ќе го наведам мислењето на проф. д-р Вјекослав Мајхснер: „Сите ограничувања на слободната игра на пазарните сили на понудата и побарувачката го ограничуваат постигнувањето на максимална економичност како последица на поделбата на трудот, па така и девизните ограничувања. Заштитени во стоковниот промет од надворешна конкуренција, земјите повеќе не ги произведуваат оние артикли во чие производство уживаат компаративна предност и производството, воопшто земено, поскапува, а со тоа растат и цените. Поради економската изолираност на одделни национални стопанства во нив се формираат различни односи на цените, што е невозможно во еден единствен пазар каков што е слободниот светски пазар, а тоа создава посебни тешкотии при укинувањето на ограничувањата и укинувањето на националните стопанства во светско стопанство. Конечно, бидејќи билатералниот стоковен промет меѓу две земји ретко кога се израмнува, размената опаѓа на ниво на надворешно-трговскиот капацитет на послабата земја, што значи дека опаѓа и вкупниот промет на светската трговија”¹.

Во екот на најголемата економска и финансиска криза (2007-2009) по Големата депресија од триесеттите години од минатиот век, беа применети различни мерки со кои се загрозуваше постигнатиот степен на либерализација. Ќе наведеме само неколку со кои се послужија земјите ширум светот:

- увозни рестрикции преку зголемување на царините или намалување на квотите за увоз и други мерки за заштита на домашните индустрии, вклучувајќи и пропаганди, на пример, кампањи да се купуваат домашни производи- Купувај американско, шпанско, француско, хрватско (имавме и купувај македонско);

- субвенционирање за да се поддржат домашни индустрии, особено автомобилската, со цел да се спречи порастот на невработеноста, но се повредуваат странски компании;

- појава на финансиски протекционизам преку давањето приоритет во финансирањето на домашните бизниси и индивидуи. Со тоа се доведоа во тешкотии бројни индустрии и компании кои за време на процесот на финансиска глобализација се прилагодија на ситуацијата во која беа во можност да примаат заеми и инвестициски средства од

¹ Економска енциклопедија I, Савремена администрација, Београд, 1984.

секаде и во било кое време; Со ова е запрен моторот на глобализацијата, особено со неочекуваното повлекување на средства од странските банки; јавната помош се условува со незатворање на домашни фабрики за сметка на определени капацитети во странство;

- подигање на повисоки бариери за да се спречи приливот на работници од други земји (протести против ангажирањето на странски работници); при отпуштањето први на удар се странските работници, а пополнувањето се врши во рамките на домашниот пазар на труд;

Споменатите мерки се од арсеналот на **политиката на осиромашување на соседот**. А таа, како што вели Норико, е заразна. „Ако една земја тргне да го блокира увозот, сигурно е дека другите ќе одговорат со иста мерка. Ако една земја бара парите да се задржат дома, другите ќе ја следат”².

Свеста дека идеологијата на осиромашување на соседот сигурно води кон самодеструкција, очигледно, со оглед на досегашните однесувања, не ги спречи и најбогатите да посегнат по некои од споменатите мерки. Тоа се правда со итноста на ситуацијата, со намера да се спречи влошувањето на состојбите во одделни земји. Се заборава, меѓутоа, дека економскиот национализам, принципиелно, не може да се правда ниту со итноста, особено не на остварениот степен на глобализацијата. Претпоставка за нејзино успешно остварување е постепеното напуштање на економскиот национализам, а не кон негово враќање, па дури и за остварување на краткорочни цели. Комплексно конципиран проект на глобализација тоа не би го допуштил. Меѓутоа, нема сомневање дека финансиите беа брзо глобализирани. „Процесот беше толку брз што заврши со предизвикување на глобална финансиска криза”³. Нереалното охрабрување на брзи чекори во слободното движење на стоките, капиталот и работната сила преку националните граници, за жал, заврши со неуспех. „Острото економско забавување ширум светот доведе до контракција на прекуграничните движења на стоки, капитал и работна сила, направи луѓето да губат доверба и ги предизвика да почнат да гледаат навнатре. Глобалната трговија се намали за прв пат во 25 години, а исто така се намали и протокот на капитал”⁴.

Доследното спроведување на девизните прописи е од клучно значење за остварување на целите поради кои тие се воведуваат. За да се максимираат се врши **девизна контрола**. Таа може да се врши дополнително или претходно. Со **дополнителната контрола** се врши проверување на работите кои се извршуваат со странство за да се утврди дали работите се извршени во согласност со постојните прописи. Со **претходната контрола** однапред се проверуваат определени

² Hama Noriko: Reversing the Slide into Protectionism, Japan Echo, August 2009, str. 30.

³ Kashiwagi Shigeo: Don't Let Globalization Go into Reverse, Japan Echo, August 2009, str.32.

⁴ Kashiwagi Shigeo: Don't Let Globalization Go into Reverse, Japan Echo, August 2009, str.32.

податоци за да се обезбеди работите со странство да се извршат во согласност со постојните прописи.

Во поглед на функциите и организацијата на девизната контрола нема големи разлики меѓу одделни земји. Во некои земји постои Врховна девизна контрола која ја вршат министерствата за финансии. Некаде постојат Девизни инспекции кои дејствуваат или како самостоен орган или како организациона единица во министерствата за финансии. Некаде се организирани и како Девизна документарна контрола, како дел на централните банки или како самостојни органи

Разликите меѓу одделни земји се големи во поглед на висината на казните кои се изрекуваат поради девизни престапи и прекршоци.

1.1.2. Девизен пазар

Економиите кои работењето со странски средства за плаќање ги свеле на минимум девизните ограничувања и забрани, имаат развиени девизни пазари. Меѓутоа, девизни пазари имаат и оние земји кои имаат бројни девизни ограничувања и забрани. Разликата меѓу нив е во тоа што на првите пазари понудата и побарувачката на девизи се појавува без намалување на количеството, како обврска на извозниците во определено време да ги продадат стекнатите девизни средства на девизниот пазар за национална валута, и како право на сите субјекти кои имаат потреба за плаќање во странство да ги купат на девизниот пазар, според курсот кој ќе се формира врз основа на односот на понудата и побарувачката, а во услови кои се детерминирани од режимот на девизниот курс. При режим на фиксни курсеви на девизниот пазар често е присутна со свои интервенции и централната банка (да откупува дневни вишоци од понудата на девизи или, пак, да продава од резервите доколку има недостиг да се задоволи побарувачката според курсот кој таа го брани). Во режим на флукуирачки курсеви, особено кога се работи за слободно флукуирачки курсеви ваквите интервенции не се обврска, иако не се исклучени, доколку централната банка има интерес да се вклучи.

Девизниот пазар го опфаќа купувањето и продавањето на девизи за домашна валута или за други девизи меѓу банките, потоа меѓу банките и другите лица во една земја, како и меѓу банките на различни земји. Со оглед на бројот на различни субјекти, јасно е дека понудата и побарувачката на девизи не се концентрирани на едно место туку се вршат писмено или по телекомуникациски пат меѓу банките и другите субјекти (диспоненти и девизни брокери). Затоа девизниот пазар не треба да се сфаќа како берза во вистинска смисла на зборот, туку повеќе како механизам преку кој купувачите и продавачите на девизи постојано контактираат. Девизните берзи (постојат во некои земји - Германија, САД и др.) се конкретни места во кои постојат постојани дневни врски меѓу девизните посредници на одделни девизни берзи. Во овие земји девизните берзи, во извесна мера, се слични на ефектните и стоконите берзи (за кои е карактеристично тоа што понудата и побарувачката на определени и точно прецизирани, стандардизирани артикли, се врши на едно определено место - сала, во точно определено време). Меѓутоа,

постои разлика. Понудата и побарувачката на девизи се врши во светски размери, а главните понудувачи и баратели на девизи се големите банки кои се поврзани со телефонски линии со банките на сите поголеми финансиски центри во светот, како и со домашните банки. Поради големите трошоци поврзани со таквото работење, на светскиот девизен пазар учествуваат само големите банки. Тие купуваат и продаваат девизи за сопствена сметка. И само доколку во дневното работење им се појави вишок или кусок на девизи, тие им се обраќаат на другите домашни банки нудејќи им го вишокот или барајќи ги од нив девизите кои им недостасуваат. Како што објаснува проф. Мајхснер⁵, ако израмнувањето на вишоците и кусоците се организира на едно место и во определен час, само тогаш станува збор за девизна берза. Затоа, ако поимот девизна берза го сфаќаме како концентрирање на целокупната понуда и побарувачка на девизи, тогаш во него треба да се вклучи и поранешното работење на големите банки за сопствена сметка. Со други зборови, и тогаш кога во некое место најдеме на вистинска девизна берза, мораме да бидеме свесни дека на таа берза не се концентрира целокупната понуда и побарувачка на девизи, туку само се израмнуваат вишоците и кусоците на големите банки.

1.2. Поим и цели на девизната политика

Од повеќе дефиниции на девизната политика најблиска до суштината е онаа која смета дека девизната политика е онаа дејност која ги утврдува целите и ја формира правната и економската структура во границите во кои се работи со девизи. Со оглед на карактерот на девизните средства и на меѓународните плаќања, целите ги определува монетарната власт, додека спроведувањето на девизната политика ѝ е препуштено на централната банка во соработка со другите финансиски институции, особено со банките.

Девизната политика е дел од општата валутна политика (сватена пошироко од девизната, поради странските валутни средства, а не само на девизите, како побарувања во странство) при што нејзините цели се приспособуваат на целите на валутната политика. Одделни инструменти на девизната политика се и инструменти на валутната политика. Дури и одделни трговски мерки можат да бидат мотивирани со девизни цели (на пример, контингентирањето на определен производ заради заштедување на девизи). Како специфична девизна политика се мерките кои се преземаат (или намерно не се преземаат) заради регулирање на курсевите.

Во периодот по Втората светска војна девизната политика се пројави во различни форми. Станува збор за билатерален клириншки промет, во различни варијанти, потоа за мултилатерален клириншки промет, исто така во различни варијанти, и за слободен странски платен промет. Слободниот странски платен промет во Бретонвудскиот систем

⁵ Prof. Vjekoslav Meichsner: Problemi međunarodnih plaćanja. Informator, Zagreb, 1980, str.9.

се однесуваше, во прв ред, за плаќања по основа на тековни трансакции со можност за проширување на другите плаќања (по основа на капитални трансакции), односно и за вклучување на домашните резиденти. Се смета дека целосно слободен платен промет со неограничени можности за конвертирање на девизите и плаќањата во злато постоел во времето на златното важење.

Специфичната девизна политика со која се регулираат валутните курсеви пред сè се однесува на осцилацијата на курсевите под и над валутниот паритет. Во системот на златното важење курсевите слободно осцилираа во границите на златните точки. Во Бретнвудскиот систем осцилирањето е допуштено на 1% над и под валутниот паритет, а се одржува и со интервенции на монетарните власти на девизниот пазар. По валутната криза во 1971 година беше постигната спогодба маржата на осцилација да се зголеми на 2,25%. Девизната политика се остварува и со пуштање на валутата, врз основа на понудата и побарувачката, сама да најде курс на рамнотежа. Се работи за систем на слободно формирање или „пливање“ на курсот. Како посебен случај може да се смета и системот на многукратни курсеви, меѓутоа, неговата примена е присутна во строгите системи на девизни ограничувања.

Од реченото произлегува дека преку девизната политика, со мерките и инструментите што стојат на располагање, се настојува непречено да се остваруваат меѓународни плаќања на земјата и да се придонесе за што порационално вклучување на стопанството во меѓународната поделба на трудот. Остварувањето на овие цели зависи од успешноста во изградувањето и спроведувањето на девизниот систем и девизната политика на земјата, но и од обликот на меѓународниот монетарен систем. Не е безначајно дали станува збор за систем со светски стоковни пари (злато, банкори или СПВ, со вредност утврдена во злато) или со национални валути во функција на светски пари; за систем со фиксни, но прилагодливи девизни курсеви или за систем со флукуирачки курсеви. Мошне е важно да се знае каков е карактерот на конвертибилниот статус на националните валути во услови на флукуирачки курсеви во меѓувалутните односи во светот.

1.3. Прашањето на стабилноста на вредноста на парите

Стабилизацијата на вредноста на парите е клучното прашање на книжните парични системи. Златното важење (во сите три форми) се напушти поради неможноста на економските власти стабилноста на куповната сила на парите да ја подредуваат на нивната интервалутна вредност (поради внатрешни обзира на одделните земји). Меѓутоа, тоа не ја намалува потребата за одржување на стабилност на вредноста на парите. Таа е основен предуслов за правилно одвивање на стопанските активности во секоја земја. Притоа, подеднакво е важно истовремено да се одржува и стабилност на куповната сила на парите и стабилност на нивната интервалутна вредност, со оглед на нивното меѓусебно влијание. Економијата трпи доколку дојде до поголемо несогласување (разидување) меѓу куповната сила на парите и девизниот курс. Се разбира, не станува збор за секојдневна усогласеност, туку за

среднорочна, што се потврдува со урамнотеженост на надворешно – економските односи на земјата, раст на БДП и на вработувањето.

Практиката, по напуштањето на златното важење, покажа дека, иако е присутно сознанието за значењето на стабилноста на вредноста на парите, во повеќето земји, предност ѝ се дава на домашната вредност на парите (на нивната куповна сила) во однос на нивната вредност во меѓународниот платен промет (на девизниот курс). И не е случајно што, поради импровизираниот меѓународен монетарен систем, денеска постојат големи тензии меѓу дефицитните и суфицитните економии во светот и меѓусебни оптужби за манипулирање или неоправдани притисоци во врска со политиките на интервалутните вредности на валутите од одделни земји. (За ова подетално се осврнуваме во поглавјето за парите во меѓународниот промет).

За остварување стабилност на вредноста на парите во книжните парични системи (и на куповната сила и на интервалутниот курс), бидејќи нема автоматизам како во златното важење, не се доволни само добра волја и соодветни законски прописи. Притоа, најважно е нивото на девизниот курс на домашната валута да ја одразува нејзината куповна сила (потврда за тоа е урамнотежениот платен биланс, во услови на либерализирани економски односи со странство). Потоа, потребно е да се создадат услови и да се предвидат средства за одржување на вредноста на парите. Нема стабилизација на домашната вредност на парите, без стабилизација на стопанскиот живот во земјата, особено на производниот процес, во согласност со пуштањето на пари во оптек и урамнотежувањето на буџетот. Тоа значи дека нема стабилизација додека не се запре инфлацијата и додека не се урамнотежат стоко-паричните односи. (А зошто ова најчесто не се случува, не е прашање на немоќта на паричниот систем да генерира стабилност на куповната сила и на девизниот курс на домашната валута, туку израз на неподготвеноста на носителите на економската политика внатрешните противречности да ги ублажуваат со поинтензивно прибегнување кон инфлација и дефицитно буџетско финансирање на определени активности на државата).

Во современите парични системи одржувањето на стабилноста на интервалутната вредност на парите е усложнета со напуштањето на обврската за одржување на фиксни девизни курсеви и со преминот на флукуирачки курсеви во меѓувалутните односи во светот. Ваквата практика во голема мера го олесни прибегнувањето кон инфлација и дефицитно буџетско финансирање, бидејќи промената во внатрешната вредност на парите, без поголеми проблеми и одговорности, може, кога ќе престанат потребите од нивно користење (изборни потреби), да се усогласи со нивната интервалутна вредност, преку соодветна депресијација. Но, тоа, се разбира, има цена. А таа е повисока доколку е подолг периодот на разидување на внатрешната куповна сила на парите со нејзината надворешна вредност. (Со депресијација на интервалутната вредност се намалува националното богатство изразено во странски валути, а, во периодот кога нејзината вредност е преценета генерира надворешно-трговски и платен дефицит).

Во овој контекст не е отповеќе ако се повтори дека за стабилизација на меѓународните економски односи и за продолжување

на процесите на глобализацијата е неопходен нов меѓународен монетарен систем, во кој централно место ќе добие регулирањето на меѓувалутните односи. Со оглед на вкупните состојби во светот, нема резон да се инсистира на строго фиксни курсеви. Меѓутоа, би било пожелно да се воспостават фиксни, но прилагодливи курсеви (под определени услови). Но, за тоа е потребно да се креира и светска парична единица, со што ќе се оневозможи за проблемите на одделни национални економии да се критикуваат други земји, односно ќе се обезбеди одговорноста за управувањето со националните економии да ја носат владите.

1.4. Суштина на меѓународните плаќања

Од развојот на парите видовме дека златото како општ еквивалент вршеше и улога во меѓународниот промет. Ова уште поексплицитно ќе се види при разгледувањето на функционирањето на системот на златното важење. Златото таму станува „светски пари“. Наводниците се ставени како оградување, во таа смисла, што златото како светски пари не можело да служи во кована форма од проста причина што немало меѓународна или супранационална власт која веродостојно би му ја потврдувала тежината и чистотата, туку повторно, во таа улога, се појавува во првобитната природна форма. На тој начин, во меѓународниот промет се преминува од нумераторно на пенсаторно плаќање. Зашто, во функција на средство за плаќање, златото се појавува при измирувањето на салдото од вкупните побарувања и долгувања на некоја земја во односите со странство. Тоа значи дека како дефинитивни пари во меѓународните плаќања не биле ниту банкнотите кои биле заменливи за злато, ниту самите златници кои имале национален „лик и печат“, а доколку за плаќање се примале и ковани пари, тие се третирале како проста прачка, исклучиво според чистата содржина на златото. Затоа, поисправно е за златото да се зборува како за меѓународно средство за плаќање, односно како средство за регулирање на парични обврски во меѓународниот промет.

Елиминирањето на златото од функцијата на светски пари, го наметнува прашањето за негова замена. Одговорите се теоретски и практични. Потребата за светски пари е неспорна, меѓутоа, дискутабилни се формите, особено поради присуството на спротивставени интереси на одделни земји, во врска со ефектите од можните решенија. Но, за ова повеќе во еволуцијата на Бретонвудскиот систем на меѓународни плаќања. Овде е доволно да се укаже дека вклучувањето на националните стопанства во меѓународната поделба на трудот, што е од интерес на секоја земја, е во директна врска и со функцијата на парите како светски пари, во сите нивни функции, особено како мерка на вредноста и мерило на цените, како средство за плаќање и како средство за зачувување на вредноста. Парите кои не би ги остварувале успешно овие функции се лоши пари и не придонесуваат за унапредување на меѓународните економски односи и на процесите на економска глобализација, слично како што лошите национални валути не

придонесуваат за рационален стопански развој на националните економии.

1.4.1. Корисност од меѓународната размена

Не е спорно позитивното влијание на меѓународната размена на одделни земји врз нивниот стопански развој, врз динамиката и квалитетот на развојот. Уште Давид Рикардо, во својата теорија на компаративни трошоци, покажа дека некоја земја има сметка да не произведува некоја стока и тогаш кога би можела и сама да ја произведува поефтино, т.е. со помала употреба на работна сила, отколку некоја друга земја, ако може уште поефтино да произведува и извезува некоја друга стока. Од друга страна, земја со поголеми производни трошоци има сметка да произведува и извезува некоја стока иако некоја друга земја ја произведува со помала употреба на работна сила, ако може со увозот да го замени поскапото сопствено производство на некоја друга стока.

Покрај Рикардо, како основоположник на теоријата на меѓународна размена е и Адам Смит. Тој е автор на **теоријата за апсолутни предности**, а Рикардо на **теоријата за компаративни предности**. Според Смит специјализацијата во производството доведува до зголемување на ефикасноста на производството не само во рамките на една фирма или во една национална економија, туку и во меѓународната размена.

Во илустрирањето на оваа теза користи едноставен пример со две земји (Англија и Португалија) и два производа (платно и вино).

Табела 1

Пример за теоријата на апсолутни предности

	Платно (1000м.)	Вино (1000 л.)	Вкупно часови
	Пред	специјализацијата	
Англија	120 часа	80 часа	200 часа
Португалија	90 часа	100 часа	190 часа
	По	специјализацијата	
	Платно (2000м.)	Вино (2000 л.)	
Англија	-	160 часа	160 часа
Португалија	180 часа	-	180 часа

Од податоците произлегува дека пред специјализацијата на Англија за производство на двата производи ѝ биле потребни 200 часа, а на Португалија 190 часа. По специјализацијата, на Англија, за зголеменото производство на вино ѝ биле потребни 160 часа, а на Португалија за зголеменото производство на платно ѝ биле потребни 180 часа. Бројките покажуваат дека, Португалија има апсолутна предност во производството на платно, а Англија во производството на вино. Тоа значи дека Португалија треба да се специјализира во производство на платно, а Англија во производство на вино, бидејќи зголеменото производство на платно и вино можат да го разменат (значи нема да

страдаат за напуштеното производство), а притоа, заштедуваат 50 часа во производството на двата производи (Англија заштедува 40 часа, а Португалија 10 часа). Ослободеното време Англичаните можат да го користат за забава или да го употребат за производство на дополнителни количини вино, а Португалците за дополнителни количини платно. Заклучокот е очигледен - со специјализацијата во производството на определен производ се обезбедува корист на земјите учеснички во меѓународната размена.

Според теоријата на компаративни предности на Рикардо земјите можат да имаат полза од специјализацијата и од меѓународната размена дури и во случај кога едната од нив има апсолутна предност во производството на двата производа.

Табела 2

Пример за теоријата на компаративни предности

	Платно (1000м.)	Вино (1000 л.)	Вкупно часови
	Пред	специјализацијата	
Англија	100 часа	120 часа	220 часа
Португалија	90 часа	80 часа	170 часа
	По	специјализацијата	
	Платно (2000м.)	Вино (2000 л.)	
Англија	200 часа	-	200 часа
Португалија	-	160 часа	160 часа

Под наведените препоставки од податоците се гледа дека една земја има компаративни предности во однос на друга во производство на некој производ доколку таа може да го произведува релативно поефикасно, односно по пониски трошоци на опортунитет за единица производ од тие на другата земја. Според примерот на проф. Кандикјан, Португалија, иако е поефикасна од Англија и во производството на вино и во производството на платно, таа, сепак, е релативно поефикасна во производството на вино, поради тоа што ѝ требаат само 80 часа наспроти 120 часа на Англија, додека за платното ѝ требаат 90 часа наспроти 100 часа во Англија. Бидејќи односот $80/120 (=0,66)$ е помал од $90/100 (0,90)$ произлегува дека Португалија ќе се специјализира во производството на вино, а Англија во производството на платно. Ефектите од специјализацијата и од меѓународната размена се состојат во тоа што во Англија се заштедуваат 20 (220-200) часа работно време, а во Португалија 10 часа (170-160) или вкупно во двете земји-30 часа работно време.

Клучна претпоставка под која се реализираат можните ефекти од специјализацијата во производството меѓу одделни земји и од меѓународната размена е непостоењето на трговски бариери од каков било вид односно постоење на совршена конкуренција, т.е слободна трговија. Само во такви услови се овозможува оптимална алокација и користење на ограничените ресурси и подобрување на благосостојбата на потрошувачите. Ако се има предвид дека слободна трговија најмногу се одвивала во системот на златно важење, при постоење на фиксни курсеви во меѓувалутните односи во светот, тогаш треба да се има

предвид и тоа дека при флукуирачки курсеви во меѓувалутните односи во светот не можат да се очекуваат споредливи ефекти од специјализацијата и од меѓународната размена во периодот по 1971 година, кога се премина на флукуирачки курсеви.

Од теориите за апсолутни и компаративни предности произлегува дека секоја земја, во идеален случај, треба да ги произведува само оние артикли кои може да ги произведува со најповолни услови, а не сите артикли кои ги произведува поефтино од другите земји. Ова значи дека овозможувањето на непречена меѓународна стоковна размена е од општа корист за светското стопанство, како збир на меѓународни стопански односи на одделни национални стопанства. Се подразбира дека користа се сведува на искористувањето на благодетите од поделбата на трудот на меѓународен план. Со развојот на меѓународната размена се прошируваат не само другите економски (меѓусебно кредитирање, инвестирање, изведување на заеднички проекти и др.), туку и културните дејности. Паралелно со таквиот развој се развива и меѓународниот платен промет и меѓународниот кредит. Затоа со право се вели дека користа од меѓународната размена се состои во поефикасната употреба на производните сили во светот (Џон Стјуарт Мил)⁶. Заинтересираноста за остварување на согледаната корист доведе до динамичен растеж на меѓународната трговија и на меѓународните финансии (особено во изминатите две децении). Како резултат на тоа е и побрзот темпо на растеж на светската трговија од просечната стапка на раст на светскиот БДП (брuto домашен производ).

За нагласеното значење на корисноста од меѓународната трговија многу придонесе драстичното намалување на трошоците за транспортните и информациските услуги. Неѓутоа, постојат и повеќе други фактори кои ја детерминираат меѓународната размена. Професорот Кандиќјан⁷ ги наведува следните:

- климатските разлики;
- разликите во расположливоста на природните богатства (ресурси);
- разликите во нивото на економската развиеност;
- можноста за зголемување на потрошувачкиот избор;
- подобрување на благосостојбата на потрошувачите;
- можноста за користење на економијата на обем;
- развојот на сообраќајот и цената на транспортните услуги.

Сите овие фактори, поединечно или групно, изнудуваат националните економии поинтензивно да тргуваат меѓу себе за да ги надминат оскудните средства за производство и недостигот на определени производи (поради разни причини, особено поради недостигот на соодветна технологија за нивно производство, недостиг на висококвалификувана работна сила и софистицирана капитална опрема), односно да ги искористат предностите кои ги овозможува меѓународната размена, особено можноста за користење на економијата на обем. Без слободна меѓународна размена многу капацитети во мали и

⁶ Наведено според проф. д-р Владимир Кандиќјан: Економика, втор дел-Макроекономика, Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, 2007.

⁷ Исто, стр. 197.

средни земји не би можеле да се развијат (автомобилска индустрија, компјутери, апарати за домаќинство итн.).

Разгранувањето на развојот на меѓународниот промет на материјални добра, услуги и капитал објективно води кон интегрирање на одделни национални стопанства во рамките на меѓународните стопански односи, но се соочува со **проблемот на плаќањето на меѓународните трансакции**. Во современите системи на книжни пари, парите важат само на територијата на државата, која со закон определила што има да се смета за пари. И проблем е како да се вршат плаќањата меѓу заедници со различни пари (различни парични системи), особено со оглед на тоа што тие пари најчесто се со нестабилна вредност.

Од досега реченото произлегува дека натамошното успешно вршење на разгранатиот меѓународен платен промет зависи од начинот како парите на една земја да се претворат во пари во друга земја. Можен е **директен** начин - кога со домашни пари се купуваат странски или кога со странски пари се купуваат домашни пари. Во првиот случај, странските пари се, всушност, стока, а во вториот, стока се домашните пари. Денешниот свет се бори со проблемите што произлегуваат од директниот интервалутен платен промет, во кој доминираат валутите на најразвиените земји (и во функција на светски пари), се разбира, пренесувајќи ги и проблемите на националните стопанства врз другите земји. Со заострувањето на меѓународните економски односи, особено по последната криза (2007-2009) се актуелизираат и идеите за **индиректно** претворање на парите на една земја во пари на друга-преку функционирање на светска валута, во која националните валути би ги утврдувале девизните курсеви. Со тоа ќе се обезбеди проблемите на нестабилноста на валутата дури и на најразвиените земји да бидат национални проблеми на таа земја, а не светски, како што се манифестираат и прикажуваат денеска.

1.4.2. Секое меѓународно плаќање се сведува на соодветно движење на стоки и услуги

Идејата за светски пари се наметнува поради слабостите кои ја следат практиката на националните валути во функција на светски пари. Јасно е дека меѓународните плаќања се посебен случај на размена на стока за пари, меѓутоа, од механизмот на плаќањата зависат ефектите и за националните стопанства и за светското стопанство. Но, за да се разбере суштината на техниката на плаќањето, таа треба да се набљудува од аспект на степенот на конкуренцијата меѓу одделни национални економии, при што секоја се стреми кон рационално вклучување во меѓународната поделба на трудот со цел да остварува одржлив развој,

Суштествено е дека плаќањата во странство можат да се вршат или со домашна валута (доколку странците имаат доверба во неа) или со девизни средства (побарувања спрема странство, остварени со извоз). Во крајна линија, и во првиот случај, плаќањето се врши со извоз. Зашто, колку и да се држат домашните пари во странство, нивната

конечна реализација секогаш се појавува во облик на извоз од земјата која ја издала. Со ова само се потврдува дека регулирањето на плаќањата меѓу националните економии конечно се врши само во материјални добра и услуги. (Од ова следи дека способноста за плаќање на една земја зависи од нивото и динамиката на производството на конкурентни стоки и услуги во земјата).

Истото важи и кога се добие кредит од странство. Со земањето кредит се овозможува увоз без плаќање со сопствени средства, но само привремено, бидејќи, до рокот на достасувањето на заемот мора да се создадат девизи за негово враќање, а тоа е можно само со извоз. Затоа, со право се вели дека секое меѓународно плаќање се сведува на соодветно движење на стоки и услуги. Дури и поклоните во пари од една во друга земја, во крајна линија, се даваат во стока. Затоа, земјата која врши плаќање во друга земја, како што вели проф. Мајхснер, треба да подготви соодветна количина на добра, како би можело да се оствари правото отелотворено во соодветната сума на пари.

Сите плаќања во меѓународниот платен промет во суштина претставуваат налози за исплата било во домашни било во странски пари. А секое плаќање од земја во земја претставува или основање на обврска за отстапување на соодветен дел од општествениот производ во странство (тоа е кога плаќањето се врши во домашна валута) или гаснење на правото на националното стопанство на соодветен дел од странскиот општествен производ (во случај кога плаќањето се врши во странска валута).

Одделните инструменти како што се меницата, чекот, документарниот акредитив, рамбурс или кредитно писмо, не се начини на плаќање, туку само начини на нивно осигурување во меѓународниот промет, односно за поедноставување или забрзување на плаќањата.

1.4.3. Меѓународните плаќања влијаат врз движењето на општествениот производ

Додека плаќањата кои се вршат меѓу припадниците на едно национално стопанство не влијаат непосредно на националното стопанство како целина, бидејќи националниот производ останува во земјата, плаќањата меѓу домашните и странските лица влијаат непосредно врз движењето на општествениот производ меѓу земјите меѓу кои се врши шлаќањето. Затоа секоја земја посветува посебно внимание на развојот на своите взаемни плаќања со другите земји. Притоа, секоја земја настојува во односите со другите земји да обезбеди што подобро снабдување на населението на сопствената земја, водејќи сметка дека сите меѓународни плаќања се сведуваат на движење на општествениот производ од земја во земја.

Со оглед на тоа што сите меѓународни плаќања се сведуваат на побарувачка на девизи (домашниот увозник бара странска девиза, а странскиот домашна), а барањето на девиза значи да се нудат домашни пари, може да се каже дека меѓународните плаќања предизвикуваат голема побарувачка и понуда на девизи во сите правци. Врз основа на

тие понуди и побарувачки на девизните пазари се формираат цените на девизите, кои се нарекуваат девизни курсеви.

Во намерата да ги задоволат потребите на населението секоја земја врши увозни и извозни трансакции со други земји. Тие го определуваат обемот на меѓународните плаќања, а од нив зависи обемот на понудата и побарувачката на девизи. Ако, притоа, се има предвид дека на подолг рок е невозможно многу повеќе да се увезува отколку што се извезува (бидејќи може да се западне во проблеми со плаќањето на увозот), па дури е и неприфатливо постојано остварување на поголем извоз од увоз (Кина и Германија се критикуваат дека со надворешно-трговските суфицити создаваат нерамнотежи во светското стопанство, односно во Европската Унија), станува јасно зошто се посветува посебно внимание на развојот на меѓународните економски односи во целина, на развојот на стопанските односи на одделни земји со странство и на плаќањата што тие ги предизвикуваат, односно на нивните **биланси на меѓународни плаќања**.

Како што забележува проф. Мајхснер, изразот „биланс на меѓународни плаќања“ е погрешен во двојна смисла. Ниту е биланс, бидејќи не преставува попис на имот (актива и пасива) во даден временски момент, ниту се во прашање само плаќања, бидејќи во него се опфаќаат и трансакции и плаќања кои тие трансакции ги предизвикуваат, но исто така и трансакции кои не предизвикуваат никакви плаќања (на пример, репарации, дознаки од иселеници или економска помош). Затоа, билансот на плаќањата, односно меѓународниот биланс на плаќања, може да се дефинира како систематски, врз принципите на двојно книговодство составен попис на сите економски трансакции на една земја, регион, извршени во текот на определен временски период (редовно на една година) меѓу домашните и странските лица.

Бидејќи пописот се прави според системот на двојно книговодство, на секоја кредитна позиција ѝ одговара дебитна позиција во ист износ и обратно, не би требало да се појавува никакво салдо - ниту дефицити ниту суфицити. Билансот на плаќањата треба да е постојано израмнет. Меѓутоа, знаеме дека постојано се зборува за земји со дефицити и земји со суфицити во билансот на плаќањата. А ево зошто е тоа така. Во прашање е начинот на кој се израмнува билансот на плаќањата. Ако не би бил важен начинот на кој се постигнува израмнувањето на билансот на плаќањата, тогаш не би се дискутирало за никакво салдо, ниту за суфицити, ниту за дефицит, бидејќи сите кредитни позиции би се израмниле со дебитните. Но, тоа би било само чисто формално книговодствено израмнување на билансот на плаќањата. Сепак, овде е од суштествено економско значење начинот на кој се постигнува израмнувањето. Не е неважно дали израмнувањето се врши со одлив на девизи од земјата (поради што се намалуваат домашните побарувања кај странските банки, односно залихите на девизи), или, пак, со задолжување во странство (бидејќи со тоа се влошува имотната положба спрема странство). Затоа е потребно, покрај формалното израмнување на билансот на плаќањата, да се изврши негова анализа од економски аспект, за да се утврди како тој стварно се израмнил.

Економската анализа на билансот на плаќањата е можна поради тоа што постои поделба на трансакциите кои го сочинуваат билансот на две категории. Има трансакции кои се вршат сами за себе, без оглед на состојбата на билансот на плаќањата како целина. Но, има и трансакции кои се вршат само затоа што другите позиции во билансот се неурамнотежени, со цел да се израмни билансот на плаќањата. Првите се викаат **автономни трансакции**, а вторите **компензаторни** (индуцирани, за израмнување).

Како автономни трансакции се: прометот на стоки (увоз-извоз); превоз на странска стока со домашни бродови и обратно, на домашна стока со странски бродови; патувања на домашни лица во странство и доаѓање на странски лица во земјата и сите трошоци за нивниот задграничен престој; плаќање на премии и штети по работи на осигурување во двете насоки; меѓусебни пресметки на поштенските управи, управите на железниците и другите транспортни и комуникациски претпријатија; отплати на долгови достасани во текот на годината; плаќање на камати, добивки, дивиденди; отплати по национализиран странски имот; примања или плаќања на репарации итн. Сите овие трансакции се вршат од мотиви кои немаат врска со состојбата во билансот на плаќањата.

Во израмнувачки трансакции спаѓаат: смалувањето на залихите на девизи; задолжувањето на државата спрема странство или примањето помош од странство во форма на подароци само затоа што билансот е во пасива, со намера да се покрие дефицитот.

Според оваа поделба, билансот на плаќањата е во дефицит кога дебитните позиции на автономните трансакции кои предизвикуваат плаќања (на пример, увозот) ги надминуваат кредитните позиции на автономните трансакции, кои по правило предизвикуваат примања (на пример, извозот). Салдото кое се појавува се вика дефицит и се покрива (или финансира) со салдото од компензаторните трансакции.

Билансот на плаќањата е во суфицит кога дебитните позиции на автономните трансакции се помални од кредитните позиции на автономните трансакции. Овде не е отповеќе ако се спомене дека и вишокот, како и дефицитот, претставува проблем во билансот на плаќањата. И тој е патолошка појава поради тоа што, од една страна, на секој суфицит, било каде да се појави, нужно му соодветствува исто толкав дефицит некаде на друго место во светот, а од друга страна, и поради тоа што и за неговото финансирање е тешко да се најдат средства. Зашто, компензаторните трансакции и за финансирање на впоците се исти како и тие за покривање на дефицитот, само во обратна насока, и се состојат во зголемување на девизните резерви, во одобрување на кредити на странство давање подароци итн.

Од досега реченото произлегува дека кога извозот го покрива увозот (за двете ставки, и видлив и невидлив) нема потреба од компензаторни трансакции. Меѓутоа, кога увозот е поголем од извозот се појавуваат проблеми во израмнувањето на билансот на плаќањата, бидејќи можностите за тоа се ограничени: нема резерви кои со време нема да се исцрпат, ниту постои можност за бесконечно задолжување во странство или за бесконечно примање помош од странство.

Според шемата на Меѓународниот монетарен фонд, билансот на плаќањата се дели на Тековна сметка (тековни трансакции) и Сметка на капиталот (капитални трансакции). Во првиот дел спаѓаат сите трансакции кои го претставуваат прометот на деловите на општествениот производ меѓу земјите, а во другиот оние трансакции кои ја менуваат должничко-доверителската положба на земјата спрема странство. Промените во должничко-доверителската положба настануваат како последица на тековните трансакции.

Како што веќе рековме, формално билансот на плаќањата е израмнет. Меѓутоа, само со дополнителна економска анализа може да се согледа она што е важно од аспект на улогата на парите во националните стопанства и во меѓународните односи, со оглед на притисоците што ги врши меѓународното работење на некоја земја врз нејзините монетарни резерви. За таа цел неопходно е податоците од израмнетиот биланс на плаќање да се средат во финансиска форма од која што веднаш може да се види дали билансот на плаќање е активен или пасивен и на кој начин се финансираат активата или пасивата.

Оваа анализа се прави на тој начин што сите автономни трансакции се делат во две групи, според тоа дали предизвикуваат прилив или одлив на девизи. Од нивното салдирање ќе се види дали билансот е пасивен или активен, а во зависност од тоа ќе се покаже и начинот на кој се покриваат (со компензаторни трансакции за дефицит или суфицит).

Употребата на термините дефицит или суфицит во платниот биланс не се однесува на салдото на сите позиции во платниот биланс кое по дефиниција е еднакво на нула (израмнето), туку само на салдото на одредени селектирани трансакции. Со оглед на различната содржина и карактер на економските трансакции опфатени во платниот биланс, заради утврдување на неговата рамнотежа, односно нерамнотежа, при спроведувањето на конкретни анализи, неопходно е да се изврши нивна соодветна систематизација на трансакциите кои ја создаваат нерамнотежата и на трансакциите кои ја финансираат нерамнотежата. Клучно прашање при примената на овој метод е утврдување на критериумите според кои се спроведува селекција на трансакциите. Во зависност од одговорот на ова прашање се добиваат и различни облици на аналитички биланси (облици на нерамнотежата) кои служат и за различни цели на анализата на платниот биланс.

Непостоењето на општоприфатен и сигурен начин за практично разграничување на овие две групи трансакции е една од причините што во економската литература и практика постојат навистина голем број аналитички концепти за мерење на нерамнотежата во платниот биланс. Подолу, преку елаборација на проф. Кандикјан⁸ ќе прикажеме еден од нив.

⁸ Проф. д-р Владимир Кандикјан и проф. д-р Томислав Гроздановски: Економика –Втор дел- Макроекономика, Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје. 2007, стр. 210,211.

Табела 3**I. Тековни трансакции**

Извоз на стоки

Увоз на стоки

Трговски биланс

Услуги: кредит (прилив)

Услуги: дебит'(одлив)

Салдо на услугите

Извоз на стоки и услуги

Увоз на стоки и услуги

Биланс на стока и услуги

Приватни трансфери: прилив

Приватни трансфери: одлив

Салдо на приватните трансфери

Официјални трансфери: прилив

Официјални трансфери: одлив

Салдо на официјалните трансфери

Наплатени камати и дивиденди

Платени камати и дивиденди

Салдо на сопственички доход од странство

Вкупни приходи

Вкупни расходи

*Тековен биланс***II. Капитални трансакции**

Прилив на долгорочен капитал

Отплата на главницата на долгорочниот долг

Салдо на долгорочниот капитал

Основен биланс

Краткорочен капитал: кредит

Краткорочен капитал: дебит

Салдо на краткорочниот капитал

Нето грешки и пропусти

Глобален биланс

Промени во девизните резерви

Трговскиот биланс ја опфаќа размената на стоки. За голем број земји овој биланс е извонредно значаен бидејќи во голема мера ја определува и состојбата на севкупниот биланс. Рамнотежата на трговскиот биланс во вид на равенство може да се изрази на следниот начин:

$$X_g + M_g = 0 = X_s + M_s + T + K_1 + K_s + G \quad (10.1)$$

при што X_g означува извоз на стоки M_g увоз на стоки, X_s извоз на услуги, M_s увоз на услуги, T еднострани трансфери, K_1 и K_s салда на движењата на долгорочниот и на краткорочниот капитал и G салдо на промената на девизните резерви.

Билансот на стоки и услуги над линијата ги вклучува извозот и увозот на стоки и услуги, а под-линијата (од десната страна на равенството 10.2) салдата на едностраните трансфери и на движењата на долгорочниот и краткорочниот капитал и салдото на промените во девизните резерви.

$$X_g + M_g + X_s + M_s = 0 = T + K_1 + K_s + G \quad (10.2)$$

Тековниот биланс или тековната сметка на платниот биланс, како што обично се нарекува, ги опфаќа билансот на стоки, услуги и доходи, и едностраните трансфери. Додека првите три елементи се неспорни како составни делови на тековната сметка, дотогаш не постои општа согласност околу тоа дали во тековната сметка треба да се вбројат сите еднострани трансфери или само дел од нив, и тоа тековните. Според платнобилансната шема на Меѓународниот монетарен фонд, во тековниот биланс се вклучени сите еднострани трансфери, макар што се споменува и аналитичката можност за издвојување на официјалните (капиталните) еднострани трансакции од тековниот биланс и нивно вклучување во капиталниот биланс. Исканан во вид на равенство тековниот биланс се дефинира како:

$$X_g + M_g + X_s + M_s + T = 0 = K_1 + K_s + G \quad (10.3)$$

Значењето на тековниот биланс се состои во тоа што тој ги опфаќа оние трансакции кои, општо земено, може да се сметаат за иреверзибилни штом еднаш се случат, додека стекнувањето побарувања или влегувањето во долг често се предмет на реверзибилни движења,

дури и на кус рок. Од тие причини, обично е поприфатливо да се мерат или да се предвидуваат ефектите од економскиот развој и промените во политиката врз база на тековната сметка, отколку врз основа на кој било друг подбиланс во кој се вклучени движењата на капиталот. Затоа, често, платнобилансните цели на одделните земји се формулираат во термини на очекувани перформанси на тековниот биланс.

Базичниот (основниот) биланс се добива кога покрај трансакциите содржани во тековната сметка, над линијата ќе се вклучат и едностраните капитални трансфери и движењата на долгорочниот капитал. Односно, алгебарски изразено:

$$X_g + M_g + X_s + M_s + T + K_1 = 0 = K_s + G \quad (10.4)$$

Конечно, *глобалниот биланс* над линијата ги содржи сите стандардни компоненти, освен девизните резерви. Понекогаш, овој концепт се нарекува и биланс на официјалното компензаторно финансирање. Рамнотежата на глобалниот биланс може да се искаже во вид на равенство на следниот начин:

$$X_g + M_g + X_s + M_s + T + K_1 + K_s = 0 = G \quad (10.5)$$

Целта на овој концепт е да обезбеди мера за резидуалната нерамнотежа која се финансира со употребата или со пополнувањето на резервите и некои други финансиски елементи кои може да се сметаат за супститути на резервите.

Од приказот на аналитичките концепти за мерење на нерамнотежата може да забележиме дека различните платнобилансни дефицити се финансираат преку едностраните трансфери, приливот на краткорочен и долгорочен капитал, или пак, со користење на девизните резерви. Но, доколку станува збор за долготрајни нерамнотежи, и при недостиг на извори за финансирање на нерамнотежата, неопходно е пристапување кон соодветно платнобилансно приспособување. Платнобилансното приспособување, всушност, значи преземање на економско-политички мерки со цел да се елиминираат или да се ублажат факторите што ја генерираат.

1.5. Улогата на девизниот курс

Од фактот дека плаќањата во странство можат да се вршат или со домашна валута (доколку странците имаат доверба во неа) или со девизни средства (побарувања спрема странство, остварени со извоз) произлегува значењето на определувањето на висината на девизниот курс на секоја национална валута и одржувањето на неговата стабилност. Потценетите или преценетите курсеви имаат негативно влијание врз тековите на националната економија и врз односите со другите економии. Неповолно е и влијанието од честите и позначајни промени на курсот, особено доколку промените се во една насока, било како пораст било како паѓање на интервалутната вредност на определена валута.

1.5.1. Паритетот на куповна сила на парите и девизниот курс

Познато е дека во системот на златен стандард, како меѓународен монетарен систем, девизните курсеви ги одразуваа паритетите на националните валути изразени во злато. Меѓутоа, штом дошло до големи валутни нарушувања по Првата светска војна се појавил проблем како да се утврдат нови рамнотежни девизни курсеви меѓу националните валути кои доживеале различни степени на инфлација. Шведскиот професор Густав Касел предложил да се пресметаат кумулативните стапки на инфлација од 1914 година (од кога почнува поголемо инфлационирање на националните стопанства) и преку нив да се пресметаат оние промени во девизните курсеви со кои повторно би се воспоставиле поранешните паритети на куповната сила на валутите. Со ова решение се укажува на подлабоките причини за движењето на валутните курсеви, наспроти објаснувањето на поводот за формирање на курсот што го дава **теоријата на билансот на плаќања**. Оваа теорија смета дека висината на интервалутните курсеви зависи од состојбата на меѓународните плаќања, од понудата и побарувачката на девизи, определени од автономните и компензаторските трансакции. Оваа теорија, всушност, го обајснува непосредното влијание на понудата и побарувачката на девизи на висината на курсот. Со **теоријата на паритетот на куповна сила** се објаснува од што зависат меѓународните плаќања, што е причина за појава на пасива или вишок во билансот на плаќање, односно која е подлабоката причина за тоа, наспроти објаснувањето што произлегува од понудата и побарувачката на девизи.

Аргументацијата на теоријата на паритетот на куповна сила е следна:

Ако имаме предвид дека состојбата во билансот на плаќањата во голема мера зависи од извозно-увозните трансакции на една земја, тогаш важно прашање на кое треба да се одговори е: Зошто некоја стока се купува на едно, а не на друго место. Одговорот за причината се сведува на разликата во цената. Како што се вели цената е диктатор на пазарот и стоката се купува таму каде што е најевтина. Ако постои слободен промет со стоки и девизи меѓу земјите, тогаш, под притисок на понудата и побарувачката, цените манифестираат тенденција, пресметувани според интервалутниот курс на соодветните земји, да се израмнуваат, односно да бидат еквивалентни.

Еве како треба да се сфати еквивалентноста на цените изразени во разни валути. Ако еден пар чевли во Македонија се продава за 3.000 денари, а курсот на денарот спрема еврото изнесува 60 денари, тогаш еквивалентна цена на исти такви чевли во земјите на еврозоната е 50 евра. Ако се претпостави дека цената на чевлите во Македонија падне на 2400 денари, тогаш Европејците би имале сметка чевли да купуваат во Македонија, бидејќи во евра цената ќе им се намали на 40 евра, а не 50 како порано. Кои би биле последиците од ова? Ако Македонија е голем производител на чевли, Европјаните ќе мораат или да ги намалат

цените на своите производи или да го запрат производството. Ова се случува на ниво на одделни производи. Меѓутоа, ако, од било кои причини, Македонија стане воопшто поефтина од земјите на еврозоната, така што нејзиното општо ниво на цените не е повеќе еквивалентно на општото ниво на цените во еврозоната, туку пониско, тогаш нивното израмнување не може да се постигне на еден од споменатите начини, туку тоа ќе мора да се направи единствено со промена на курсот на денарот **(на пример, од 60 денари, на 50 денари за едно евро)**. Тоа ќе се случи бидејќи Европејците ќе почнат да увезуваат од Македонија, а за плаќање на увозот ќе бараат денари, што ќе доведе до скок на курсот на денарот **(на пример, во горенаведената промена на курсот на денарот, значи дека цената ќе му порасне од 1,67 центи на 2 центи на евро)**. Курсот ќе расте сè додека не настапи еквивалентност на општото ниво на цените меѓу Македонија и еврозоната.

Ова произлегува од теоријата на паритетот на куповната сила на парите која смета дека интервалутните курсеви се зацврстуваат на онаа висина на која се израмнуваат куповните сили на одделните валути. Тоа е логично, со оглед на тоа што ако со валутната единица на една земја, во сопствената земја, може да се купи, да речеме, само половина од стоката која може да се купи со валутната единица на друга земја, разбирливо е дека првата валута ќе се менува за втората само во однос два спрема еден, бидејќи и втората валута, како пари, се бара поради нејзината куповна сила. Ова значи дека преку интервалутните курсеви се остварува паритетот на куповните сили на одделни валути.

Постојат две верзии на теоријата на паритетот на куповна сила: апсолутна и релативна. **Апсолутната верзија** укажува дека девизните курсеви се формираат врз основа на односот на домашните куповни сили на две или повеќе валути, додека **релативната верзија** на паритетот на куповна сила поаѓа од тоа дека промените на номиналните девизни курсеви се формираат врз основа на промените на домашните куповни сили на националните валути. Двете верзии на теоријата на паритетот на куповна сила, како што вели проф. Ќировиќ⁹, важат единствено во услови кога економијата се наоѓа во рамнотежна состојба. Таа го објаснува формирањето на рамнотежниот девизен курс и поради тоа може да се смета за фундаментална теорија на девизниот курс. Меѓутоа, треба да се има предвид дека, во транзициони периоди, меѓу две рамнотежни состојби, девизниот курс проаѓа низ динамични процеси и тогаш привремено отстапува од својата рамнотежна вредност. Привремените нерамнотежи се надминуваат преку делувањето на пазарните сили со повторно враќање во рамнотежна позиција.

Според теоријата на паритетот на куповна сила, во рамнотежна позиција реалниот девизен курс е на константно ниво. Под **реален девизен курс** се подразбира номиналниот девизен курс коригиран со разликата во стапките на инфлација. Тоа значи дека ако номиналниот девизен курс се менува пропорционално со промените во националните стапки на инфлацијата, тогаш може да се каже дека реалниот курс е на непроменето ниво. Меѓутоа, ако номиналниот девизен курс не се менува пропорционално со промените во националните стапки на инфлацијата

⁹ Милутин Ќировиќ: Девизни курсеви, Велес, Београд, 2000, стр.234.

тогаш тој станува или преценет или потценет (се разбира, доколку номиналниот, почетниот курс, бил реален).

Во врска со дострелот на теоријата на паритетот на куповна сила треба да се каже дека таа дава добра основа за формирање на девизните курсеви, но само кога главните фактори на нарушување се наоѓаат во различните стапки на инфлација меѓу земјите. Таа е концентрирана само на разликите во стапките на инфлација. Тие, во суштина, се најважен тип на нарушување, но, треба да се има предвид дека има и други нарушувања на платниот биланс со ефекти на девизниот курс. До нив може да дојде: поради промена во положбата на земјата во цикличните економски осцилации; поради делување на долгорочни реални фактори врз позицијата на определена земја; поради делувањето на трансферот на капитал меѓу одделни земји или валутните конверзии внатре во земјата. Затоа, може да се каже дека кога стапките на инфлација во различни земји се високи и варијабилни теоријата на паритетот на куповна сила добива на значење при објаснувањето на формирањето на рамнотежните курсеви. Меѓутоа, кога стапките на инфлација се на ниско или поизедначено ниво, тогаш во објаснувањето на формирањето на девизните курсеви главно значење добиваат реалните фактори. Во овој контекст, сè позначајна е доминацијата на капиталните трансакции, поради тоа што тие влијаат на состојбата во платните биланси и на девизните курсеви. Пораст на нето прилив на капитал води кон апresiasiја на девизниот курс и обратно.

Оваа теоретска конструкција, во практиката се судира со определени отстапувања. Пред сè, треба да се има во вид дека диспаритетите во понудата и побарувачката не мора секогаш да имаат за последица промена на курсот, бидејќи разликите можат да се регулираат со одлагање на плаќањата, т.е. со продажба и купување на кредит. Потоа, треба да се има предвид дека во меѓународниот промет не се тргува со сите добра (земјиште, бројни услуги, на пример, шишање). Колку и да се ефтини, тие не можат да бидат мамка за привлекување на странци. Меѓутоа, ако живеењето воопшто е поефтино отколку во други земји, тоа може да биде мамка (пензионерските години нашите вработени во странство често ги поминуваат во нашата земја). Трето, треба да се има во вид и тоа дека пречки во целосното остварување на паритетот на куповната сила постои и кај стоките кои се предмет на редовен меѓународен промет. Увозот на поефтина стока од некоја земја ќе се реализира ако разликата во цената ги покрива трошоците на превозот и евентуалните увозни царини, ако овозможува добивка на увозникот. Овие пречки укажуваат на ограниченоста на можноста за остварување на паритетот на куповната сила. Меѓутоа, на подолг рок, не може да се одречува дека постои тенденција интервалутните курсеви, и покрај наведените отстапувања, да се приспособуваат според куповната сила на одделни валути. Затоа може да се каже дека девизниот курс е врска меѓу одделни национални стопанства.

Од ова јасно произлегува дека секое национално стопанство, сакало или несакало, на подолг рок, мора курсот на домашната валута да го приспособува според нејзината куповна сила. Затоа е неопходно да создава услови стопанските субјекти постојано да се борат за

попродуктивно и порентабилно работење и на тој начин да ја подобруваат својата конкурентска позиција на странските пазари. Зашто, приспособувањето на курсот поради неконкурентно производство, не може да се избегне, а тоа води кон осиромашување на земјата.

1.5.2. Поим и видови девизни курсеви

Под девизи се подразбираат странски валути или побарувања во странски валути, а девизниот курс е цена на странските валути изразена во домашни пари.

Претворањето на една во друга валута се наметнува поради тоа што и странскиот и домашниот извозник бараат да им се плати во нивна валута. Домашниот увозник не може да го плати странскиот извозник во своја туку мора да го плати во негова валута. Тоа значи дека тој претходно мора да купи странска валута и со неа да го изврши плаќањето.

Претворањето на една во друга валута стана проблем кој сè повеќе се заострува откако во текот на развојот на парите исчезнаа стоковните пари, не само во националните економии туку и во меѓународните односи, и кога беа заменети со кредитни пари (т.н. fiat money) на одделни држави. Во системот на златно важење, земјите, своите меѓусебни побарувања, во крајна линија, ги подмирувале во злато, но, во злато како стока, според тежината. Бидејќи златното важење (и во неговиот последен вид-златнодевизен стандард) е напуштено, проблемот на претворањето на една во друга валута стана покомплициран. Се напушти високата стабилноста на курсевите која се движеше во рамките на златните точки (горна и долна) и се прејде на флукуирачки курсеви во меѓувалутните односи во светот, кои, теоретски гледано, не мора да се нестабилни, меѓутоа, практиката покажа дека дури и најстабилните валути (од различни причини-внатрешни и надворешни) се изложени на значителни осцилирања. А тоа, секако, влијае врз тековите на меѓународната размена.

Во отворените стопанства, девизниот курс како цена е резултат на понудата и побарувачката. Тој е цената според која се израмнуваат понудата и побарувачката, цената која го „чисти“ пазарот. Таквата цена се вика цена на рамнотежа. Кога курсот на странската валута расте, на девизниот пазар паѓа нејзината побарувачка, односно се намалува купената количина на странската валута.

Побарувачката на странски валути може да расте и да паѓа автономно, односно без оглед на курсот на странската валута. На пример, при достасување на плаќањето на странски заеми, побарувачката на девизи расте без оглед на висината на девизниот курс. Во ваков случај, побарувачката не е последица на паѓањето на курсот, туку е причина за пораст на курсот.

На побарувачката на девизи дејствуваат и промените на цените на странските стоки; релативните промени на каматните стапки (ако каматните стапки во странство се повисоки отколку во земјата, ќе порасне побарувачката на валутата на таа земја); намалувањето, укинувањето, воведувањето или зголемувањето на увозните царини во

земјата или во странство; промените на вкусот на публиката; промената на монополската положба итн. Примарно дејство врз побарувачката на некоја валута има и движењето на курсевите на другите валути (на пример, паѓањето на фунтата може да предизвика намалување на побарувачката на долари).

За подобро разбирање на проблематиката на девизните курсеви ќе го прикажеме формирањето на девизните курсеви на книжните валути на девизниот пазар¹⁰.

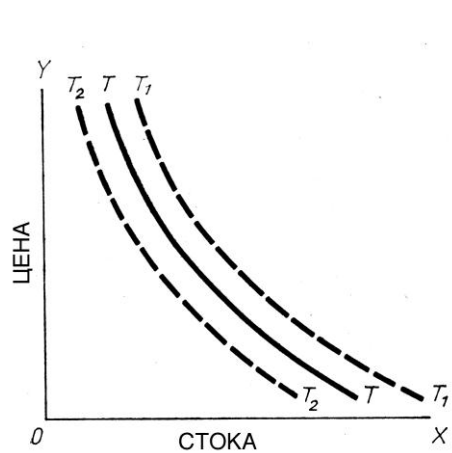
1.5.2.1. Илустрации на движењето на курсот врз основа на понудата и побарувачката на девизи на девизниот пазар

Движењето на побарувачката обично се прикажува со т.н. крива на побарувачката која оди од горната лева кон долната десна страна на координатниот систем во кој на ординатата се бележи цената, а на апсцисата количината на бараната стока. Промените на количината на купената стока поради промените на цената се бележат на таа линија. Промената на самата побарувачка се изразува со поместување на самата крива. Во сликата 1 на кривата Т-Т се движи бараната (купената) количина на стока во врска со промената на нејзината цена. За разлика од тоа, самостојните промени на побарувачката на стока се означуваат со поместување на самата крива надесно (T_1-T_1), што значи зголемување, односно налево (T_2-T_2), што значи намалување на самата побарувачка.

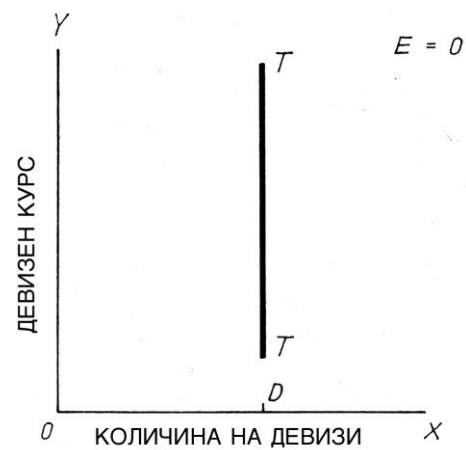
Меѓутоа, сознанието дека со порастот на цената на бараната (купената) количина паѓа, а со паѓањето на цената бараната (купената) количина расте не ја кажува ниту половината од приказната. Многу е важно и прашањето во која мера бараната (купената) количина ќе расте или опаѓа. А тука има различни можности.

Побарувачката може воопшто да не се промени поради промената на курсот. Ако некоја земја, од година во година, има да плаќа ануитети на странство, побарувачката на девизи за таа цел никако не зависи од нивниот курс. Износот на ануитетот во странска валута мора да се набави, независно од тоа колкав е курсот. Кривата на побарувачката во тој случај ќе биде рамна линија, која вертикално ќе паѓа на апсцисата (значи, ќе оди паралелно со ординатата одгоре надолу. Тогаш имаме целосно нееластична побарувачка (види слика 2).

¹⁰ Илустрациите и објаснувањата се преземени од проф. д-р Вјекослав Мајхснер: Проблеми меѓународних плаќања, Информатор, Загреб, 1980

Слика 1

Слика 2

Кај целосно нееластичната побарувачка износот на купените девизи е постојан (изнесува О-Д) без оглед на промената на курсот, додека вкупниот износ на платени домашни пари за нив се менува во директен сразмер со промените на курсот

Целосно еластична побарувачка имаме тогаш кога некој е подготвен за определен курс да ја купува секоја количина на девизи. Такво нешто имаме кога монетарната власт го „поддржува“ курсот на девизните. Ако монетарната власт изјави дека по определен курс (имено, кога курсот ќе достигне определена минимална точка) ќе ја купува секоја количина на девизи (и така навистина постапи), курсот ќе се зацврсти на таа точка, а ќе се менува количината на купените девизи. Кривата на побарувачката сега е рамна линија која оди од лево надесно, паралелно со апсцисата (види слика 3).

Кај целосно еластичната побарувачка курсот е постојан (изнесува К), а количината на платените домашни пари се менува сразмерно со купените количини девизи.

Во првиот случај еластичноста е еднаква на нула ($E=0$), а во вториот е неизмерна ($E=\infty$).

Во средината меѓу тие два случаи имаме еластичност еднаква на единица ($E=1$). Тогаш промените на количините на девизи кои се бараат се сразмерни со промените на курсот, така што вкупниот износ на домашни пари при купувањето на девизи останува постојано ист, иако курсот се менува. На пример, ако курсот на странската валута падне за 20%, купената количина ќе порасне за 25% (досега по курсот од 100 се купувале 10.000 девизи и за тоа се плаќало 10.000 во домашни пари; ако курсот падне на 80 ќе се купуваат 12.500 девизи, така што во домашни пари пак ќе се дадат 10.000; ако пак курсот порасне на 150 ќе се купуваат само 6.666,67 девизи, што значи дека во домашни пари пак ќе се дадат 10.000). Кривата на побарувачката во овој случај е правоаголна хипербола:

Слика 3

Слика 4

Се разбира, во најголем број случаи еластичноста е поголема или помала од 1, значи или некаде меѓу $E=0$ и $E=1$ или некаде меѓу $E=-1$ и $E=00$.

Ако еластичноста на побарувачката е помала од 1 ($E < 1$), зборуваме за релативно нееластична побарувачка. При пораст на курсот количината на бараните девизи се намалува помалку од сразмерно, а тоа значи дека се зголемува вкупниот износ на домашни пари за купување девизи. Ако пак курсот паѓа, количината на бараните девизи се зголемува помалку од сразмерно, така што се намалува вкупниот износ што се плаќа во домашни пари. Кривата станува поисправена:

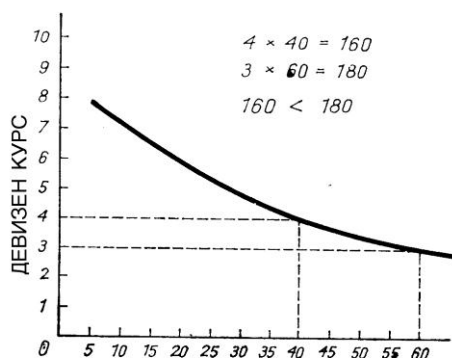
Слика 5

Ако, пак, еластичноста на побарувачката е поголема од 1 ($E > 1$), зборуваме за релативно еластична побарувачка. Тогаш, при пораст на курсот се намалува вкупниот износ на дадени домашни пари, бидејќи количината на купените девизи се намалува повеќе од сразмерно. Ако, пак, курсот паѓа, побарувачката се зголемува повеќе од сразмерно, а тоа значи дека се зголемува вкупниот износ кој во домашни пари се дава за девизите. Кривата станува поводорамна (види слика 6).

Аналогно на она што е речено за побарувачката на девизи важи и за нивната понуда. **За разлика од количината на барани девизи која**

расте со паѓањето на девизниот курс, количината на понудените девизи расте со порастот на девизниот курс.

Поради тоа кривата на понудата оди од долната лева спрема горната десна страна на координатниот систем. И промените во количината на девизи кои настануваат поради промените на курсот се движат на таа линија на понудата. Меѓутоа, ако понудата се промени автономно, т.е. ако самата понуда се менува, тогаш тоа шематски се прикажува со поместување на кривата на понудата, и тоа, ако понудата се зголемува-надесно, додека автономното смалување на понудата се претставува со поместување на кривата налево (види слика 7). Од оваа слика се гледа дека поголемата понуда го намалува курсот (спореди ја точката K_1 со K) додека намалената понуда го зголемува (спореди ја точката K_2 со точката K). Наспроти тоа, промените во продадените количини кои настануваат поради промените на курсот се движат на дадената крива на понудата.

Слика 6

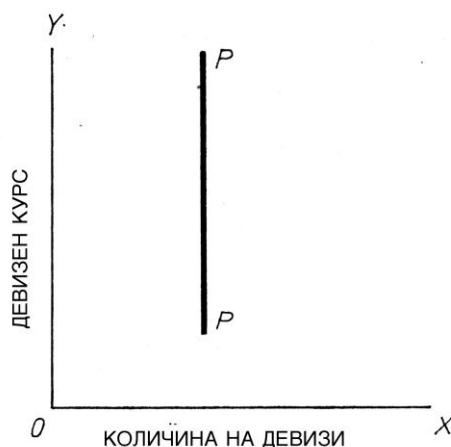
Слика 7

Како и побарувачката, така и понудата може да биде еластична во различни степени.

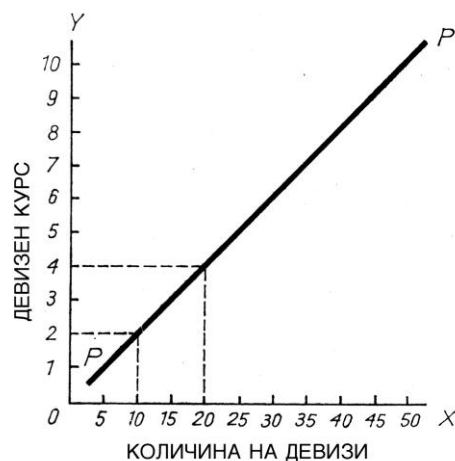
Понудата може воопшто да не се менува поради промената на курсот, туку да остане иста. Тоа би бил случај кога странска земја од година во година плаќа анuitети на ист износ во своја валута. Тогаш, по таа основа, од година во година, постои крута понуда на девизи, на која не влијае движењето на курсот. Кривата на понудата е вертикална права линија (паралелна со ординатата)..

Тоа е целосно нееластична понуда или, како што обично се вели, еластичноста на понудата е еднаква на нула (види слика 8)

Еластичноста на понудата е еднаква на единица тогаш кога количината на понудените девизи се менува во сооднос со промената на курсот. Ако курсот се зголеми за 20%, за ист процент ќе се зголеми и понудената (продадената) количина девизи. Кривата на понудата во овој случај е рамна линија, која правиот агол на системот го дели на два агли од 45 степени (види слика 9)

Слика 8

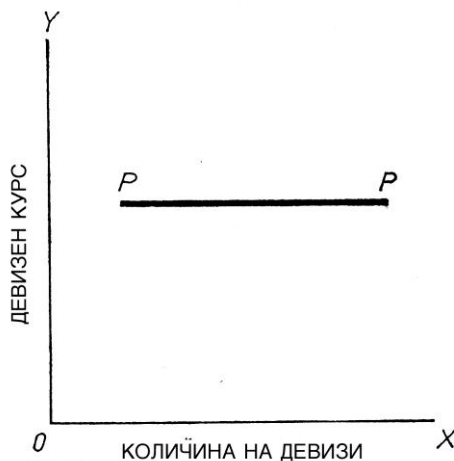

Слика 9

Кај целосно еластичната понуда девизите се нудат во неограничени количини по даден курс. Овој случај го имаме, исто така, кај поддржувањето на курсот, имено, кога монетарната власт, за да го спречи натамошниот скок на курсот, по определен курс ја нуди секоја барана количина на девизи. Кривата на понудата во овој случај оди одлево надесно во водорамна линија, значи, паралелно со апсцисата. (Види слика 10)

Се разбира, и овде, во најголем дел од случаите еластичноста ќе биде или некаде меѓу нула и единица (еластичност помала од единица: $E < 1$) или некаде меѓу единица и неизмерноста (еластичност поголема од единица: $E > 1$).

Ако еластичноста е помала од единица (релативно нееластична понуда) количината на продадените девизи ќе се зголеми во помал процент од процентот на зголемувањето на курсот. Тогаш кривата на понудата изгледа како на сликата 11. Ако еластичноста е поголема од единица (релативно еластична понуда), процентот на зголемување на количината на продадени девизи ќе биде поголем од процентот на зголемувањето на курсот. Кривата на понудата тогаш ќе изгледа како на сликата 12. Аналогно, во двата случаи, важи кога курсот паѓа.

Слика 10

Слика 11

Слика 12

1.5.2.2. Движење на курсевите при индиректно влијание на девизниот пазар

По елаборацијата на движењето на девизните курсеви врз основа на понудата и побарувачката, проф. Мајхснер укажува, дека строго земено слободен пазар постои само тогаш кога пристапот на пазарот не е ограничен и кога одлуката да се учествува во пазарната размена зависи единствено од цените, а не е мотивиран од желбата да се влијае врз цените. Се разбира, секој учесник на пазарот влијае донекаде на формирањето на цените, ама тој не е свесен за тоа, а, секако, влијанието врз цените не е мотив за неговото учествување на пазарот. За него цената е дадена големина и според таа големина тој се одлучува дали како понудувач или купувач ќе учествува во пазарната размена. Според ова би можело да се каже дека странката која би настапувала како понудувач или барател само за да влијае врз цената, со тоа ја ограничува играта на понуда и побарувачка.

Врз основа на ваквото резонирање слободно би можело да се каже дека на светот не постои (или барем дека се многу ретки случаите кога постои) слободен девизен пазар (од определен аспект, сè уште најслободна е црната берза). Според ова сфаќање слободниот девизен пазар престанува оној момент кога се основа егализационен фонд. Исто така, и поддржувањето на курсот ја укинува слободата на девизниот пазар, па и досегашниот систем на конвертибилност би бил само еден случај (иако на либерална) девизна контрола, бидејќи централните банки се обврзале со интервенција на пазарот да ги одржуваат стабилни курсевите. Па дури и во златното важење девизниот пазар би бил слободен само во тесните граници на златните точки¹¹.

¹¹ Споредбата со златното важење, според моето мислење, само покажува дека во регулирањето на меѓународните економски односи е посуштествено прашањето на стабилноста на валутните паритети отколку пазарното формирање на курсевите. Бенефитите од слободата на пазарот се поголеми доколку силите на понудата и побарувачката не се ограничуваат во размената на стоки и услуги, капитал и работна

Сепак, ваквиот критериум за определување дали некој пазар е слободен или не е премногу строг. Тука е потребно да се разликува меѓу директното и индиректното влијание врз пазарот. Или, подобро речено, треба да се разликува пазарниот начин на влијание врз пазарот од непазарниот, авторитативен, начин.

Ако монетарните власти утврдат службен курс и забрана на тргувањето со девизи според слободни курсеви, тогаш на пазарот се влијае на непазарен, авторитативен начин. Службениот курс не е курс на рамнотежа, туку (по правило) максимирана цена и, според тоа, пониска од рамнотежниот, поради што, како и кај секое максимирање на цените- бидејќи побарувачката во тој случај ја надминува понудата поради ниската цена - мора истовремено да се воведе и рационирање на артиклот чија цена е максимирана, во овој случај на девизите. Девизните режими (девизните ограничувања) не се ништо друго туку системи на рационирање на еден, со максимирана цена, редок артикал.

Меѓутоа, ако монетарната власт интервенира на пазарот како купувач или продавач на девизи, формално во целосна рамноправност со сите други учесници на пазарот, таа не го крши законот на пазарот. И покрај интервенцијата на монетарната власт, курсот кој се формира е курс на рамнотежа. Најдобар доказ за тоа е фактот што тогаш не се појавува црна берза. Бидејќи појавата на црноберзански курс, која неизоставно ги следи девизните ограничувања, е најдобар знак дека тогаш пазарот не е слободен. Впрочем, во обичниот говор често за црноберзанскиот курс се зборува како за слободен курс.

Ваквите интервенции навистина никогаш не се сметале за ограничување на пазарот. Функционирањето на меѓународното златно важење се смета за прототип на пазарен механизам во монетарната сфера, иако токму во златното важење фактички постоела интервенција штом курсот ќе ја достигнел горната или долната златна точка.

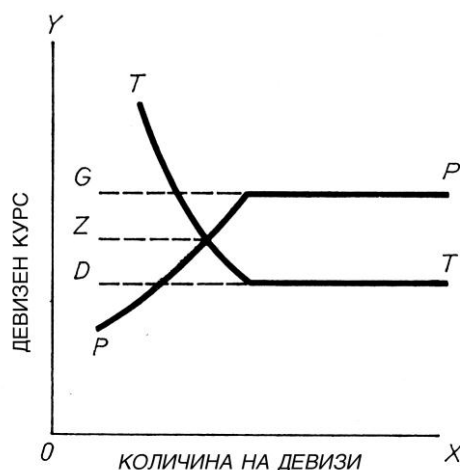
Горната златна точка (или точка на извоз на злато) е оној највисок курс на странските девизи кој не може да се премине, бидејќи тогаш настанува извоз на злато како поефтин начин на плаќање на странство. Долната златна точка или точката на увоз на злато е оној најнизок курс на странските валути под кој странската валута повеќе не може да паѓа, бидејќи тогаш настанува увоз на злато како поефтин начин на плаќање од страна на странските земји во домашната земја. Оттаму следи дека долната златна точка на една земја истовремено е горна златна точка на земјата чија валута во првата земја паднала до таа точка, односно горната златна точка истовремено е и долна златна точка на другата земја.

Продавајќи и купувајќи злато без ограничување според законските цени, централните банки спречуваат курсот да осцилира преку релативно тесните граници на златните точки (помалку од 1% под и над паритетот). Штом курсот ја достигнува горната златна точка, понудата на девизи станува целосно еластична, а штом курсот падне на долната златна точка, побарувачката на девизи станува целосно еластична. Шематски прикажано, кривата на понудата и побарувачката изгледаат

сила (особено ако притоа се одржуваат стабилни курсеви во меѓувалутните односи во светот)..

вака (З- златен паритет; Г- точка на извоз на злато-највисок можен курс; Д- точка на увоз на злато-најнизок можен курс); (види слика 13).

Овде треба посебно да се нагласи дека при горната златна точка централната банка не продава девизи по тој курс., туку продава злато по законска цена. Меѓутоа, бидејќи плаќањето со злато е поврзано со определени трошоци, курсот се зацврстува на висината која одговара на златниот паритет со додавање на трошоците за испраќањето на златото. Аналогно тоа важи и за долната златна точка.

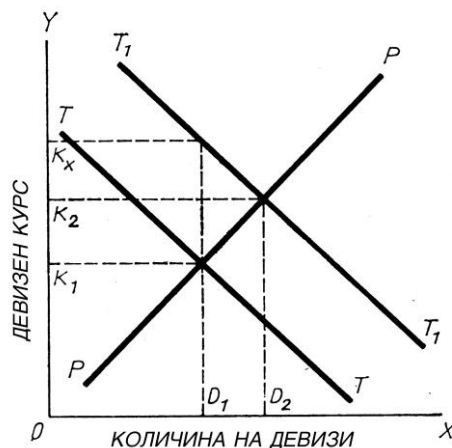
Слика 13

За разлика од ова, кај неврзаните (слободните, книжните) валути, а исто било и во бретонвудскиот систем на златни паритети, централните банки продаваат и купуваат девизи штом нивниот курс ја достигне горната или долната маржа, да речеме од 1% од двете страни на паритетот. Тие курсеви се нарекуваат интервенциони точки. Штом курсот ќе пораснел до горната точка централната банка купувала девизи, а кога ќе паднел на долната интервенциона точка таа продавала девизи.

Ако монетарните власти не би интервенирале, туку би дозволиле понудата и побарувачката сосема слободно да стапат во меѓусебна конкуренција и девизните курсеви да паѓаат ако понудата на девизи ја надминува побарувачката, а да растат ако побарувачката ја надминува понудата, тоа би се продолжило толку долго додека понудата и побарувачката самите од себе не би се израмниле. При целосно слободна игра на понудата и побарувачката курсевите исто така слободно би варираше. Теоретски, можноста на варирање во двете насоки би била неограничена и тогаш би имале систем на флукуирачки курсеви.

1.5.2.3. Формирање на слободно флукуирачки курсеви

За подобро да се прикаже механизмот на формирање на слободно флукуирачките курсеви ќе ги употребиме познатите криви на понудата и побарувачката (види слика 14).

Слика 14

При дадена побарувачка (Т-Т) и дадена понуда (П-П) се формира курс K_1 . Да претпоставиме дека побарувачката автономно се зголемува, (да речеме поради зголемен увоз потребен за нови инвестиции; исто така тоа би можело да биде и поради одобрување на заем на странство). Тогаш кривата на побарувачката се поместува надесно (T_1-T). Бидејќи во прв момент пазарот не располага со дополнителни количини девизи, курсот, при дадената понуда на девизи од $O-D_1$, ќе скокне на K_x . Сепак, курсот нема да се зацврсти (можеби ни за момент) на таа висина, бидејќи уште на првиот знак на пораст на курсот на пазарот ќе се појават нови количини девизи, било од залихите на банките било од залихите на шпекулантите. Врз основа на зголемената понуда на девизи, курсот ќе биде помал од K_x и ќе се зацврсти на точка во која се сечат кривата на понудата и кривата на побарувачката, а тоа го дава курсот K_2 . Бидејќи промените во понудените количини на девизи се индуцирани од промената на курсот, новиот курс се наоѓа на кривата на дадената понуда. Со други зборови, од овој шематски приказ се гледа дека побарувачката се зголемила автономно, додека зголемената количина на девизи на пазарот била индуцирана. Количината на девизи се зголемила од $O-D_1$ на $O-D_2$.

За стабилизирањето на курсот на K_2 не помага само арбитражата, односно шпекулацијата со тезаурирани девизи. Поради тенденцијата на зголемување на курсот во насока на K_x , странската стока станува поскапа за домашните увозници, додека домашната стока станува поефтина за странство. Поради тоа ќе настане пресврт во трговскиот биланс (вклучувајќи го и невидливиот извоз и увоз) во насока на зголемување на извозот и смалување на увозот, значи во насока на негово активирање. Дополнителните количини на девизи на девизниот пазар се појавуваат и поради овие промени.

За стабилизирање на курсот на K_2 придонесува и краткорочното меѓународно кредитирање. Бидејќи странската валута поскапела, странците можат (додека курсот се наоѓа меѓу K_x и K_2), со давање на кредит на домашната земја ефтино да набави побарување во нејзина валута која ќе ја наплати подоцна кога курсот ќе се зацврсти на K_2 , значи според курс кој за неа ќе биде поповолен од курсот по кој го стекнале побарувањето. (На пример: ако е K_1-100 , K_2-110 , а K_x-120 , странците за свои 100 единици ќе стекнат побарување од, да речеме, 115 единици во

депресираната валута. Кога курсот ќе се зацврсти на 110, странците при наплатата на побарувањата - при репатријацијата на своите пари - ќе имаат добивка од 5 парични единици во валута на должничката земја). Освен ова и увозниците на земјата во која курсевите на странските валути растат ќе настојуваат да ги одложат своите плаќања (поради што количината на бараните девизи паѓа), додека извозниците ќе настојуваат да продадат што повеќе пер каса (поради што количината на понудените девизи расте). Аналогно, само во спротивна насока, се случува кога кривата на побарувачката се поместува налево. Залихите на девизите се зголемуваат, земјата дава кредити на странство, се зголемува увозот, а се намалува извозот итн.

Се подразбира дека, исто така, автономно може да се намали и понудата на девизи. Во овој случај на тенденцијата на пораст на курсот ќе реагира побарувачката. А таа, се смета дека реагира релативно побрзо од понудата: 1) поради тоа што шпекулацијата веднаш ќе престане со купување на девизи и во очекување на паѓање на курсот ќе продава девизи од своите залихи; 2) домашните лица ќе се откажат од барањето кредити во девизи и 3) увозниците ќе се откажат од набавување на стоки, односно ќе го одлагаат плаќањето на увозот.

Израмнувањето кое овде се постигнува не влијае непосредно на цените. Цените во двете земји остануваат исти. Тие се менуваат само за странските купувачи преку промената на цените на посредничкото „добро“, имено преку движењето на курсот на странската валута. Овде, како и на секој друг пазар, се постигнува целосна автоматичност на понудата и побарувачката преку цените на стоките кои се нудат и бараат, а тоа израмнување имплицира урамнотежување на платниот биланс (по правило, со истовремено влијание врз волуменот на реалните трансакции).

1.5.3. Предности и слабости на фиксните курсеви

Девизните курсеви на денеска конвертибилните валути (вклучувајќи ги и интерно конвертибилните валути) се сведуваат на две опции- фиксни и флукуирачки, со тоа што тие во практиката се операционализирани во различни облици.

Како главни **предности** на фиксните девизни курсеви се истакнуваат¹²:

- извесноста,
- дисциплинирањето,
- намалување на шпекулативните дејства.

Фактот што девизниот курс е фиксен и стабилен ја зголемува извесноста кај економските субјекти, на тој начин што тие можат подолгорочно да ги планираат своите трансакции со странство (извозни, увозни, земање кредити, инвестирање и сл.).

Фиксниот курс дејствува дисциплинирачки врз економските субјекти да ги одржуваат производствените трошоци и цените барем на ниво на странските конкуренти, бидејќи во спротивно би ја загубиле

¹² Наведено според проф. д-р Владимир Кандиќан и проф. д-р Томислав Гроздановски: Економика, втор дел-Макроекономика, Универзитет „Кирил и Методиј“, Правен факултет „Јустинијан Први“-Скопје, стр. 214/215.

својата конкурентска позиција на странските пазари. На подолг рок земјите со фиксни девизни курсеви мораат да настојуваат стапката на инфлација да ја одржуваат на ниво еднакво на она кое преовладува во земјите кои им се главни трговски партнери.

Се смета дека фиксните девизни курсеви ги елиминираат шпекулативните дејства од едноставна причина што е беспредметно да е купуваат странски валути денес, со цел да се продаваат во иднина, ако нивната цена е непроменета. Практиката, меѓутоа, покажува дека овој аргумент е само делумно точен, бидејќи шпекулативните дејства може да се реализираат во очекување на идна корекција на фиксниот девизен курс.

Како основни **слабости** на фиксните девизни курсеви се сметаат:

- губењето на можност за водење на независна монетарна политика,

- потребата од одржување на високо ниво на девизни резерви и
- намалена можност за справување со екстерните шокови.

Бидејќи во услови на фиксни девизни курсеви главна преокупација на монетарните власти е одржување на курсот, тоа практично значи дека и инструментите на монетарната политика се подредени на оваа примарна цел, а не на реализација на домашните макроекономски цели.

Кога во услови на фиксни девизни курсеви се зголемува побарувачката на девизи, за да не дојде до појава на недостиг на девизи, централната банка мора да интервенира на пазарот со понуда на дадената валута од своите девизни резерви. Оттаму, за да може во секое време да одговори на потребите на економските субјекти, во услови на фиксни девизни курсеви централната банка треба да чува релативно (по) високо ниво на девизни резерви.

Во режимот на фиксни девизни курсеви, при појава на некои екстерни шокови, како што е на пример, зголемување на цената на нафтата, земјата треба да прибегнува кон користење на девизните резерви или кон користење на екстерни кредити, бидејќи е исклучено автоматското приспособување на девизниот урс, како што е тоа случај кај флукуирачките девизни курсеви.

1.5.4. Предности и слабости на флукуирачките курсеви

Најчести аргументи кои се наведуваат во прилог на флукуирачките девизни курсеви (**предности**) се следниве:

- делумно автоматско платнобилансно урамнотежување,
- елиминирање (или барем делумно редуцирање) на потребата од чување на девизни резерви,
- можност за водење автономна монетарна политика.

При постоење на флукуирачки девизни курсеви, појавата на платнобилансна нерамнотежа, на пример, дефицит во трговскиот биланс, влијае врз депрецијација на националната валута. Намалувањето на вредноста на националната валута од своја страна го прави увозот поскап, а извозот поатрактивен, што сè заедно придонесува за подобрување на состојбата во трговскиот биланс.

Поради дејството на автоматскиот механизам на платнобилансно приспособување, разбирливо, се елиминира, односно се редуцира и потребата за чување на високи девизни резерви.

Кога не постои обврска за бранење на определено ниво на курсот, тогаш монетарната политика може автономно да се користи за остварување на макроекономските цели, како што е контролата на инфлацијата, на пример.

Главни **слабости** на флукуирачките девизни курсеви се:

- поизразена шпекулација и
- зголемена неизвесност.

За разлика од непроменливоста на фиксниот девизен курс кај флукуирачките девизни курсеви промените на курсот можат да бидат секојдневни и значајни. Тоа ги стимулира стопанските субјекти да купуваат или да продаваат странска валута во очекување на промена на девизниот курс во блиска иднина.

Честите промени на девизниот курс, исто така, ја зголемуваат и неизвесноста кај економските субјекти околу неговото ниво во иднина. За да се обезбедат од евентуалните непожелни движења во девизниот курс тие се принудени да склучуваат посебни девизни аранжмани (на т.н. Forward markets) кои им овозможуваат поголема извесност околу реалната вредност на валутите стекнати од извоз, на пример. Но, ваквите девизни аранжмани ориентирани кон иднината имаат своја цена изразена преку зголемените трансакциони трошоци.

И во функционирањето на двата режими на девизни курсеви-фиксен и флукуирачки - доаѓа до промени во вредноста на националните валути. Притоа, кај режимот на флукуирачки курсеви промената на вредноста на националната валута е резултат на дејството на пазарните сили (понудата и побарувачката на девизниот пазар), додека кај фиксните курсеви промените се вршат со одлуки на монетарните власти.

1.5.5. Различни видови режими на девизен курс

Во пост-Бретонвудскиот период, како што вели проф. Ќировиќ¹³, малите и средни земји се најдоа во големи дилеми во поглед на изборот на адекватен режим на девизниот курс. Формално, овие земји добиле широки можности за избор на валутниот режим кој најмногу им одговара на нивните интереси. Меѓутоа, во пост-Бретонвудскиот систем суштински силно било зголемено влијанието на доминантните земји и тоа преку заострувањето на делувањето на пазарните механизми и посебно преку засиленото движење на приватниот капитал на меѓународен план. Со тоа е заострено прашањето на кредибилитетот во поглед на макроекономската политика и пазарните перформанси на малите и средни земји. Како одговор на заострувањето на дејствувањето на пазарните механизми и зголемениот притисок врз економските политики во средните и мали земји, во нив дошло до значајни промени во поглед на макроекономските политики и режимите на стопанисување. На планот на макроекономските политики, генералниот тренд одел во насока на

¹³ Проф. Милутин Ќировиќ: Девизни курсеви..., стр.56.

намалување на стапката на инфлација. Кај структурните реформи била изразена ориентација кон отворено и извозно ориентирано стопанство кое во поголема мерка ги прифаќа критериумите на светскиот пазар и ги пренесува врз домашните стопански движења.

Ваквите генерални насоки, во различен степен, биле применувани во одделни земји. Притоа се издиференцирани неколку опции:

- фиксен курс од типот на валутна управа (на пример, Бугарија во 1997 година вовеле валутна управа, а левот го фиксира во германска марка);
- конвенционално фиксен курс;
- лизгачки фиксен курс;
- флукуиращки (пливачки) курс.

Развиените земји, со малку исклучоци, го прифатиле режимот на флукуиращки девизни курсеви, додека недоволно развиените и земјите во подем се нашле пред проблемот на избор на адекватен валутен режим, со оглед на предностите и слабостите на режимот на фиксни и режимот на флукуиращки курсеви. Во настојувањето да изберат најповолно решение за развојот на земјата тие ги комбинираат позитивните страни на двете екстремни решенија, а се обидуваат да ги избегнат нивните слабости.

1.5.5.1. Режим на валутна управа

Главни карактеристики на **режимот на валутна управа** се: непроменливоста на фиксниот девизен курс спрема некоја доминантна странска валута и интерна конвертибилност (евентуално и надворешна конвертибилност) на домашната валута. Со неговото воспоставување се настојува да се спречи формирањето на инфлација (кај новоформирани држави) или, пак, брзо да се совладаат инфлацијата и инфлаторните очекувања (во земјите кои извршиле монетарна реформа по период на висока инфлација). За спроведување на механизмот на валутна управа земјите треба да имаат доволно девизно покритее за износот на емитираните пари на централната банка, а промените на нивото на тие пари да го вршат во согласност со промената на девизното покритее. При регулирањето на емисијата на пари Валутната управа има право да емитира дополнителна количина на примарни пари само во границите на нето порастот на девизните резерви. Доколку, пак, дојде до нето намалување на девизните резерви кај централната банка, валутната управа е должна да ја намали количината на примарни пари во ист износ (за да ја зачува ценовната стабилност во земјата).

Со примена на концептот на валутна управа централната банка го губи правото да емитира кредити во полза на државата со цел да ги финансира буџетските дефицити (иако државата може да се појави на финансискиот пазар и таму да продава свои обврзници). Уште позначајно е што централната банка нема право да емитира кредити и на деловните банки. Тоа значи дека нејзе ѝ преостанува да емитира и повлекува пари врз основа на нето промените на девизните резерви (кои произлегуваат од салдото на девизните трансакции со странство).

Режимот на валутна управа на централната банка ѝ овозможува да одржува конвертибилност на нејзините монетарни обврски во странски пари. Притоа, девизните резерви се држат во онаа валута во која е воспоставен фиксниот курс.

Од функционирањето на режимите на валутна управа произлегува дека тие имаат позитивни страни и потенцијални опасности. **Позитивно** е што со режимот на валутна управа брзо се совладува инфлацијата и инфлационите, односно девалвационите очекувања. Во земјата со валутна управа стапката на инфлација се стреми да се приближи на стапката на инфлација во земјата во чија валута е фиксиран курсот на домашната валута (земјата на референтната валута). Позитивно е што домашните каматни стапки се стремат да се приближат на каматните стапки во земјата на референтна валута, иако се настојува тие да бидат нешто повисоки за да се привлече странски капитал (особено краткорочниот финансиски капита). Притоа, него го привлекуваат не само повисоките каматни стапки туку и гаранцијата за одржување на фиксниот девизен курс. Зголемениот прилив на странски капитал придонесува да се зголемат девизните резерви на централната банка, а со тоа се овозможува пораст на домашните примарни пари. Со тоа се зголемува ликвидноста на домашната економија, а тоа позитивно делува за динамизирање на стопанската активност и вработеноста.

Во овој контекст треба да се има предвид дека со порастот на девизните резерви од прилив на странски капитал се зголемува девизната задолженост спрема странство, со што се релативизира значењето на таквиот пораст на девизните резерви. Зашто, доколку дојде до повлекување на странскиот капитал од земјата, бруто девизните резерви автоматски се намалуваат. Тоа повлекува намалување на обемот на домашните примарни пари, па според тоа и на домашната парична маса. Затоа може да се каже дека позицијата на земјата е поповолна ако покритието на примарни пари на централната банка се темели на нето девизните резерви, т.е. на заработени девизни резерви врз основа на кумулативното салдо во тековниот платен биланс, а не врз задолжувањето во странство.

Режимот на валутна управа има и **потенцијални опасности**. Тие произлегуваат од ригидноста на девизниот курс и од оневозможувањето на централната банка да спроведува домашна монетарна политика.

Опасноста од **ригидноста на девизниот курс** се состои во тоа што ако земјата која вовела валутна управа манифестира повисока стапка на инфлација отколку во земјата на референтна валута доаѓа до кумулирање на разликите во стапките на инфлација, односно до апресирање на реалниот девизен курс на домашната валута. Тоа значи дека земјата станува ценовно помалку конкурентна на светскиот пазар. Бидејќи девизниот курс не може да се менува, за да се поништи иницијалната апресијација на девизниот курс останува да се намали домашното ниво на цените и надниците. А таква стратегија тешко може да се реализира доколку значително не се намали нивото на стопанската активност и вработеноста. Имајќи го ова предвид, при иницијалното формирање на режимот на валутна управа, официјалниот девизен курс се утврдува на ниво кое е реално депресирano. Во таков случај, извесната домашна инфлација во текот на наредните неколку

години може да биде компензирана со смалување на иницијалната реална апresiasiја на курсот. Во меѓувреме, со доволно рестриктивна монетарна и фискална политика треба да дојде до смалување на разликите во степенот на инфлацијата како би можел да се одржи фиксниот девизен курс. Во одржувањето на фиксниот девизен курс се сметало и на нето приливот на странски капитал.

Недостатокот изразен во **оневозможувањето на централната банка да спроведува домашна монетарна политика** се состои во тоа што регулирањето на домашната ликвидност се препушта на тековите на странски капитал. Поради неговите променливи текови, домашната економја е изложена на непотребни флукутации. Поради тоа, земјите кои подолго време имаат режим на валутна управа бараат институционални решенија како да вклучат барем ограничена употреба на монетарно регулирање во овој концепт.

Посебен проблем е што во режимот на валутна управа на централната банка ѝ се **забранува да им дава краткорочни кредити на комерцијалните банки** кога тие се привремено неликвидни (иако се солвентни). Режимот на валутна управа го обесхрабрува „јуришот на банките“ поради очекувањата на девалвација, меѓутоа, отвора можност да дојде до одлив на средства од банките доколку дојде под сомнеж ликвидноста или дури и солвентноста на некоја банка. Ваквиот тврд став може да предизвика не само банкротство на само една неликвидна банка, туку се заканува да предизвика верижна реакција и во системска неликвидност да го вовлече целиот домашен банкарски систем. Поради тоа се смета дека на централната банка треба да има определени средства кои може да ги употреби за давање кредити на банките кои се привремено неликвидни.

Од досега реченото произлегува дека режимот на валутна управа се воведува за да се остварат конкретни цели како што е совладувањето на инфлацијата. А кога ќе се постигне стабилизација на економијата треба да се изврши софистицирање на режимот за да се надмине премногу упростениот монетарен систем. Бидејќи, ако овој режим се користи подолго време до израз ќе дојдат неговите негативни страни, пред сè недоволната флексибилност на монетарната политика.

Неколку помали европски земји (Австрија, Холандија, Белгија и Данска) со отворени стопанства од почетокот на 80-тите применуваа **стратегија на неотповикливо фиксен курс без валутна управа**. Тие своите валути цврсто ги врзаа за германската марка, со намера да го „увезат“ кредибилитетот на марката и со тоа да влијаат врз намалувањето на инфлаторните очекувања. Ориентацијата за одржување на фиксен девизен курс е заедничкото со концептот на валутна управа. Меѓутоа, разликата е во тоа што се избегнува ригидноста на режимот на валутна управа. Промените во нивото на примарните пари не мора да се во механичка врска со движењето на девизните резерви. Централните банки можат самостојно да спроведуваат политика на ликвидност, водејќи сметка за конкретните состојби на домашната економија и на финансискиот сектор. Централната банка ја врши и функцијата на кредитор во крајна инстанца и со тоа го спречува настанувањето на системски банкарски кризи кои можат да доведат до недоверба во домашниот валутен систем. Овие

флексибилности, меѓутоа, не ја ослободуваат централната банка од остварувањето на основната задача да обезбеди стабилност на гарантираниот фиксен девизен курс, а преку тоа и на стабилност на нивото на цените.

Стратегијата на неотповикливо фиксен девизен курс успешно може да се спроведува единствено во помали земји кои имаат слична стопанска структура и перформанси како доминантната земја во чија валута се врзуваат помалите национални валути.

1.5.5.2. Режим на конвенционален девизен курс

Додека режимот на валутна управа и режимот на флукутирачки курсеви се екстремни валутни режими, режимот на конвенционален девизен курс и режимот на лизгачки фиксен девизен курс се наоѓаат меѓу екстремните. **Конвенционалниот девизен курс** потсетува на Бретонвудскиот валутен режим со тоа што, во новите услови, не се работи за глобален систем, туку за режим кој можат да го изберат одделни земји. Во овој режим земјата го задржува концептот на валутен паритет кој централната банка го брани на девизниот пазар, но со можност валутниот паритет (фиксниот девизен курс) да го промени. Станува збор за избор на фиксен курс кој земјата на долг рок ќе го брани и само во исклучителни случаи може да го промени. Фиксниот курс на домашната валута се формира спрема некоја доминантна валута или спрема кошница од валути. Земјите кои беа членки на европската монетарна интеграција курсевите на свите валути ги фиксирале спрема валутната единица на регионалниот монетарен систем (европска монетарна единица).

Во овој режим на девизен курс се појавуваат **неколку проблеми**. Мошне важно е определувањето на **маргината на дозволено осцилирање на пазарните девизни курсеви** околу официјалниот фиксен девизен курс. Според конвенционалниот модел маргината е $\pm 1\%$. Алтернативните модели дозволуваат поголеми осцилации на пазарниот курс кои ги пропишува монетарната власт во земјата. Централната банка е должна да интервенира на девизниот пазар само на долната и на горната граница. Проширувањето на маргините го приближува режимот на конвенционално фиксниот курс со режимот на флукутирачки девизен курс. Доколку дојде до изненаден прилив на странски капитал во земјата девизниот курс на домашната валута апресира номинално и реално. Тоа влијае да се намали натамошниот прилив на странски капитал, бидејќи за ист износ на странска валута се добива помала количина на домашни пари.

Концептот на фиксен девизен курс се операционализира на различни начини во одделни земји, во зависност од тоа **дали има прифатено конвертибилност на домашната валута**. Земјите кои ја прифатиле обврската од членот 8 од Статутот на ММФ фиксниот курс го бранат преку макроекономската политика и со поддршка на пазарно ориентиран економски структури, додека земјите кои не ги прифатиле обврските за одржување на надворешна конвертибилност, фиксниот курс го бранат и со заострување на девизната контрола.

За концептот на конвенционален фиксен девизен курс мошне е значајно прашањето на **изборот на валутата или на валутната кошница** спрема која се фиксира официјалниот курс на домашната валута. Со врзувањето на курсот за една доминантна валута се прифаќаат консеквенците кои произлегуваат од монетарната, па и вкупната макроекономска политика на доминантната земја. Таа настојува да го задржи фиксниот курс спрема доминантната валута.

Со утврдувањето на фиксен курс на својата валута во однос на валутна кошница земјата формира ефективен девизен курс (пондериран девизен курс) при што секоја странска валута која учествува во валутната кошница има пондер кој по правило одговара на учеството на таа земја во надворешно трговската размена.

Валутната кошница може да биде единствена во светската економија, на пример во форма на валутната единица на ММФ, позната како СПВ (специјални права на влечење). Оваа синтетичка валутна единица е заснована на пондерираните пазарни вредности на само четири валути-долар, евро, фунта и јен.

За конвенционално фиксниот девизен курс е карактеристично тоа што **централната банка има задача да го брани фиксниот девизен курс**. И само доколку се покаже дека одбраната има висока цена го задржува **правото да изврши промена на фиксниот девизен курс** преку девалвација или ревалвација на сопствената валута. Ова е всушност примена на бретонвудскиот систем во кој беше дозволена промена на официјалниот фиксен курс во случај кога постои состојба на фундаментална нерамнотежа. Притоа, се смета дека фиксниот курс треба да остане непроменет барем 2-3 години за да може да се зборува за конвенционално фиксен курс. И колку што подолго фиксниот курс остане непроменет, толку повеќе јакне кредибилитетот во макроекономската и монетарната политика на земјата. Меѓутоа, стабилноста на курсот не треба да се остварува со преземање на мерки од арсеналот на забрани и ограничувања на економските трансакции со странство.

1.5.5.3. Режим на лизгачки паритети

Режимот на лизгачки паритети го применуваат оние земји кои сè уште имаат релативно повисоки стапки на инфлација во однос на валутите на развиените земји и не се во состојба да го применуваат режимот на фиксни курсеви. Тие настојуваат, по пат на соодветни антиинфлаторни програми, да ја намалат стапката на инфлација, а во меѓувреме често го менуваат валутниот паритет во согласност со тековната стапка на домашната инфлација. И сè додека стапката на инфлација во земјата е поголема отколку во земјите кои доминантно влијаат врз формирањето на светската стапка на инфлацијата девизниот курс тешко може да се одржи на утврденото ниво, бидејќи станува преценет. Затоа е неопходно номиналниот курс почесто да се корегира надолу со цел да се задржи ценовната конкурентност на националното стопанство. Ова значи дека лизгачкиот фиксен девизен курс имплицира серија од мали девалвации во согласност со промените во паритетот на куповната сила.

Режимот на лизгачки паритети може да се применува на два начина: 1) Монетарните власти можат однапред да ги објавуваат лизгачките фиксни курсеви за наредниот период (на пример, за една година со месечна, неделна па дури и дневна динамика) и 2) Лизгачките фиксни курсеви да ги формира *ex post* во согласност со фактичките стапки на инфлација кои се реализирани, на пример, во месечни интервали. Идејата со *ex ante* утврдените лизгачки курсеви има свое оправдување во тоа што преку таквите курсеви централната банка им испраќа јасни сигнали на стопанството и на населението во поглед на нивото на курсевите кои можат да се очекуваат во наредните месечни или неделни периоди. Бидејќи со *ex ante* девизниот курс е усогласена макроекономската политика, однапред објавените девизни курсеви би требало да влијаат врз пазарните очекувања во поглед на движењето на инфлацијата и курсот во претстојниот период. Проблемот на оваа опција, како што констатира проф. Ќировиќ, настанува доколку не е адекватен кредибилитетот на централната монетарна институција. Имено, пазарот може- со право или не- да оцени дека стапките на инфлација и девалвација се нереално проектирани и дека поради тоа курсевите на странските валути спрема домашните пари ќе се формираат на нешто повисоки нивоа отколку што произлегува од објавените.

Со оглед на тоа што пазарот често проценува дека проектираните стапки на девалвација на националната валута се направени со доза на посакувани очекувања на централната банка и отстапуваат од реалните нивоа, се користи опцијата *ex post* лизгачки фиксни курсеви. Промените на девизните курсеви не се објавуваат однапред, туку коригирањето на официјалниот фиксен курс се врши во регуларни интервали во согласност со стапката на инфлација која е фактички остварена (врз основа на индексот на цените). Во овој случај не доаѓа до отстапување на промените на фиксниот курс од промените на нивото на цените. Тоа значи дека се обезбедува непроменет реален девизен курс на националната валута. Недостаток на овој режим е што со *ex post* утврдувањето на девизниот курс се укинува можноста курсот да делува како монетарно сидро во смисла на потиснување на инфлаторните очекувања, како и за создавање на доволно конзистентна макроекономска политика.

Во применатана режимот на лизгачки фиксен курс мошне е важен и изборот на маргините во кои е дозволено краткорочното флукутирање на пазарниот курс сè додека не дојде до промена на фиксниот курс. Имено и кај лизгачкиот фиксен курс постои обврска на централната банка по пат на интервенциони операции да го брани официјалниот курс сè додека тој не биде променет.

Од презентираното за овој режим произлегува дека лизгачкиот фиксен курс се применува во контекст на остварување на антиинфлаторни програми со кои -преку макроекономска политика и структурни реформи- се настојува да се совлада инфлацијата, задржувајќи го реалниот девизен курс на константно ниво со цел да се обезбеди конкурентност на стопанството на надворешните пазари. Штом се совлада инфлацијата, а стопанството се ревитализира, лизгачките курсеви се заменуваат или со конвенционално фиксни курсеви (кои се

менуваат во долги и недефинирани интервали или со контролирано флукутирачки курсеви.

1.5.5.4. Флукутирачките девизни курсеви

Покрај развиените земји, **флукутирачките девизни курсеви** ги применуваат и некои земји во развој, со тоа што прибегнуваат и кон користење на интервенции на централната банка на девизните пазари, во согласност со своите можности и проценки. Овие земји имаат формирано и развиено финансиски и девизни пазари.

Има повеќе критериуми за избор на фиксен или флукутирачки курс:

- големината на земјата;
- степенот на вклученост во меѓународните текови на капитал;
- развиеноста на финансискиот пазар;
- стапката на инфлација во однос на инфлацијата во валутно доминантните земји;
- проценката за доминантните причини за нарушувања кои водат до нерамнотежа на платниот биланс и/или дестабилизација на девизните курсеви.

Од практиката е познато дека кај големите економии предност имаат флукутирачките курсеви (Кина како исклучок, поради недоволната развиеност). Ако земјата има контрола на странскиот капитал, поповолни се фиксните курсеви, ако нема таква контрола, поповолни се флукутирачките курсеви. Ако домашниот финансиски пазар е поразвиен, попогодни се флукутирачките курсеви и обратно.

Земјите со пониски стапки на инфлација во однос на светскиот просек имаат повеќе аргументи за воведување на флукутирачки курсеви отколку земјите со повисоки стапки на инфлација. Кај земјите, пак, кои имаат релативно повисока стапка на инфлација, преку фиксниот девизен курс можат да обезбедат подобра конзистентност на макроекономската политика доколку нејзин приоритет е соборување на инфлацијата.

При посилни странски шокови попогодни се флукутирачките курсеви, а кога се доминантни домашните шокови, попогодни се фиксните курсеви. Фиксните курсеви се попогодни и кога е низок антиинфлаторниот кредибилитет на носителите на економската политика, бидејќи, преку нив, како номинално сидро, се обезбедува ценовна стабилност во земјата.

Практиката на користење на режим на флукутирачки (пливачки) девизни курсеви се манифестира во две различни ситуации. На систем на флукутирачки курсеви преоѓале земји кои западнале во валутна криза и биле присилени да го напуштат режимот на фиксни курсеви (во време на функционирањето на Бретонвудскиот систем). Во овој случај земјите не можеле повеќе да го бранат фиксниот курс, бидејќи поради губењето на кредибилитетот доаѓало до брз одлив на капитал во странство. Од друга страна, на режим на флукутирачки курсеви преоѓале земји кои немале проблем со ликвидноста, туку свесно го избрале (по распаѓањето на Бретонвудскиот систем) бидејќи сметале дека тој повеќе им одговара за остварување на подобри економски перформанси.

Постојат две варијанти на флукуирачки девизни курсеви- „чист“ и „валкан“ режим на флукуирачки девизни курсеви. Во првата варијанта централната банка не врши никакви интервенции на девизниот пазар, туку формирањето на курсот го препушта исклучиво на пазарните сили. Во втората варијанта централната банка интервенира на девизниот пазар и со тоа корективно дејствува на формирањето на девизниот курс.

Кај режимот на флукуирачки девизен курс не постои фиксен валутен паритет. Во таква ситуација централната банка нема формална обврска да брани определено ниво на девизен курс. Меѓутоа, иако формирањето на девизниот курс зависи од односот на понудата и побарувачката на странски валути и на домашни пари и во овој режим не се исклучени интервентни операции на централната банка. Притоа, суштествено е што во режимот на флукуирачки курсеви основната задача на централната банка е, по пат на соодветна неинфлаторна монетарна политика, примарно да дејствува врз обезбедувањето на стабилност на нивото на цените во земјата, а тоа е фундаментална претпоставка за одржување на стабилност на девизниот курс на девизниот пазар. Меѓутоа, со оглед на тоа што врз формирањето на девизниот курс дејствуваат не само фундаментални туку и привремени фактори- со реална и шпекулативна природа- и во режимот на флукуирачки курс постои основа и за интервентни операции на централната банка.

Додека со изборот на фиксен курс спрема една валута монетарната политика на земјата се подредува на монетарната политика која се води во доминантната земја, со изборот на режим на флукуирачки курс земјата формално има можност да води независна макроекономска политика и самата го избира саканиот степен на валутна стабилност. Притоа, ако земјата води порестриктивна монетарна политика отколку конкурентски релевантните земји, таа може да смета дека на подолг рок ќе има релативно посилна валутна позиција. И обратно, ако земјата води поекспанзивна монетарна политика отколку другите земји може да се очекува депресијација на нејзината валута.

Како што вели проф. Ќировиќ¹⁴ во режимот на флукуирачки курсеви поекспанзивната монетарна политика има далеку побрзи и посилни инфлаторни ефекти отколку иста таква монетарна политика во режимот на фиксни курсеви. Стопанството и населението во режимот на фиксни курсеви непосредно не чувствуваат- барем не во целосна мера- дека монетарната политика е инфлаторна, бидејќи фиксниот девизен курс е бранет од стран на централната банка. Меѓутоа, во режимот на флукуирачки курсеви, поекспанзивната монетарна политика дејствува моментално кон депресијација на девизниот курс на пазарот, при што степенот на депресијација е дури и поголем отколку што би одговарало на фундаменталните причински фактори (на пример, вишок на монетарна емисија). Покрај тоа, населението и претпријатијата веднаш гледаат како се движи девизниот курс на пазарот, додека помалку се информирани за промените на нивото на девизните резерви кај централната банка. Побрзото поместување на девизниот курс и на каматните стапки- како одговор на промените во монетарната политика-

¹⁴ Милутин Ќировиќ: Девизни курсеви.... стр. 88

предизвикува и побрзо приспособување на цените. Поради тоа, механизмот на дејствување на флукуирачкиот курс ја засилува свеста на стопанството и на населението дека дури и краткорочна монетарна експанзија е потенцијално опасна од аспект на одржувањето на стабилното ниво на цените. Така, централната банка (во режимот на флукуирачки курсеви) добива значително поголема поддршка од стопанството и населението за водење на неинфлаторна монетарна политика (отколку во контекст на режимот на фиксни курсеви).

1.5.6. Проектирање на политика на девизен курс

Од горните констатации произлегува дека девизниот курс во едно национално стопанство успешно би ја остварувал својата улога доколку е реален, рамнотежен, и во подолг рок стабилен. Само како таков тој може да биде критериум за одвивање на меѓународните трансакции на одделна земја и нејзино рационално вклучување во меѓународната поделба на трудот. Како таков тој ги пренесува влијанијата од странските економии врз домашната економија и придонесува, односно изнудува рационално однесување на стопанските субјекти во земјата. Во овој контекст треба да се има предвид дека курсот на рамнотежа, според мислењето на проф. Мајхснер, мора да ги исполни следните три услови: 1) билансот на плаќање мора да остане во рамнотежа во текот на еден период меѓу пет и десет години со тоа што при крајот на тој период не покаже никакви позначајни промени во монетарните резерви; 2) оваа рамнотежа во меѓународните плаќања треба да се постигне без прибегнување кон увозни ограничувања и 3) таа рамнотежа не смее да се постигне по цена на невработеност во земјата”¹⁵.

Веќе рековме дека девизниот курс е цена на странска валута изразена во домашни пари. Ако девизниот курс е израз на понудата и побарувачката на девизи тогаш е очигледно дека нивото и стабилноста зависат од билансот на меѓународните плаќања на земјата. Притоа, треба да се има предвид дека состојбата во платниот биланс не мора во секој момент да влијае врз девизниот курс, бидејќи на понудата и на побарувачката на девизи, т.е. на курсот на домашната валута, може да се влијае со продавање и купување од девизните резерви на централната банка. Тоа е всушност и целта на кумулирањето на девизни резерви. Тие на централната банка ѝ служат како маневарска маса за да ги спречат скоковите и паѓањето на курсот, поради моментална, краткорочна неусогласеност на понудата и побарувачката на девизи. Но, нема износ на девизни резерви со кои би можела да се надмине „фундаменталната нерамнотежа” во платниот биланс. Со продажба на странски девизи централната банка го спречува скокот на курсот (порастот на цените на странските валути на домашниот девизен пазар), а со купување на девизи го спречува паѓањето на курсот на домашната валута на странските девизни пазари.

Од досегашното излагање го видовме значењето на девизните курсеви за одвивањето на меѓународните трансакции, видовме што е

¹⁵ Вјекослав Мајхснер: Спољна монетарна стабилност и нестабилност ...op.cit., стр.56

повод за формирање на девизните курсеви и кои се подлабоките причини за тоа. Меѓутоа, во современите меѓународни економски односи мошне е актуелно прашањето на односот кон одржувањето на стабилноста на девизниот курс на националните валути. Сведоци сме на апрецијации и депрецијации на валутите, не само на помалку развиените економии, туку и на најразвиените земји, на критики и меѓусебни оптужувања за потценетост и преценетост на вредноста на одделни валути и за глобална нерамнотежа на растот поради тоа итн. Чести се и предупредувањата за опасноста од „валутни војни“.

Ова прашање, меѓутоа, не може да се разгледува изолирано, како предности и слабости на фиксните наспроти флукуирачките курсеви како што најчесто се чини, туку за курсевите, за начинот и за границите во кои ќе се формираат, треба да се расправа од аспект на паричниот систем во одделни земји и регулативата на меѓународно ниво. На ова место само ќе навестиме дека прашањето на стабилноста на девизните курсеви е мошне значајно за одвивањето на меѓународните плаќања, за развојот на националните економии и за светското стопанство како целина, за интензивирање на процесите на глобализацијата. А тоа ќе го прикажеме низ елаборација на формирањето на девизните курсеви меѓу земјите со монометалистички парични системи (систем на златно важење) и во систем на книжни пари.

Во системот на златно важење интервалутните курсеви меѓу земјите со златно важење практично биле стабилни. Интервалутниот курс меѓу две валути се утврдувал според нивните ковнички стапки. Курсевите можеле да се колебаат нагоре и надолу до онаа мера до која, поради трошоците на испраќање не се исплатувало златото да се упатува од земја во земја. Девизниот курс имал една максимална граница, која одговарала на трошоците за испраќање на злато во странство и една минимална граница, која одговарала на трошоците кои треба да се поднесат за златото да биде испратено од странство во земјата. Тие две граници до кои можел да се колеба валутниот курс меѓу земјите со златно важење, се нарекувале златни точки. Поради незначителниот процент на трошоците во споредба со вредноста на златото (ниту 0,5% меѓу Велика Британија и САД) може да се каже дека курсевите биле стабилни.

Прашањето на интервалутните курсеви се комплицира во современите системи на книжни валути, со оглед на тоа што тие се чисто интерни валути, и им недостасува својството на дефинитивност во меѓународните плаќања. Ова, меѓутоа, не значи дека курсот треба да се препушти да варира неограничено, во зависност од понудата и побарувачката. Потребно е да спречат премногу големите осцилации кои можат да настанат поради моментални непоклопувања во понудата и побарувачката. Тоа се прави со т.н. Егализациони фондови, чија задача е да ги одржува во разумни граници повремениите флукуации на курсевите со купување и продавање на девизи. Само при релативно стабилни и реални девизни курсеви може да се очекува остварување на рационална меѓународна поделба на трудот. Претераните апresiasi и депresiasi на валутите се контрапродуктивни во таа насока. Тие, во голема мера, се последица на немоќта на националните политички и бизнис елити да остварат задоволителен раст на БДП и пораст на

вработеноста, во услови на ценовна стабилност и рамнотежа во односите со странство.

Од овој контекст произлегува сериозноста на промените на девизните курсеви. Јасно е дека кога ќе дојде до значително отстапување од рамнотежното ниво на курсот тој мора да претрпи промена (за да се избегнат негативните последици од нереалноста на курсот врз стопанските текови). Со чести промени, меѓутоа, само се врши приспособување на „изместениот“ курс и се санкционираат променетите односи меѓу националната и другите економии во фундаменталните фактори кои влијаат врз надворешната рамнотежа (промени во односите на продуктивноста на трудот, промени кои влијаат врз долгорочните инвестициони циклуси и др.), а според тоа и врз рамнотежниот курс.

Промените во девизниот курс се актуелни во земјите кои имаат фиксни или контролирано флукуирачки курсеви. Теоретски, овој проблем формално не се појавува во земјите со флукуирачки курсеви. Во практиката, меѓутоа, монетерните власти, кога ќе оценат дека пазарниот курс е надвор од зоната на рамнотежниот курс, можат индиректно да влијаат на формирањето на рамнотежниот курс преку соодветни корекции во макроекономската политика.

Постојат повеќе **индикатори кои укажуваат на нерамнотежноста на девизниот курс**. Главен индикатор е *висината на дефицитот* во тековниот платен биланс според бруто општествениот производ (БДП). Доколу земјата има висока стапка на дефицит во тековниот биланс тоа е важен индикатор дека треба да се коригира девизниот курс во насока на девалвација. Дефицитот во тековниот биланс може да се финансира со нето прилив на странски капитал и со смалување на девизните резерви. Меѓутоа, ако се зголемува приливот на странски капитал доаѓа до зголемување на надворешната задолженост, а ако се смалуваат девизните резерви, земјата ќе мора да ја девалвира својата валута кога резервите ќе паднат на долната граница на прифатливост.

Важен индикатор е и *стапката на домашната инфлација* во однос на просечната стапка на инфлација во земјите кои се од значење за надворешно-трговските и финансиските трансакции на земјата. Одржливоста на девизниот курс е доведена во прашање ако стапката на домашната инфлација е повисока од стапката на инфлација во релевантните земи. Таков случај индицира дека е потребно да се изврши девалвација на националната валута, покрај определени рестриктивни мерки во макроекономската политика.

Значајни индикатори се и *движењето на номиналниот девизен курс на девизниот пазар и движењето на каматните стапки* на пазарите на пари. Ако номиналниот девизен курс подолго време се наоѓа на врвот од зоната на толеранција тоа е пазарен индикатор дека девизниот курс е нерамнотежен и дека е потребно да се изврши негово приспособување. Со оглед на тоа што до пораст на каматните стапки обично доаѓа за трансакторите да ги заштитат своите финансиски активи во домашна валута, порастот на каматните стапки може да се толкува како индикатор дека пазарот очекува девалвација на националната валута.

Професорот Ќировиќ¹⁶ укажува и на *перформансите на структурниот развој* како на фактор кој влијае врз формирањето на рамнотежниот девизен курс. Доколку земјата има поволен структурен развој, кој се манифестира во формирањето на значителни извозни вишоци на подолг рок, особено доколку суфицитите во тековните биланси не се во доволна мера компензирани со нето одлив на капитал во странство, постои основа за ревалвација/апорецијација на девизниот курс, дури и ако ценовната конкурентност на земјата не бара промена на девизниот курс. И обратно, ако некоја земја подолг период има дефицит во тековниот биланс на плаќање од структурни причини, постои основа за девалвација/депрецијација на девизниот курс, дури и во случај кога ценовната конкурентност на земјата не бара промена на курсот. Имено, формирањето на рамнотежниот девизен курс примарно зависи од движењето на домашните цени и на трошоците (значи, од ценовната конкурентност на земјата), но секундарно и од структурни фактори (кои можат да се изразат по пат на неценовна конкурентност на земјата). Притоа, во современите услови високоразвиените земји имаат пливачки курсеви токму затоа што вршат перманентно усогласување на ценовните/неценовните фактори на надворешната конкурентност со тековите на капиталот меѓу земјата и странство. Бидејќи ваквото усогласување е невозможно на куси рокови прецизно да се согледа и регулира по пат на државна политика на девизниот курс, затоа е усвоен концептот на флукутирачки курсеви.

Професорот Ќировиќ со право укажува дека ситуацијата е значително поинаква кај земјите во развој и тоа од следните причини. Прво, надворешните фактори на нарушувања на секторот на платниот биланс и на девизниот курс кај тие земји се многу посилни и поопасни. Промените во односите на размена делуваат многу посилно врз платните биланси и врз функционирањето на финансиските и реалните сектори во помалку развиените економии кои во значителна мера се ориентирани на извоз на примарни производи, чии цени покажуваат посилни осцилации во однос на индустриските цени. Исто така, движењето на реалните каматни стапки на светските пазари на капитал значително повеќе ги погодуваат земјите во развој кои, генерално гледано, имаат релативно висока задолженост во однос на општествениот производ и на извозот. Најпосле, стапката на инфлација, како и променливоста на тие стапки, по правило се поголеми во земјите во развој отколку во развиените индустриски земји. До тоа доаѓа делумно затоа што помалку развиените земји се стремат да го забрзаат својот економски развој дури и по цена на нешто помал степен на макроекономска стабилност, поради што ризикуваат некои непредвидени фактори нагло да ја влошат нивната валутна стабилност. На тој начин, во земјите во развој, се создава и основа за долгорочно формирање на релативно посилни инфлаторни очекувања, што влијае врз степенот на очекуваната депрецијација на нивните девизни курсеви.

Постоењето на некои од споменатите индикатори не е сигурен знак дека веднаш ќе дојде до одлука за девалвација на националната валута. Таквата одлука, ако земјата има режим на фиксен девизен курс,

¹⁶ Милутин Ќировиќ: Девизни курсеви....., стр.350.

е доста сложена, бидејќи промената на валутниот курс има позитивни и негативни ефекти. Затоа е неопходно да се процени дали превладуваат позитивните или негативните ефекти. Тоа зависи од проценката на причините кои довеле до влошување на валутната позиција која ја покажуваат споменатите индикатори, како и од комплексната програма за стабилизација на валутната позиција на земјата.

Постојат **два типа на девалвација**: дефанзивна и офанзивна. И двете, како мерки на економската политика, имаат за цел да се подобри конкурентската позиција на една земја на светскиот пазар. **Дефанзивната** девалвација има за цел да го исправи веќе формиранiot диспарат меѓу домашното и странското ниво на цените и на трошоците, кои имаат неповолни ефекти врз ценовната конкурентска позиција на земјата. **Офанзивната** девалвација, пак, има за цел, исто така, да ја зголеми ценовната конкурентност, иако таа е на адекватно ниво. Со ваква девалвација понекогаш се користеле високоразвиените земји со цел да го зголемат своето учество на светскиот пазар на индустриски производи, со што би дејствувале врз динамизирањето на производството. Офанзивната девалвација значи манипулирање со девизниот курс и тоа во ситуација кога нивото на релативните цени и трошоци, дури ни платнобилансната позиција на индустриската земја, не бара девалвација на валутата. Офанзивната девалвација е манипулативна. Преку неа се создаваат ценовни дисторзии во вид на формирање на нерамнотежни реални девизни курсеви. Тие го расипуваат нормалното функционирање на пазарните структури на меѓународен план. Манипулативните потези на една земја предизвикуваат верижна релација на другите земји, а серија на девалвации од група земји, всушност, значи, валутна војна. Безсмисленоста на ваквите намерни намалувања на интервалутната вредност на повеќе национални валути под рамнотежното ниво се состои во тоа што нето ефектот на нивните надворешно-трговски биланси се поништува, а доаѓа до создавање на инфлација во нив.

Ефектите од девалвацијата се повеќестрани. Таа влијае врз надворешно-трговскиот биланс, се одразува врз движењето на цените, врши прераспределба на доходот, има силни ефекти врз прераспределбата на вкупната финансиска актива и врз промените во финансиските задолжувања, а со сето тоа влијае и врз стопанската активност.

За ефектот на девалвацијата врз надворешно-трговскиот биланс од клучно значење е брзината на процесот на стеснување на растојанието меѓу номиналната и реалната девалвација. По донесувањето на одлуката за девалвација овој растојание се намалува наредо со усогласувањето на домашното ниво на цените и трошоците во однос на променетиот номинален девизен курс. Ако домашните цени и трошоци моментално се усогласат со новиот номинален девизен курс, тогаш девалвацијата нема никаков ефект врз надворешно-трговскиот биланс, поради тоа, како што вели проф. Ќировиќ, номиналната девалвација не произведува реална девалвација. Користењето на девалвацијата како метод со кој се настојува да се поправи надворешно-трговскиот биланс се темели врз претпоставката дека усогласувањето на општото ниво на трошоците и на домашните цени

временски заостанува зад номиналната девалвација на домашната валута. А временското заостанување може да се оствари единствено ако покрај девалвацијата истовремено се воведе построга макроекономска политика, во форма на порестриктивна монетарна и фискална политика во комбинација со порестриктивна политика на доход. Притоа, се претпоставува дека сите трансактори мораат да ја одржат својата тековна ликвидност без оглед на порестриктивната макроекономска политика

Девалвацијата се одразува и врз движењето на цените на основните факторски импути-увозните цени, каматната стапка и цената на трудот. По девалвацијата, автоматски растат цените на увозот во домашна валута за целиот процент на извршената девалвација, бидејќи, по правило, домашните економии не се во состојба да влијаат врз движењето на светските цени. Девалвацијата доведува до пораст на каматните стапки во домашната економија поради нужноста да се спроведува рестриктивна монетарна политика. Со оглед на тоа што девалвацијата доведува до извесен пораст на нивото на домашните цени и на животните трошоци се јавува и притисок во насока на номинално зголемување на надниците за да се минимизира или елиминира ефектот на девалвацијата врз смалувањето на реалните доходи. Ако веднаш дојде до целосно усогласување на заработувачките со цените кои се зголемиле поради девалвацијата, тогаш девалвацијата брзо ќе ги исцрпи своите потенцијални ефекти во поправањето на тековниот платен биланс.

Со девалвацијата се врши прераспределба на доходот внатре во земјата на штета на потрошувачката, а во полза на извозот и на зголемувањето на приливот на капитал. Со неа се создава зголемен простор за зголемување на извозот и на инвестициите во извозно ориентирано производство. Со зголемувањето на конкурентноста на домашниот извозен сектор се делува во насока на зголемување на профитната стапка, а тоа се одразува не само врз зголемувањето на производството туку и врз порастот на нето стопанските инвестиции во тој сектор.

Ефектите од девалвацијата врз нето финансиските позиции на стопанските субјекти (домаќинства, претпријатија, банки) зависат од почетната состојба на билансот на девизната актива и пасива спроти девалвацијата. Со девалвацијата, на субјектите кои имале нето позитивна девизна актива таа, пресметана во домашна валута, им се зголемува за износот на девалвацијата. И обратно. На субјектите кои имале нето негативна девизна актива им се зголемува нето девизното задолжување изразено во домашна валута.

Од досега реченото не може да се каже дали девалвацијата делува позитивно или негативно врз нивото на стопанската активност, особено во земјите во развој. Факт е дека таа делува врз стопанската активност и врз нивото на вработеноста преку неколку ефекти. Од односот на силите на таквите ефекти зависи нето ефектот на девалвацијата врз стопанската активност, а тоа понатаму се пренесува и врз нивото на вработеноста. Притоа, суштествено е да се разликуваат ефектите од девалвацијата на кус и на среден рок. Според проф.

Ќировиќ¹⁷, може да се оцени дека постои висок степен на веројатност дека во транзиторниот период по девалвацијата ќе дојде до смалување на стопанската активност. Но, крајната цел на девалвацијата и не е да се дејствува врз зголемувањето на стопанската активност во транзиторниот период. Сместата на девалвацијата е првенствено да ја поправи платнобилансната позиција на земјата, доколку е тоа неопходно, и врз таа основа да се создадат услови за реекспанзија на стопанската активност. Привременото влошување на нивото на стопанската активност е цената која земјата мора да ја плати, доколку во претходниот период водела претерано експанзивна макроекономска политика. Меѓутоа, смалувањето на стопанската активност во транзиторниот период по извршената девалвација може да биде компензирано со зголемен прилив на долгорочен капитал на среден рок, а тоа создава можност за среднорочно зголемување на стапката на економски раст.

2. Суштина на валутната конвертибилност

2.1. Еволуција на конвертибилноста

2.1.1. Изворно значење на конвертибилноста во системот на златно важење

Поимот на конвертибилноста се јавува во врска со развојот на парите во процесот на нивната дематеријализација, што беше предизвикан од потребата за адекватно напојување на прометот со пари, во услови на недостиг на пари со материјална супстанца (златни пари), што значи во согласност со развојот на производните сили и односи во одделни земји и во светски размери. Како таква, конвертибилноста ги следи и одразува промените на облиците на парите, гарантирајќи дека и парите без материјална супстанца (книжните пари) ја репрезентираат паричната стока- златото.

Општо познато е дека конвертибилноста првобитно значеше можност за претворање на банкнотите во дефинитивни валутни пари со полна вредност, и тоа по номинала. И затоа никулците на конвертибилноста на парите можат да се бараат во процесот на дематеријализацијата на парите што отпочна со практиката на лондонските златари, кои на поединците, што кај нив ги внесувале своите готови пари (златници), им издавале признаници за внесените суми, кои на имателот му давале право кога сака од златарот да може да го подигне износот на кој гласела признаницата. Условено од довербата што ја уживале златарите, таквото право било доволно потврдите, т.е. признаниците, да почнат да циркулираат во прометот, на местото на положените валутни пари. Тие потврди (сертификати) не се пари, туку служат како пари (тие се паричен сурогат). Со нивното воведување „во односниот паричен систем не настануваат никакви суштински промени. Оптекот не се зголемува, зашто ако не циркулираат сертификати, би циркулирале самите златници или сребрени пари. Воведувањето сертификати претставува само *техничко подобрување на*

¹⁷ Милутин Ќировиќ: Девизни курсеви..., стр. 360.

циркулацијата на кованите пари”¹⁸. Со нив се надминувале проблемите во врска со потребата за ковење на метални парчиња за поголеми износи, поради нивната гломазност, а се смалувале и трошоците и опасностите при преносот на поголеми износи на ковани пари.

Потребата за конвертибилност во економска смисла се јавува кога златарите почнале, врз основа на искуството - потврдите сè почесто да се примаат наместо ковани пари и сè поретко да им се враќаат за исплата на положените пари - да издаваат потврди и над положениот вкупен износ на кованите пари. Набргу потоа со ваква работа почнале да се занимаваат исклучиво банките и затоа тие добиле име банковни ноти или банкноти. Притоа, текстот на потврдите повеќе не можел да гласи „примив во депозит 10 фунти во ковано злато, кое ќе го исплатам на барање на доносителот на оваа потврда”, бидејќи не одговара на вистинската состојба на работите, туку само вака: „На доносителот на ова ливче на барање ќе му исплатам 10 фунти во ковано злато”¹⁹.

Обврската е очигледно иста, меѓутоа, разликата е во тоа што гаранцијата во првиот случај е стопостотна, а во вториот случај отворена е можноста издавателот да не може, при истовремено барање на имателите на банкнотите, без одлагање да ги исплати. Сепак, обврската за замена (конвертибилност) на банкнотите во ковани пари несомнено го овозможи нивното поинтензивно користење во прометот. Подоцна воведената законска обврска тие да се примаат како средство за плаќање само ја санкционира постојната практика, зашто остана правото на имателите на банкнотите да ги заменат за ковани пари.

Од самиот факт што сертификатите имале стопостотно покритее во валутни пари (златни и, или сребрени) произлегува дека заменливоста била само техничко прашање. Меѓутоа, обврската за замена на паричните сурогати (сертификатите и банкнотите) за валутни пари, во услови кога почнало да се смалува нивното стопостотно покритее, добива извонредна улога во непреченото одвивање на процесот на дематеријализација на парите предизвикан од расчекорот меѓу брзиот пораст на стоковниот промет и бавниот пораст на златото како парична стока. Конвертибилноста овозможи да се надминува потенцијалната тенденција кон дефлација²⁰, со издавањето банкноти до износот колку што во прометот требало да има златни пари, но беше отворена и можноста за инфлација, доколку износот на издадените банкноти го надминуваше таквиот однос.

Лесно може да се замисли дека без обврската за замена на банкнотите за дефинитивни пари и сигурноста дека тие се навистина заменливи, овој чекор кон дематеријализација на парите тешко ќе беше направен и толку безболно. За тоа говори и фактот што санкционирањето на таквата практика дојде отпосле. Гарантираната заменливост на банкнотите во злато, во златни пари, притоа, одигра клучна улога. Но не заради тоа што златото е благороден и редок метал (има и други), туку затоа што тој во практиката се издвои од светот на стоките и вршеше улога на пари, иако производните својства што ги

¹⁸ Д-р Вјекослав Мајхснер: Основе науке о новцу, Универзитет - Скопје, 1958, стр.48.

¹⁹ *ibid.*, стр.49.

²⁰ Познато е дека системите на златно важење се карактеризираат со ниски стапки на раст, а домашната рамнотежа е подредена на меѓународната.

имаше бездруго придонесоа за неговото издвојување во ваква улога. Неговата апсолутна менливост за било која друга стока го правеше да биде прифатливо и барано. И сè додека со банкнотите можеше да се изврши и плаќање и купување исто како и со златници, независно што немаат стопостотно покритее - тие вршеа улога на златни пари. Конвертибилноста беше само гаранција дека тие репрезентираат пари со полна вредност.

Позитивното искуство во нивната заменливост овозможуваше натамошно развивање на процесот на дематеријализација на парите преку сè поголемото зголемување на непотполното покритее на банкнотите во монетарниот метал, сè до укинувањето на конвертибилноста на банкнотите во златни пари - во услови кога тие далеку ќе го надминат сопственото златно покритее - и нивното претворање во книжни пари со законски курс. Со тоа „парите конечно станаа потполно самостојна категорија, независни од било какви природни ограничувања во поглед на нивното создавање“²¹. Меѓутоа, тие со тоа не ја променија својата суштина. Таа не се менува дури ни тогаш кога парите добиваат и жирален облик. „Книжните пари и депозитните пари (како право на располагање) претставуваат прометно и платежно средство кое, вршејќи ја таа улога, го застапува златото во улога на еквивалент. Нивниот однос спрема златото е однос на репрезентација. Златото ја врши својата улога на сеопшт еквивалент идеално, како замислено злато, препуштајќи им на своите репрезенти да го застапуваат“²².

Изворното значење на конвертибилноста нè враќа кон историскиот момент кога златото како стока стана пари. Во овој контекст треба да се потсетиме дека „првата функција на златото се состои во тоа што му дава на стоковниот свет материјал за изразување на вредноста на стоките, или што ги претставува стоковните вредности како едноимени големини, квалитативно еднакви и квантитативно споредливи. Така тоа функционира како општа мерка на вредноста и дури со оваа функција специфичната еквивалентна стока, златото, станува пари.

Стоките не стануваат измерливи низ парите. Напротив. Токму затоа што како вредности сите стоки се предметен човечки труд, поради што сами по себе се измерливи, тие можат и заеднички да ги мерат своите вредности со иста специфична стока и со тоа да ја претворат во заедничка мерка на вредноста, или во пари. Парите како мерка на вредноста се нужна форма во која се пројавува иманентната мерка на вредноста на стоката, на работното време“²³. Затоа може да се каже дека од „течната претворливост на вистинските пари (златото) во стоки“ произлегува, всушност, и потребата за конвертибилност на паричните сурогати во злато, како „апсолутно претворлива (конвертибилна) стока“²⁴.

²¹ Д-р Вјекослав Мајхснер: Новац у развоју људске мисли, Годишник на Економски факултет, Скопје 1959, стр. 77.

²² Проф. д-р Иво Перишин, Антун Шокман: Монетарно-кредитна политика, Информатор, Загреб, 1979, стр.40.

²³ Карл Маркс: Капиталот I том, Мисла, Скопје, 1975, стр.93.

²⁴ Д-р Живојин Ракочевик: Динар и златно валутни стандард, Институт друштвених наука и Институт за политичке студии, Београд, 1972, стр.

Со ова сакам да го свртиме вниманието на фундаменталното својство на парите како мерка на вредноста, покрај тоа што служи како посредник во размената на стоките. Зашто во теоријата и практиката, оваа, втората функција, главно ги детерминира парите, особено кога станува збор за инконвертибилните пари. Во овој контекст неспорно е дека потребата за конвертибилност се јавува во врска со развојот на парите како прометно средство. Но, не смее да се заборава дека дури со функцијата општа мерка на вредноста, „специфичната еквивалентна стока, златото, станува пари” (Маркс).

Дијаметрално спротивни се мислењата за тоа дали книжните пари ја извршуваат или не и функцијата мерка на вредноста. Ваквото спротивставување на ставовите, меѓутоа, е беспредметно, бидејќи „припишувањето на функцијата мерка на вредноста на книжните пари е резултат од мешањето на поимите мерило на цената со мерка на вредноста. Цената е паричен израз на вредноста и таа, според тоа, се мери со пари, сеедно дали со златни или книжни, кои како такви егзистираат во прометот и кои циркулираат како средство за размена. Спротивно од тоа, бидејќи вредноста е количина на општествено потребниот труд содржан во стоките, таа може да биде мерена само со нешто што и самото го содржи тој општествен труд и идеално го претставува. Мерка на вредноста може да врши само некакво идеално олицетворение на општествено потребниот труд, а тоа засега е златото, тој сè уште не симнат репрезент на апстрактниот човечки труд. Впрочем, ни златото монета, иако содржеше определена количина злато, не беше мерка на вредноста, туку само мерило на цените, а мерка на вредноста беше апстрактниот човечки труд, конкретизиран и идеално презентираан со злато”²⁵.

Порано или подоцна процесот на дематеријализација на парите заврши во сите земји со напуштање на конвертибилноста на банкнотите во злато и со воведување на присилно важење од страна на државите. Меѓутоа, со формалното укинување на конвертибилноста во злато не се укинува и потребата за политика на конвертибилност. Заменливоста на банкнотите во злато беше само гаранција дека паричните сурогати се заменици на златните пари, во сите нивни функции. Промената на облиците на парите, во суштина, не менува ништо. Само се чини дека монетарните власти повеќе не се со ништо ограничени во издавањето на пари. Инфлацијата на тоа драстично опоменува. Иако книжните пари немаат златно покритие тие го застапуваат златото во циркулацијата. Тоа значи дека „ако постои рационално управување со емисијата, која води сметка за оправданите потреби на производството и прометот, тогаш и без златно покритие може да се одржи стабилен однос меѓу златото и тој книжен паричен оптек. Значи, при солидна економско монетарна анализа може да се обезбеди книжните пари идеално да ја претставуваат онаа количина злато која би одговарала на потребите на прометот”²⁶. Во спротивно земјата се соочува со феномените инфлација и дефлација, со сите реперкусии врз развојот.

²⁵ Проф. д-р Иво Перишин - д-р Антон Шокман: Монетарно-кредитна политика..op.cit., стр.24/25.

²⁶ Ibid., стр.26.

Процесот на дематеријализација на парите, преку намалување на степенот на покриеноста на книжните пари и нивната конвертибилност во злато, заврши со изградба на парични системи кои не ги поминуваат границите на одделни држави. Наспроти тоа, покрај домашните импликации, системот на златно важење имаше „многу поголемо значење во меѓународните монетарни односи. Стабилизирањето на интервалутарните курсеви можеби беше еден од најважните моменти на златното важење и главна причина што тоа толку се распространило и што и денеска сè уште ужива особен углед кај значителен број теоретичари, а уште повеќе практичари“²⁷.

Меѓусебните курсеви на две златни валути се одредуваа со односот на нивните стапки на ковење, а бидејќи вредноста на секоја од нив била одредена во злато, преку златото се одредувал и меѓусебниот однос на нивните вредности. Во меѓународните монетарни односи златниот паритет ја игра улогата на одржување на стабилноста на интервалутарната вредност на парите, како што во домашниот промет стабилноста на куповната сила на парите во земјата ја игра законското фиксирање на вредноста на парите во злато. Од ова произлегува дека овие две стабилности во системот на златно важење се меѓусебно тесно поврзани така што, доколку постои рамнотежа, секое пореметување на куповната сила на парите предизвикува пореметување на неговата интервалутарна вредност, а истовремено ги става во движење оние сили кои повторно ќе ја воспостават пореметената рамнотежа меѓу вредноста на златото и парите, односно рамнотежата на интервалутарните курсеви т.е. златниот паритет.

За потребите на оваа расправа нема потреба од подетално објаснување како се воспоставува пореметената рамнотежа. Суштествено е што остварувањето на стабилноста на курсевите во меѓународните монетарни односи се постигнува со движење на златото од земјата чии пари губат вредност во земја чии пари растат во вредност спрема златото, а поради тоа и спрема секоја друга валута која е врзана за злато, а чиј однос на вредноста спрема златото не се променил. Познато е дека, чисто теоретски, „под режимот на меѓународното златно важење не постои можност некоја земја да го изгуби сето свое злато. Можни се само повремени загуби и добивки, повремени пореметувања во билансот на плаќање, кои меѓутоа, со постојниот механизам порано или подоцна сами се исправаат. Но, за да се постигне тоа, потребно е да постои слобода на извозот и увозот на злато“²⁸.

Со оглед на постепеното намалување на покриеноста на банкнотите со злато се говори за три типа на златно важење, кои во стварноста не се јавувале во чиста форма, туку во разни комбинации: златно важење со оптек на златници (голд специе стандард), важење на златни полуги (голд буллион стандард) и важење на златни девизи (голд еџханге стандард). Сите тие покрај домашниот имаа и меѓународен аспект. Меѓутоа, треба да се има предвид дека „ни т.н. меѓународно златно важење не е еден паричен систем, иако според името би можело да изгледа дека е. Златото не е меѓународна пара во строга

²⁷ Д-р Вјекослав Мајхнер: Новац у развоју људске мисли, Годишник на Економски факултет Скопје 1959, стр. 171.

²⁸ Ibid., стр. 172.

смисла на зборот. Во меѓународниот платен промет со злато се плаќа пенсаторно. Златото е само стока со меѓународна **важност** преку која секоја земја може најлесно да дојде до потребните средства за плаќања во било која валута на златно важење, односно со чиј извоз било каде во светот ќе може да го измири своето долговно салдо. Смыслата на меѓународното златно важење ниту не била во тоа да оствари меѓународни пари, туку, врзувајќи ја секоја одделна валута за ист стандард на вредност, по можност што повеќе да го стабилизира и меѓународниот однос на вредноста на одделни валути, а со тоа да го олесни не само меѓународниот платен промет, туку и меѓународната трговија и меѓународното движење на капиталот”²⁹.

2.1.2. Дострелот на системот на златно важење

Оценките за функционирањето на системот на златно важење, чија суштинска карактеристика беше меѓусебната заменливост на златото и парите во оптек, се движат во распон од идеализирање до остри критики. Од една страна се величи автоматизмот во одржувањето на надворешната рамнотежа на секоја земја, а од друга се укажува на фактот дека надворешната рамнотежа се постигнува за сметка на зголемувањето на невработеноста во земјата, па во современи услови таквиот механизам се оценува како воопшто неприфатлив.

Историски гледано „системот на златниот стандард беше завршна фаза во развитокот, не само поединечно набљудувано, на националните валутни системи, туку и на единствениот светски монетарен систем на класичниот капиталистички тип - системот на слободната конкуренција”³⁰. Тоа беше период во кој „законот на вредноста се исполуваше како општ закон на светското стопанство во смисла на подредување на нивото на стопанските активности и националните вредносни релации на светските стопански движења и светските вредносни процеси”³¹. Тоа е, без сомнение, период на дотогаш најоптимална светска поделба на трудот.

Општиот закон на општественото производство - законот на сразмерната распределба на општествениот труд во одделни земји, се остваруваше низ делувањето на законот на вредноста, според кој вредноста на стоките се одредува со количеството на општествено потребното работно време кое се бара за производство на одделни стоки.

Поради дејствувањето на законот на вредноста „сите производители се присилени да ги развиваат производните сили, а за тоа се стимулирани во надеж дека унапредувањето на производството ќе им донесе вонредни приходи. Сведувањето на секое индивидуално работно време на општествено потребно работно време и секоја индивидуална вредност на единствена (пазарна) вредност- ги регулира

²⁹ Ibid., стр. 167.

³⁰ Перишин-Шокман ... op.cit., стр.23.

³¹ Радош Стаменковиќ: Монетарни израз структуралних промена у светској привреди, во книгата: Монетарни, платни и финансиски аспекти светске привреде, Институт за меѓународну политику и привреду, 1960, стр.8.

размерите на стопанисувањето, го определува правецот и темпото на економскиот развој и влијае врз постојаниот пораст на производните сили на трудот³².

Во оваа смисла „автоматизмот на цврстите курсеви заснован врз слободното движење на стоката, златото и капиталот, слободното формирање на цените и врз неограничената конвертибилност на националните валути, како меѓусебно така и во злато³³, беше во функција на дејствувањето на законот на вредноста во национални и меѓународни размери. Процесот на интегрирањето на светското стопанство, преку единствениот светски пазар, всушност беше заокружен со дејствувањето на единствениот светски монетарен систем заснован врз златото, а законот на вредноста непречено делуваше како фактор за диференцијација меѓу производителите во една земја, но и меѓу различни земји. Зашто, и на меѓународен план „законот на вредноста дејствува во својот изворен облик, како закон на општествената (пазарна) вредност³⁴.

Без неограничената конвертибилност на националните валути како во злато така и меѓусебно, несомнено е дека развојот на меѓународната поделба на трудот и светскиот пазар, како две страни на истиот процес на развојот на производните сили во одделни земји и во светот како целина, немаше да се одвива со такво темпо какво што забележа во тој период. Поточно, може да се каже, потребата за таквиот развој кумуваше на воспоставувањето и придржувањето кон „правилата на играта“ од златното важење. Факт е притоа дека „младата буржоазија брзо го свати значењето на стабилната валута, макар што, како што денеска се гледа од спротивното однесување, не како апсолутна и еднаш за секогаш дадена цел, туку како прикладно средство за засилување на својата економска и политичка моќ³⁵.

Функционирањето на системот на златно важење несомнено ги овозможи и динамичните промени во односите на стопанските сили на одделни капиталистички земји во корист на оние што произведуваа попродуктивно и што во развојот, во основа, беа ориентирани кон овој фактор за зголемување на профитите и капиталот, во недостиг на колонии заради директна експлоатација. Врз темелите на производството на стоковни вредности кои релативно побрзо се продаваа заради квалитетот и поповолната цена и на светскиот пазар, израснаа и САД и Германија како стопански сили кои ја поткопуваа доминантната позиција на империјална Англија во меѓународните економски и монетарни односи. Со ова не се сака да се каже дека само механизмот на златното важење во светски размери го овозможи нивниот подем, но дека тој беше еден од факторите што го допуштија тоа, не може да има сомневање. Таквиот развој, меѓутоа, беше следен и со заострување на антагонистичките, противречни интереси на

³² Д-р Адолф Драгичевиќ: Основе политичке економије, Школска књига, Загреб, 1973, стр.61.

³³ Перишин Шокман... op.cit., стр.23.

³⁴ Д-р Адолф Драгичевиќ: Основе политичке економије, op.cit., стр.109.

³⁵ Проф. д-р Богдан Пилиќ: Инфлација и цене у Југославији, во книгата: Савремена економска теорија и политика стабилизације, Економски биро, Београд, 1978, стр. 71.

националните капитали, што доведе и до првата светска воена катаклизма.

Напорите за воспоставување на конвертибилност на националните валути на капиталистичките земји, по опоравувањето на стопанствата по Првата светска војна, упатуваат кон тоа дека производството на стоковни вредности не може да се смести во национални граници, туку нужно се стреми кон светско производство на вредности. Конвертибилноста на националните валути во злато, иако практично ограничена само за потребите на меѓународните плаќања (голд буллион стандард) требаше да го поддржи таквиот стремеж. Во таа насока дејствуваше и тоа што конвертибилноста на валутите, освен во златни полуци, беше проширена и со конвертибилност во валути заменливи во злато (голд еџџханге стандард), кои, на земјата која ги држеше како монетарна резерва, во облик на побарувања кај странските банки, ѝ служеа како подлога за оптек во земјата.

Големата светска економска криза ги прекина надежите за воспоставување на изменетиот, но, сепак, златен стандард, а светот се потпре на мерките од арсеналот на интервенционизмот во регулирањето на внатрешните текови. Всушност, државниот интервенционизам во односите со странство произлезе од потребата за регулирање на односите меѓу трудот и капиталот во поодделни земји (или ако повеќе ви се допаѓа - решавање на проблемот на невработеноста), поради што отпаднаа неколку од клучните алки во механизмот за воспоставување на платно билансна и општа рамнотежа. На местото на либерализмот, се разви филозофија и практика на интервенционизмот. Внатрешната рамнотежа доби примат во однос на надворешната, а „политиката на осиромашување на соседите“ стана често користено средство во односите со другите земји. Втората светска војна, меѓу другото, се објаснува и со несредените меѓународни економски и монетарни односи. Меѓутоа, како што се случувало во историјата, со војната беше ставен крај и на конвертибилноста во злато и на мултилатералноста во плаќањата, а меѓусебните односи на државите претежно се регулираа билатерално.

Меѓувоенниот период покажа дека златното важење и конвертибилноста не се причина за проблемите во кои западнаа капиталистичките земји, туку, и пред сè, неуспехот во разрешувањето на противречностите меѓу трудот и капиталот внатре во одделни земји и меѓу капиталистичките земји. Системот на златното важење, со неограничената конвертибилност на валутите во злато, само овозможи противречностите да се заострат како во одделни земји, така и меѓу нив. Наизменичните инфлаторни и дефлаторни појави во одделни земји во системот на златно важење овозможуваа порамноправен развој меѓу нив, поточно побрз развој на оние што обезбедуваа поголема продуктивност на трудот. Сломот, меѓутоа, настапи тогаш кога, под притисок на променетиот однос на силите меѓу нив, не можеа да се контролираат последиците на ваквите појави, особено на кризните ситуации, па наместо наизменично - инфлацијата стана главно средство во ублажувањето на противречностите во одделни капиталистички земји.

Во врска со причините за престанување на автоматизмот на златното важење и Шумпетер укажува дека „тие беа повеќе политички

отколку економски: поврзани се со меркантилистичките ставови и со растечката напнатост во меѓународните односи, која почна да се чувствува околу 1900, а и со растечките државни расходи. Причините против непречениот златен стандард стануваа сè побројни. Губеше популарност како непослушно дете кое ја зборува непријатната вистина”³⁶.

И за Гелбрајт е неспорно дека за просперитетот во меѓународните економски односи придонесе и златното важење. Меѓутоа, триесеттите години покажаа дека „дефлацијата и депресијата го уништува меѓународниот економски поредок”, а седумдесеттите години дека „и инфлацијата го разорува меѓународниот економски ред”.

Заклучокот за наткласниот карактер на системот на златното важење, со конвертибилност и фиксни девизни курсеви, сам се наметнува. И, како што повеќе од два милениума светот се инспирира од античката демократија во уредувањето на односите меѓу поединците и власта, со цел во вршењето на власта да учествуваат сите слободни граѓани (иако беше заснована врз експлоатација на робовите), така и системот на златното важење, неговите принципи за создавање и поништување на парите, иако создавани во либералистичката фаза од развојот на капитализмот, не може да се заобиколуваат доколку днешниот свет својата надеж ја гледа во реинтеграцијата на светското стопанство. А како што се менуваа облиците на демократијата (со дигресији каква што е фашизмот), исто така се развиваше и системот на златниот стандард, со денешниот облик кој го означуваме како дигресија од неговиот логичен развој, облик кој најмногу отстапува од првобитната суштина на златното важење, со отворена можност и да го негира.

2.2. Улогата на конвертибилноста во унапредувањето на меѓународните плаќања, како основа за поинтензивен развој на меѓународните економски односи

Институтот на валутната конвертибилност е иманентен на парите и на системите за плаќање, независно од тоа дали станува збор за металистички, врзани (кога вредноста на парите е врзана за вредноста на некој метал) или книжни, слободни, валути (кога вредноста на паричната единица не е врзана за ниеден објективен стандард, а формирањето на вредноста е препуштено на оние фактори кои врз неа влијаат со механизмот на понудата и побарувачката). Притоа, во системот на златното важење, во неговата класична форма, системот на плаќање, покрај домашниот имаше и меѓународен аспект. Одделните валути биле заменливи за злато и во земјата и во странство.

Наспроти тоа, Бретонвудскиот систем е првенствено систем на меѓународни плаќања. Иако вредноста на валутите до седумдесеттите години се утврдуваше во злато, практично, никој не мислеше на нивна заменливост во злато, туку за нивна заменливост за други валути. Тоа и формално се случи по демонетизирањето на златото од меѓународниот

³⁶ J. A. Shumpeter: Povijest ekonomske analize, II kniga, Informator, Zagreb, 1975, str.642

монетарен систем. Конвертибилност на една во други валути за тековни плаќања е доволна за функционирањето на системот на меѓународни плаќања. Во овој контекст, историски гледано, главна цел на Бретонвудскиот монетарен систем беше воспоставувањето на мултилатерален систем на меѓународни плаќања кој што требаше да го замени некогашното меѓународно златно важење.

Смислата на меѓународното златно важење беше во тоа, врзувајќи ја секоја одделна валута за ист стандард на вредност, по можност што повеќе да го стабилизира и меѓународниот однос на вредност на одделни валути, а со тоа да го олесни не само меѓународниот платен промет, туку и меѓународната трговија и меѓународното движење на капиталот, при висока либерализација во движењето на производните фактори. Во такви услови била присутна „тенденција кон оптимално искористување на факторите на производство врз база на меѓународна поделба на трудот, со сите последици кои таквата поделба ги носи со себе“³⁷.

Иста беше смислата и на Бретонвудскиот систем (до демонетизирањето на златото од меѓународниот монетарен систем), но со редуцирано влијание - унапредување на тековните трансакции во меѓународните економски односи. Во ваков контекст посебно е значајно тоа што стабилноста на курсевите се смета за основа на средените меѓународни односи, а еднаш утврдениот паритет на земјата членка можеше да се менува само поради исправување на „фундаменталната нерамнотежа“ во својот биланс на плаќање.

Стабилните девизни курсеви изнудуваа напори на сите земји, т.е. на производителите во нив, за поголема продуктивност на трудот и економичност во работењето заради обезбедување на конкурентност на светскиот пазар, додека можноста за девалвација на вредноста на националните валути претставуваше вентил за ублажување на внатрешните противречности на сите земји, особено на развиените, зашто, впрочем и системот беше кроен според нив. Суштината е во тоа што со приспособувањето на курсот се одлагаа неопходните зафати на домашната економска сцена во која особено беа изострени противречностите меѓу трудот и капиталот во одделни земји во Западна Европа. Притоа, јасно е дека стабилноста на курсевите не е причина за нив, туку само услов за стопанисување во кој противречностите доаѓаат до полн израз, а причината е начинот на распределба на доходот. Златното важење (со стабилните курсеви) функционираше додека противречностите се ублажуваа преку експлоатација на колониите (заради чија прераспределба, всушност, и дојде до Првата светска војна) или, пак, преку политиката на „осиромашување на соседите“ по големата светска криза, односно со напуштање на фиксните и преоѓање на флукуирачки курсеви во кризата од седумдесеттите години. Да ги споменеме и актуелните државни (непазарни) протекционистички интервенции во надминувањето на глобалната финансиска и економска криза под притисок на зголемување на стапката на невработеност.

³⁷ D-r Vjekoslav Majhsner: Spoljna monetarna stabilnost i nestabilnost, Ekonomski fakultet Univerziteta, Skopje, 1966, str.7

По демонетизирањето на златото од ММС и по напуштањето на фиксните и преоѓањето на флукуирачки курсеви во меѓувалутните односи во светот, валутната конвертибилност сфатена како техника (замена на една валута во друга) остана, меѓутоа, се избегнаа импликациите од режимот на фиксни курсеви (иако и во Бретон Вудс беше напуштена нивната апсолутна стабилност, присутна во системот на златното важење - осцилации во границите на златните точки). Промената беше изнудена од потребата за поголема монетарна независност на развиените земји, бидејќи со секојдневното приспособување на курсот се одлагаат неопходните зафати во домашната економија (наспроти постојаната потреба од приспособување во услови на одржување на фиксен курс).

Конвертибилноста како општа тенденција недвосмислено покажува дека развојот на националното производство на вредности не може да го заобиколува светското производство на вредности, доколку националното стопанство држи до својата економска ефикасност. А нема такви кои тоа не го сакаат, независно од општествено - економските системи и идеолошки определувања. „Современата научно-техничка револуција сè повеќе ги ограничува можностите на одделни земји, особено на малите земји, за создавање на сеопфатни индустриски комплекси или комплекси со претеран број гранки. Номенклатурата на индустриското производство денеска е толку голема, особено во гранките машиноградба и хемија, што ниедна земја во светот не може во своите граници да обезбеди економски ефикасно масовно производство на сите производи што се произведуваат во светот. Стремежот да се има „сè свое“ стана премногу скап и економски премногу неефикасен: него можат да си го дозволат само такви индустриски гиганти како што се САД и Советскиот сојуз (кој се распадна на повеќе држави во почетокот на последната деценија на минатиот век, од кои Русија е најголемата - заб. А.Ш.), но и тие само во крајна нужда и поради непостоење на други алтернативи. Во целиот свет макро и микроекономската специјализација стана можеби основниот услов за постигнување меѓународно ниво на ефикасност, квалитет и техничка опременост на производството”³⁸.

Стремежот за формирање на што е можно порационални стопански структури во одделни земји и региони, и во светот како целина, произлегува од „нужноста за квантитативна поделба на трудот според структурата и обемот на општествените потреби. Тоа е прв, најважен, вечен и поради тоа природен или општ економски закон. Тоа е закон на пропорционалната поделба на вкупниот фонд на општествениот труд (скратено - закон на сразмерноста), кој се спроведува на најразлични начини и се пројавува во облици својствени на одделни етапи во општествениот развој”³⁹.

Во остварувањето на овој закон, на денешниот степен на развиеност на националните стопанства и нивните различни и спротивставени интереси, конвертибилноста на една во друга валута (иако ограничена за тековните трансакции и за надворешните девизни

³⁸ Н. Шмељов: Економска сарадња Исток-Запад, проблеми и можности, Меѓународни проблеми, бр.1/1972, стр.111

³⁹ Д-р Адолф Драгичевиќ: Основе политичке економије, op.cit., стр. 15.

резиденти) игра значајна улога, иако неспоредливо помала во однос на конвертибилноста во системот на чистиот златен стандард (поради либерализацијата на вкупните економски односи и минималните осцилации на девизните курсеви во рамките на златните точки). Овозможувајќи средствата добиени со извоз во една земја да се користат за плаќања не само во неа туку и во други земји, валутната конвертибилност го стимулира развојот на меѓународната трговија. Можноста, пак, побарувањата стекнати со извоз да можат да се конвертираат во било која валута ги присилува сите земји со конвертибилни валути „да ги произведуваат оние артикли во чие производство имаат компаративна предност, а на другите да им го препуштат производството во кое се компаративно поскапи“⁴⁰. Зашто, секој ќе настојува побарувањата стекнати со извоз да ги конвертира во онаа валута со која ќе може најевтино да купи стока што му е потребна. Ако тоа не е валутата на земјата чие побарување го има, портерот на таа валута ќе бара конверзија во валути кои тоа ќе му го овозможат. Тоа значи дека конвертибилноста придонесува, гледано од светски перспективи, производните сили да не се растураат, туку да се употребат на економски најпродуктивен начин.

Ефектите во оваа насока, меѓутоа, се намалуваат со јакнењето на протекционизмот во меѓународната размена и со преминот на флукуирачки курсеви во меѓувалутните односи во светот (покрај, се разбира, ограничениот број земји со фактичка конвертибилност на националните валути), поради можностите за префрлување на дел од сопствените тешкотии врз други, особено помалку развиените земји, преку разни протекционистички мерки и манипулации со девизниот курс, а на штета на порационалната меѓународна поделба на трудот. Сепак, меѓутоа, дејствувањето во споменатата насока не се укинува, а тоа е од особено значење за помалите земји, кои, објективно, се релативно повеќе зависни од меѓународната размена, односно кај кои автаркичниот развој води кон поголеми економски загуби.

Потребата за оптимализација на развојот преку производство во високи серии, во помалите и средните земји, несомнено упатува кон излез на светскиот пазар, зашто националните пазари обично се претесни за реализација на вкупното производство врз таа основа. Тоа, пак, значи дека производителите што се упатени на светскиот пазар, мораат да сметаат и со цените што важат на него. За тоа мора да се води сметка, без оглед на сите забелешки што се ставаат и стојат во врска со неперфектната конкуренција односно монополската позиција на мултинационалните компании и нивните манипулации со цените на светскиот пазар. Не се тајна, односно во употреба се и бројни поттикнувачки и ограничувачки мерки од страна на одделни држави и групации кои, исто така, директно влијаат врз цените. Но, сепак, помалите и средните земји не ги ослободува сето тоа од грижата да се борат за излез на светскиот пазар, служејќи се со сите средства што во таа смисла им стојат на располагање. Притоа, треба да се има предвид дека колку што е поголемо влијанието на интервенционистичките мерки

⁴⁰ Д-р Вјакослав Мајхснер: Процес либерализације девизног режима и оптимални облик конвертибилности динара, Економист, бр. 1/1968, стр.65

при реализацијата на стоковните вредности на светскиот пазар, толку е поголема прераспределбата на националниот доход во земјата. Тоа значи дека излезот на светскиот пазар економски е порационален доколку се обезбеди преку поголема продуктивност на трудот, поквалитетни и поатрактивни производи, односно доколку реализацијата на производите се врши по цени формирани на економски, а не интервенционистички, начин.

Во овој контекст, валутната конвертибилност само ја потенцира потребата на секоја земја за рентабилно производство според светски критериуми. Во денешни услови на развиен интервенционизам, со кој се поддржува определена стопанска структура, не станува збор за вкупното производство на одделна земја, туку, пред сè, за производството со кое таа учествува во светската размена. И колку што помалку конкурентноста на извозниците (при единствен курс) се обезбедува низ разни интервентни мерки, толку повеќе производството на соодветните производи станува „конвертибилно“ во пари (странски валути), со кои може потоа да се купи било која потребна стока и било каде, под прифатливи услови. Тоа е, всушност, другата страна на валутната конвертибилност која јасно доаѓа до израз (во нафтните кризи) во предупредувањето дека доларите нема да се примаат како средство за плаќање на нафтата поради тоа што тие губат од својата вредност, односно во експлозијата на цената на златото. Штом доларот не можеше да обезбеди еквивалентна размена на нафтата со други стоки, заради тоа што со инфлацијата губеше од својата вредност, производителите на нафта изнудија такво зголемување на цената, на овој во светот многу баран производ, кое обезбедува стабилен паритет во однос на златото, како сè уште апсолутно заменлива стока-пари.

Во овој контекст, очигледна е потребата на националните стопанства за „конвертибилни“ стоки, како претпоставка за конвертибилност на нивните валути. Зашто, само ако се има доволно стока (по квалитет и цена) што е барана на светскиот пазар, непречено ќе може да се купува на странските пазари плаќајќи во национална валута, бидејќи за нив, странците, што ги поседуваат ќе можат да ги конвертираат во било која друга валута. Валутната конвертибилност, значи, само го одразува фактот дека купувањето и продавањето во странство се само две страни на ист процес, на процесот на размената, како впрочем и во внатрешниот промет, со тоа што на светскиот пазар дејствувањето на законот на вредноста е нешто модифицирано, во таа смисла што разликите во продуктивноста меѓу производителите од една гранка во земјата, на светскиот пазар се реализираат во интерес на попродуктивните, техничко-технолошки поразвиените земји. Затоа, конвертибилноста на валутата на една земја не може да се замисли ако купувањата во странство, на подолг рок, се поголеми од продавањата. Тоа е, всушност, познатиот предуслов за воведување конвертибилност на валутата на било која земја - урамнотеженост на платниот биланс.

Имајќи го предвид напред наведеното, очигледно е дека потребата за конвертибилност на националните валути во светски пари (како израз на единственоста на светското производство на вредности), независно од тоа кој ја врши таа улога (златото, конвертибилни валути во злато или пак определени национални валути, со сите слабости во

таа своја улога) е иманентна на стоковното производство. Тоа произлегува оттаму што корисноста на општествениот труд содржан во определени производи - стоки се верификува дури тогаш кога тие ќе се претворат во пари, национални или светски. Притоа, конвертибилноста само ја одразува поврзаноста на националното со светското производство на вредности. Затоа, сè додека националните стопанства сакаат сопствен оптимален развој, кај нив ќе биде присутен и стремежот за воспоставување конвертибилност на сопствените валути.

2.3. Многу „видови“ конвертибилност ја замаглуваат економската суштина на валутната конвертибилност

Во еволуцијата на валутната конвертибилност, од системот на златното важење досега, се појавија многу „видови“ конвертибилност, кои, објаснувајќи ја техниката, ја замаглуваат економската суштина на поимот, потребата за мултилатерализација во меѓународните плаќања. Се наоѓаме во ситуација кога „од дрвјата не се гледа шумата“.

Помина времето кога конвертибилноста на националните валути во злато обезбедуваше и мултилатералност во меѓународните плаќања. Со формирањето на ММФ свесно се пристапи кон изградба на механизам преку кој ќе се унапредува неопходната мултилатералност која овозможува поефикасна меѓународна поделба на трудот. Проблем е што со корекциите на механизмот на Фондот се отстапуваше од изворното значење на поимот, а објаснувањата на промените се третираат како облици на конвертибилност.

На линија на мултилатералноста се: внатрешната конвертибилност во злато со истовремена конвертибилност во злато и во меѓународните економски односи (во системот на златно важење) и надворешна конвертибилност, т.е. конвертибилност на побарувањата на нерезиденти остварени по основа на тековни трансакции (во меѓународниот монетарен систем остваруван преку ММФ). Во механизмот на ММФ, во почетокот, надворешната конвертибилност се остваруваше преку конвертибилност на валутите во злато и во валути конвертибилни во злато, а по формалното елиминирање на златото од монетарниот систем, преку конвертибилност на валута во други валути. Најголемо отстапување од суштината на валутната конвертибилност е само формалното прифаќање на надворешната конвертибилност (без нејзино фактичко остварување) со практично реализирање на внатрешна конвертибилност, како право на секој поединец секое побарување во домашна валута да го претвори во странска конвертибилна валута. Отстапувањето се гледа во редуцирањето на степенот на мултилатералноста во меѓународните плаќања, со ефект на влошување на ефикасноста при вклучувањето на националните стопанства во меѓународната поделба на трудот, односно на санкционирање на постојната, па дури и прилагодување на структурите на земјите чии валути се користат пошироко.

Доколку не се има предвид економската суштина на валутната конвертибилност малку може да се разбере од подолу наведените поими, како на пример:

Тврда и мека конвертибилност на тековната сметка - тврдата конвертибилност би била онаа која ја применувале земјите членки под Бретонвудскиот режим на фиксни паритети (конвертибилност при фиксен девизен курс). Наспроти тоа, меката конвертибилност се однесува на конвертибилноста по моменталниот пазарен девизен курс, т.е. на можноста што се отвори со напуштањето на фиксните паритети.

Потполна конвертибилност - конвертибилност и на тековната и на капиталната сметка истовремено. Не е формална обврска спрема Статутот на ММФ, меѓутоа, е присутна практика на најразвиените земји, на земјите чии валути се користат пошироко.

Надворешна конвертибилност е конвертибилност според членот 8 од Статутот на ММФ, а **внатрешна конвертибилност** е право на секој поединец секое побарување кое го има во домашна валута да може неограничено, за секој вид плаќање, да го претвори во побарување во било која странска валута. Остварувањето на надворешната конвертибилност е обврска на членките во одреден период да ја остварат како израз на употребата на националната валута во меѓународните плаќања, а внатрешната конвертибилност е степен на конвертибилност под нивото на мултилатералноста што го претставува надворешната конвертибилност.

Конвертибилност на тековна сметка е способност за заменливост на домашната валута во други валути по основа на тековни трансакции (надворешна конвертибилност), а **конвертибилност на капитална сметка** е способност за замена на домашната валута стекната по основа на капитални трансакции. Првата е задолжителна според одредбите на Фондот, а втората е израз на волјата и интересите на земјите членки. Конвертибилноста на капиталната сметка останува поконтроверзна цел и како таква често била потиснувана кон пониска категорија на пожелност. Меѓу главните аргументи против конвертибилноста на капиталната сметка (особено на ран степен) се можностите за дестабилизирачки (шпекулативни) текови на капитал за време на транзициониот период и можната загуба на капитал потребен за финасирање на економскиот развој⁴¹.

Суштинска или економска конвертибилност е состојба на стопанството која овозможува воведување конвертибилност. Услови: структурна урамнотеженост на платниот биланс која овозможува одржување на оној степен и облик на конвертибилност кој се сака да се воведи и кај меѓусебно поврзани и изедначени паритети на цените (внатрешни и надворешни) преку девизниот курс.

фактичка или техничка конвертибилност е инструментално остварување на постојната суштинска конвертибилност.

Формална или законска конвертибилност е правен поим или правен облик кој се дава на воведувањето конвертибилност.

Со бројноста на термините кои повеќе се задржуваат на техниката на заменливост се занемарува економската суштина на

⁴¹ Се смета дека на крајот на 1995 година околу 60 земји, вклучувајќи и 23 индустриски земји, постигнале потполна капитална конвертибилност (Currency Convertibility and the Fund: Review and Prognosis, IMF, april 1966, str.50).

конвертибилноста воопшто, а особено на конвертибилноста во концептот на ММФ до елиминирањето на златото од меѓународниот монетарен систем и потоа, по напуштањето на фиксните девизни курсеви во меѓувалутните односи во светот. Со промената на техниката се промени и суштината на валутната конвертибилност во насока на намалување на нејзиното значење во мултилатерализацијата на плаќањата по основа на тековните и капиталните трансакции меѓу одделни земји во светски размери. Меѓутоа, промената не е заради тоа што нема техника која би ја одразила економската суштина на валутната конвертибилност, туку затоа што, засега, превладуваат интересите на земјите чии валути функционираат во функција на светски пари.

2.4. Валутната конвертибилност - како неограничен мултилатерализам

Веќе рековме дека потребите на сè поразвиениот промет во одделни земји и меѓу нив и отсуството на соодветен пораст на производството на злато, по Првата светска војна, изнудија нови облици на валутната конвертибилност за разлика од конвертибилноста во чистиот златен стандард. Конвертибилноста во златни прачки и конвертибилноста во валути заменливи во злато, кои се практикуваа во комбинација, беа логична последица од развојот на процесот на дематеријализацијата на парите во рамките на националните граници на одделни земји и на незаобиколната потреба конвертибилноста на националните валути во злато да се обезбеди за потребите на меѓународните плаќања. Причините за тоа што кратко траеја не се во нивната поставеност, во механизмот на нивното дејствување, туку пред сè во промената на општествено-економските цели на развојот во одделни земји, особено по Големата светска депресија, во претпоставувањето на внатрешната рамнотежа над надворешната и на интервенционизмот над либерализмот во односите со странство. А сето тоа заради ублажување на противречностите меѓу трудот и капиталот со помош на државата или во недоволната потрошувачка наспроти производството. Со право се вели дека „сломот на таа институција (на единствениот светски монетарен систем заснован врз златото- заб. А.Ш.) ја одбележува историската пресвртница од традиционалниот капитализам лаиссер фаире кон државно капиталистичките облици и тоа во светски размери“⁴². Притоа, конкурентските девалвации беа само средство за остварување на одредени предности на светскиот пазар.

Од практиката во меѓувоенниот период се согледа дека односот на силите во меѓународните економски односи значително се промени, така што како несоодветни се покажаа и обидите за враќање на златниот паритет на фунтата, а во односите меѓу државите надвладаа билатерализмот, наспроти мултилатерализмот што го овозможуваше системот на златно важење. Уште тогаш се покажа дека во кризни ситуации, надворешната рамнотежа се подредува на внатрешната, иако билатерализмот во меѓународните економски односи не овозможува оптимален развој од аспект на функционирањето на светскиот пазар.

⁴² Радош Стаменковиќ: Монетарни израз, op.cit. стр.7.

Меѓународната ситуација по Втората светска војна создаде услови за организирано надминување на билатерализмот во меѓународните економски односи и нивно нормализирање на линија на нивна мултилатерализација. Во таа насока беа формирани и институции кои ќе го унапредуваат тој процес (ММФ и Светска банка) во интерес на секоја земја и на светското стопанство како целина. Меѓутоа, набрзо се покажа дека едно се желбите и намерите, а друго реализацијата.

Валутната конвертибилност по Втората светска војна беше организиран одговор на меѓународната заедница во надминувањето на целосниот валутен и економски билатерализам во економските односи на одделни земји по големата криза меѓу двете светски војни со намера за нивна мултилатерализација, во интерес и на секоја земја поодделно и во интерес на светското стопанство како целина. Сознанијата за предностите на мултилатерализмот беа неспорни, меѓутоа, проблем беше што таков механизам, во лицето на системот на златно важење, беше напуштен во екот на големата депресија, и беше воспоставен валутен интервенционизам, кој со текот на времето се искристализира во инструмент на општо одржување на полна вработеност, како нов принцип на стопанската политика со предност пред другите, па и пред монетарните. Со интервенционизмот се напушти пасивното исчекување на импулси за развој од надвор и се отвори пат за преземање на развојни иницијативи во сопствени раце.

Краткорочните предности од валутниот интервенционизам го изнудија прашањето за условите под кои може да се мултилатерализираат валутните и економските односи во светот. Излезот се пронајде во формирањето на Меѓународен монетарен фонд и Светска банка, како институции кои ќе се грижат за ликвидноста во светот и за обезбедување на дополнителна поддршка на помалку развиените, како компензација на либерализацијата на нивните односи со странство, во напорите за нивно мултилатерализирање како дел од вкупните напори за мултилатерализација на монетарните и економските односи во светот. Со имплементирањето на ваквиот концепт се сакаше да се намалуваат интересите за билатерализам во економските односи и да се поттикнуваат напорите за либерализација и нивна мултилатерализација, барем за тековните трансакции (надворешна конвертибилност на националните валути). Притоа, треба да се има предвид дека, кога се формирале споменатите институции, било јасно оти билатерализмот е изnudено решение, доколку нема разбирање со меѓународна поддршка да се решаваат проблемите што произлегуваат од либерализацијата и мултилатерализацијата на економските односи (во услови на големи разлики во степенот на развиеноста меѓу одделни земји). Практиката, меѓутоа, и овде покажа дека едно е изградување на концепт, а друго е неговата реализација. Неизбежни се, меѓутоа, забавување, застој, па назадување на процесите на мултилатерализација доколку таквата меѓународна поддршка изостане и секоја држава сама бара решение за внатрешните проблеми, вклучувајќи и постапки наспроти либерализацијата и мултилатерализацијата. Денешните закани за посегание по протекционистички мерки, па дури и од страна на најразвиените само покажуваат колку е кривка „билката“- мултилатерализам, особено кога

таа не е израз на фактички остварена стабилност (внатрешна и надворешна) на земјите.

Во врска со предностите и слабостите на билатерализмот и мултилатерализмот, со оглед на условите во кои се остваруваат, ќе се послужи со објаснувањата на проф. д-р Владимир Пертот⁴³. Основна економска карактеристика на валутниот (и надворешно-трговскиот) билатерализам е одвојувањето кое тој го предизвикува меѓу надворешните и внатрешните цени на едно стопанство. Тој овозможува, всушност, преку билатерално регулирање на стопанските односи меѓу две земји, формирањето на надворешните и внатрешните цени да се врши со целосно исклучување на егализаторното влијание, кое во рамките на конвертибилност го врши меѓународната размена.

Значајни се две последици на интервенционизмот: 1) со воведувањето на билатерализмот на земјите одеднаш им се овозможи да прејдат и на производство и развој и на оние гранки, кои на нивото на светски цени дотогаш биле спречувани во тоа, и 2) избришан е стопанско-политичкиот став кој претставуваше основа на механизмот на златниот стандард и кој порано доминираше во стопанските политики, имено, дека е невозможно да опстои и да се развива едно стопанство ако подига гранки и произведува артикли чии производни трошоци, мерени во домашна валута, и по вклучување на евентуално умерена царинска заштита, се далеку над моменталните трошоци на веќе постојните извознички земји. Практично, се сфати дека тоа е само прашање на оценка на опортуноста од страна на некоја земја дали таа сака заради подигање на некое производство да оди на висока депресијација или девалвација на домашната валута, каква што е потребна за подигање на некое производство или не. Очигледно е дека, и покрај можните ексцеси во овој контекст, билатерализмот на неразвиените им пружи инструмент за развој кој порано го немале.

Слабостите на билатерализмот земјите постепено ги надминуваа со мултилатерализација преку триангуларизмот. Притоа, триангуларизмот не е систем кој го заменува билатерализмот, бидејќи тој може да постои само во рамките на билатерализмот. Тој е прв степен на обидите за ослободување од стопанските стеги на билатерализмот. Во услови на триангуларизам само меѓу банките повремено се вршат договорени префрлања и пребивања на пресметковните салда на три или повеќе земји.

До поголема трансферабилност на валутите доаѓа кога, не чекајќи да се зголемат конкретните салда, однапред на поединците им се дозволува побарувањата стекнати во пресметката со една земја, самите веднаш да ја употребат за плаќање и пресметка во трети земји. И тогаш, во суштина, се овозможува истиот процес на пребивање, само што тогаш тоа се врши тековно, поединечно. Значи, и во триангуларизмот имателот на конкретно побарување спрема странство може него да го употреби само за плаќања во земјата спрема која тоа побарување го стекнал (а подоцна, дури банката во глобала, тоа негово и другите побарувања, ги пребива со трета земја и само за своја сметка), додека

⁴³ Д-р Владимир Пертот: Еволуција у економском појму валутне конвертибилности, скрипта за настава на трет степен од монетарно-кредитни проблеми на Економски факултет во Скопје, 1968 година.

во зголемената трансферабилност поединецот може веднаш, побарувањето спрема една земја, да го употреби за свое плаќање во трета земја, која е на списокот на земјите за кои таквото побарување смее да се трансферира, се разбира, доколку самиот тој има потреба за тоа. Доколку нема таква потреба, тој своето право на трансферирање може да го предаде на банката, продавајќи го побарувањето за домашна валута.

Зад ваквите разлики во техниките на плаќање стојат суштински економски разлики. Во триангуларизмот меѓусебното нивелирање на паритетот на домашната валута се врши постепено и, воопшто, само преку курсевите кои важат во клиринзите кои се пребиваат. При зголемувањето на трансферабилноста, при зголемувањето на бројот на земјите чии побарувања во пресметковниот промет можат непосредно да се употребат за плаќање во трети земји, се зголемува можноста за курсни и стоковни арбитражи, а со неа учесниците непосредно влијаат на формирањето на конкретни внатрешни цени на одделни артикли. Тоа значи дека прилагодувањето на внатрешните цени е непосредно-попазарно. Тоа претставува прв чекор кон повторно прилагодување на внатрешните цени на нивото на цените во земјите со трансферабилни валутни односи. Иако, поради тоа, тоа е ограничено, сепак претставува некакво прилагодување на внатрешните цени на надворешните. Прилагодувањето се зголемува со преминувањето на мултилатерален систем на плаќање т.е со воспоставување на конвертибилен статус на националната валута.

Низ практиката на валутниот интервенционизам земјите стекнаа самостојност во формирањето на својата стопанска, експанзивна или развојна политика, и водат сметка алиенацијата на внатрешните со надворешните цени да се врши секаде каде постојат диспаритети кои се штетни или непотребни за самото стопанство, а ги бранат оние односи во внатрешните цени, чие диференцирање од надворешните паритети го сметаат стопанско- политички важно да се задржи.

Валутниот мултилатерализам во суштина е само повисок степен на трансферабилност на валутата, со една битна разлика, која всушност го означува и моментот на премин од обична трансферабилност на валутен мултилатерализам. Додека зголемената трансферабилност се врши во рамките на билатерално регулирани односи меѓу стопанствата, мултилатерализмот настапува во моментот кога, веќе постигнатиот степен на трансферабилност (најчесто меѓу неколку земји во еден регион), ќе се ослободи од врската со билатералното регулирање на платниот промет. А за мултилатералноста, пак, која се воведува спрема целиот свет, се употребува изразот конвертибилност. Затоа за конвертибилноста се говори како за регионално неограничен мултилатерализам.

Во еволуцијата до денешната конвертибилност (надворешна) се гледа интересот на земјите за унапредување на нивните економски односи со странство преку зголемувањето на мултилатералноста во меѓународните плаќања, но и потребата од обезбедување против несакани деформации и изненадувања од страна на пасивната структура на платниот биланс.

Нема сомневање дека до мултилатерализам може да се дојде под услов, во светот и во односите меѓу одделни земји, да дојде до таква констелација во која таквите изненадувања би станале невозможни или барем малку веројатни. Ако односите на одредена земја само со одреден регион во светот се урамнотежени во таква мера, тогаш за тој регион, при постигнатото ниво на трансферабилност на валутата, трансферабилноста може да се ослободи од билатералните врзувања. Во тој случај доаѓа до регионална мултилатералност во меѓународните плаќања. За премин на мултилатерализам значи е неопходно претходно да се обезбеди висок степен на урамнотеженост на надворешните стопански односи со соодветен регион (во регионална заедница), а за конвертибилност, урамнотеженост на надворешно-економските односи воопшто. Ова може мошне сликовито да се види во процесот на остварување на конвертибилност на земјите од Западна Европа во педесеттите години.

Искуството покажа дека со мултилатералноста најпрво регионално се прочистувале паритетите на внатрешните цени. Тоа се случило и во Европската платна унија. Кога престанал недостигот на долари, единствен начин како конкурентно да се оспособат западноевропските земји за сузбивање на конкуренцијата на САД на светскиот пазар, било најпрво да се прилагоди домашната структура на трошоците, на доларските, преку воведувањето на новата конвертибилност (надворешната). Се смета дека за премин на мултилатералност во ЕПУ била потребна прилична урамнотеженост, барем во односите меѓу земјите членки, на сите стопански односи: стоковни, нестоковни и делумно на финансиските. Притоа, и во билатерализмот и во трансферабилноста *трансферот на капитал останува под контрола*. Тоа се случува и при преминот на мултилатерализам со оглед на зголемените меѓународни движења на капиталот, бидејќи само со строга контрола на прилив и одлив на капиталот одредена земја може да се спаси од нагли удари на нерамнотежа.

Во овој контекст, колку и да им одговарал на повеќето учесници во ЕПУ, преминот во мултилатерализам, поради тоа што овозможува и подобра поделба на трудот и поекономична организација на стопанството, потесна соработка, проширување на пазарот, би бил невозможен, ако би ги опфаќал неограничено и финансиските трансакции. Затоа при воспоставувањето на мултилатералноста во рамките на ЕПУ нужно биле исклучени финансиските трансакции и таа се ограничила на т.н. тековни трансакции на платниот биланс. Функционирањето на ЕПУ всушност претставува созревање на општата рамнотежа на неговите членки до степен на мултилатералност, кој овозможи да се заведе и конвертибилност на валутите на земјите членки на Унијата. Сè додека земјите членки на ЕПУ имале неурамнотежени стоково услужни односи со САД и со земјите на доларското подрачје, регионалниот мултилатерализам бил облик со кој тие се оградувале од влијанието на доларската пасива. Колку било важно воспоставувањето на рамнотежа во тековните трансакции со САД пред да се воспостави конвертибилноста на валутите на европските земји зборува и тоа што Западна Германија две години пред укинувањето на ЕПУ и преминот на

нејзините земји членки на конвертибилност, имала урамнотежени, па дури и активни односи со САД, но сепак не смеела сама веднаш да помине на конвертибилност на сопствената валута, бидејќи, инаку, преку германската марка, мултилатерално врзана за западна Европа, дел од доларската пасива на другите земји, би се префрлил токму на германските монетарни резерви. Дури кога поголемиот дел од водечките земји го урамнотежиле својот доларски биланс можело да се прејде на конвертибилност, како регионално неограничен мултилатерализам.

Колку е важно трансферот на капитал да биде под контрола зборува и тоа што златниот стандард влегол во програмата на Фондот под силен американски притисок, но со исклучување на конвертибилноста за финансиски трансакции, како компромис на европската теза. А интересен е примерот на Швајцарија. Таа, и покрај сета своја финансиска конзервативност, во определени периоди, се изолирала од движењето на странски капитали. Прекинувајќи ја традиционалната врска меѓу притекнатиот странски капитал и својот стопански циклус Швајцарија, се разбира, уште во текот на педесеттите години му ја одземала на капиталот од странство и онаа нивелаторна улога која тој би морал да ја има по старите начини на гледање на работите.

Функционирањето на парите во меѓународните плаќања зависи од начинот на кој тоа е уредено во националните парични системи и во меѓународниот монетарен систем. А начинот, во основа, е детерминиран од видот на паричниот систем, т.е. од тоа дали станува збор за металистички паричен систем или, пак, за систем на книжни пари, односно за систем на стоковни пари или за систем на пари со присилно важење (фиат монес). Меѓутоа, зависи и од други фактори, меѓу кои, со поголема специфична тежина, се: нивото на развиеноста на одделни земји и начинот на кој се уредени меѓународните економски односи, вклучувајќи ја и улогата на парите во меѓународните плаќања. Од нив, всушност, зависи каква е слободата во претворањето на парите од една земја во пари од друга земја (што е суштествено за успешно вршење на меѓународниот платен промет) и да се разбере зошто е потребно заведување на девизни ограничувања, односно што е потребно тие да се сведуваат на најмала можна мера.

Овие прашања ќе ги разгледаме низ развојот на меѓународните плаќања во системот на златното важење и низ меѓународните монетарни системи и импровизориуми (не-системи) по напуштањето на системот на златното важење (билатерализмот меѓу двете светски војни, Бретонвудскиот систем на меѓународни плаќања, меѓународните плаќања во услови кога национални валути играат улога на светски пари, а ќе се обидеме да покажеме како би изгледале меѓународните плаќања во услови на функционирање на светска валута).

3. Еволуција на меѓународните плаќања

3.1. Девизното работење во услови на либерализација на меѓународните плаќања и во услови на девизни ограничувања

3.1.1. Слобода на плаќањата во системот на златно важење

Меѓународните плаќања биле најслободни за субјектите во одделни земји во времето на функционирањето на системот на златно важење, со оглед на тоа што постоела симбиоза на националните парични системи во систем на меѓународно златно важење, иако формално златото не било меѓународни пари во строга смисла на зборот (поради тоа што немало меѓународна власт која веродостојно би му ја утврдувала тежината и чистотата). Во меѓународниот платен промет со златото се плаќало пенсаторно. Тоа било стока која добро се продавала насекаде во светот, зошто секоја земја преку него можела, од една страна, најлесно да дојде до потребни средства за плаќање во било која валута од златното важење, а од друга страна, со негов извоз да измири долговно салдо било каде во светот.

Меѓународното златно важење, иако формално не е паричен систем, тоа фактички функционира како таков. Како израз на системите на златно важење во одделни земји, меѓународното златно важење - преку врзувањето на секоја одделна валута за ист стандард на вредност и одржувањето на стабилноста на меѓународниот однос на вредностите на одделни валути, го олеснувало не само меѓународниот платен промет, туку со тоа и меѓународната трговија и меѓународното движење на капиталот.

Незадржувајќи се на функционирањето на златното важење (бидејќи повеќе за тоа ќе презентираме во главата за паричните системи), овде само ќе констатираме дека златото како парична стока, во земјите кои го применувале, функционирало на задоволителен начин не само во одделните национални економии, туку и во унапредувањето на меѓународните економски односи. За поволните ефекти посебно значење му се придава на стоковниот карактер на парите (златото како пари со сите функции), во таа смисла што додека функционира механизмот на златното важење (и во националните граници на одделни земји и на меѓународно ниво) оптекот на парите е врзан за едно од природата ограничено добро, оптекот зависи од вкупната количина на монетарно злато и нема големи опасности од емисија на пари без покрите.

Од голема важност е и одржувањето на стабилни курсеви меѓу националните валути, со оглед на тоа што тоа е еден од главните предуслови за нормално функционирање на светското стопанство (курсевите го изразуваат односот на вредноста меѓу одделни валути и златото, врз основа на стапките на ковање (**колку парични единици се искувуваат од кгр. злато**)). Од практиката на златното важење произлегува значењето на стабилноста на интервалутните курсеви во регулирањето на меѓународните монетарни и економски односи воопшто.

За доброто функционирање на златното важење од голема важност било и тоа што тоа функционирало во земји и меѓу земји кои биле на приближно ниво на економска развиеност, односно не биле премногу нееднакви во економската развиеност. Тоа значи дека меѓусебните влијанија, во услови на слобода на увоз и извоз на злато, односно на слобода на ковање и топење на златото, при фактички фиксни курсеви, не биле асиметрични, туку пропорционални, и не постоела можност некоја од земјите да го изгуби сето свое злато. Секоја настојувала со пораст на производството и извозот да го зголеми девизниот потенцијал, но, кога тоа не давало резултати (поради недоволната конкурентност, независно од кои причини), се прибегнувало кон рестриктивна монетарна политика (со дефлаторни ефекти), за да се воспостави рамнотежа во односите со странство.

Ефектите од функционирањето на златното важење (од златото како национални и светски пари) се позитивни и во однос на минатото и во однос на настаните кои се случуваат по неговото елиминирање од меѓународниот монетарен систем. Еве во што се состои позитивното.

Општо сознание засновано врз определени истражувања е дека системот на златно важење, овозможувајќи рационална меѓународна поделба на трудот, овозможи умерени стапки на раст на стопанствата на одделните земји и на светското стопанство, но повисоки од било кога порано. Притоа, поради различните позиции во стартот, противречностите и во одделните земји и меѓу нив, се зголемуваа, со тоа што различните динамики во растот доведуваа до промени во односот на силите во полза на попродуктивните национални економии. Тоа беше повод поамбициозните, во желбата за побрз развој, да пристапат и кон мерки за заштита на сопствените млади индустрии. Сакале да признаеме или не, системот на златното важење почна да функционира како механизам во светот во кој Велика Британија имаше доминантна позиција (и поради предностите од колонијалната експлоатација) и таа би продолжила и понатаму, ако помалку развиените не се соочеле со огромни тешкотии за развој на сопствено индустриско производство, па морале да преземаат мерки за заштита на своето производство.

Ваквиот развој на настаните само покажува дека механизмот на златното важење придонесува за унапредување на меѓународната соработка, но и ги заострува противречностите меѓу одделните земји, ако се на различно ниво на развиеност, а особено ако некоја има привилегирана позиција во однос на другите. Во овој контекст се покажува дека златното важење влијае врз интегрирањето на светското стопанство, меѓутоа, генерира стопански структури кои се приврзок на привилегираните, што, на долг рок, е неприфатливо за политичките елити во помалку развиените земји. Затоа тие преземаат мерки со кои се нарушуваат некои од правилата за функционирање на златното важење (либерализацијата). Доминираните земји дури отпочнаа и борба за прераспределба на колониите, а сето тоа резултираше со војна и светска економска криза. Се покажа дека функционирањето на златното важење води кон интегрирање на светското стопанство, меѓутоа, неговото опстојување бара елиминирање на привилегираните позиции на доминантните сили и создавање на услови за поддршка на развојот

на помалку развиените земји, за да не прибегнуваат кон мерки со кои се нарушува ефикасноста во неговото делување.

Во согледувањето на резултатите од функционирањето на системот на златното важење посебно значење му се придава⁴⁴ на тоа што во неговата ера се направи голем скок кон глобално поголемо интегрирање на стоките и на пазарите на факторите за производство. До 1914 година тешко дека имало село или град било каде на глобусот чии цени не биле под влијание на различни странски пазари, чија инфраструктура не била финансирана со странски капитал, чии градежни, индустриски, па дури и бизнис вештини не биле увезувани од странство или чии пазари на работна сила не биле под влијание на отсуството на оние кои емигрирале или на присуството на странци кои имигрирале. Економските врски биле блиски, сиромашните региони уживале значајни конвергентни добивки со надминување на дел од јазот меѓу нив и богатите региони, а со унапредувањето на извозните сектори уживале бенефити поврзани со глобалниот трговски бум.

Но, како што велат цитираните автори, сите не биле среќни со новата глобална економија. Фармерите изразувае популистички жалби околу железниците и банкарите. Богатите земјосопственици барале заштита од ефтини фармерски производи. Работниците ја нагласувале нефер конкуренцијата од увозот направен со ефтин странски труд и тврделе дека нивните работни места биле заземани од имигрантите. Капиталистите во индустриите кои опаѓале поради увозната конкуренција тврделе дека единствено би било фер тие да добијат компензации за загубите кои ги трпеле од ослабените инвестиции. И домашните носители на политиката почнале да чувствуваат дека тие ја изгубиле нивната можност да управуваат со цените, каматните стапки и пазарите; тие сè повеќе се чувствувале ранливи спрема финансиските паники, индустриските кризи, неповолните ценовни шокови генерирани од оддалечените области на глобусот.

Во системот на златното важење немало место за отстапки на загрозените од конкуренцијата од странство. Шансата за опстанок секој стопански субјект морал да ја гледа во зголемувањето на продуктивноста на трудот и економичноста во работењето, а државите во интегрирањето на националните економии во светската, врз такви критериуми, а не врз автаркичност и прераспределби. Силите на економската глобализација никогаш пред тоа немале такви поволни услови какви што практично постоеле во системот на златното важење-висок степен на либерализација на размена на стоки, услуги, капитал и работна сила; стабилност на девизните курсеви во меѓувалутните односи во светот; конвертибилност на националните валути во злато и стриктна подреденост на внатрешната на надворешната стабилност во земјите.

⁴⁴ Kevin H. O'Rourke, Jeffrey G. Williamson: Globalization and History, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2000.

И не е случајно што повеќе автори укажуваат на потребата системот на златното важење да се симулира како систем на светски книжни пари, во согласност со објективниот процес на дематеријализација на парите⁴⁵. Не заради заљубеноста во златното важење туку заради позитивните ефекти врз интеграцијата на националните економии во светска економија, врз економски критериуми. Тоа е процес од интерес и на националните економии и на светската како целина. Само треба да се прилагоди на променетите услови и односи и во одделните земји, а и меѓу нив. Приоритетно е да се признае и прифати реалноста од потребата за социјалдемократизирањето на капитализмот и во САД, како основа за негов постабилен развој и промотор на процесот на „одговорна глобализација”.

Споменатите моменти е мошне важно да се имаат во вид со оглед на тоа што, по напуштањето на златното важење во националните економии и по преминот на систем на книжни пари, повеќе земји успеаја да остварат задоволителен развој во услови на стабилност на цените и стабилност на интервалутните курсеви на нивните национални валути. Ова искуство покажува дека дематеријализацијата на парите не мора да е извор на нестабилност во одделни национални економии, ако паричните системи успешно ги симулираат правилата на златно важење во врска со емисијата и оптекот на книжните пари, односно со стабилноста на девизните курсеви.

Во овој контекст треба да се разбере опседнатоста со функционирањето на златното важење дури и денеска, кога златото и формално е елиминирано од меѓународниот монетарен систем (сведено е на стока како и сите други). Таа произлегува оттаму што во периодот на неговото функционирање процесот на интегрирањето на светското стопанство, преку единствениот светски пазар, беше заокружен со дејствување на единствен светски монетарен систем (заснован врз златото како парична стока). Притоа, дејствувањето на пазарните законитости ги диференцираше успешните од неуспешните производители во одделни земји, но и поуспешните од помалку успешните земји на светскиот пазар. Ваквите ефекти се доволна причина да се согледа механизмот на делувањето на системот на златното важење, за да се процени можноста за негово симулирање, денеска во нови услови, во согласност со промените што настанаа во објективниот процес на дематеријализација на парите. Системот на златното важење се темели врз златото како пари, во сите негови функции, и, теоретски гледано, не би требало да има поголеми проблеми во функционирањето на нов меѓународен поредок со креирање на „книжно злато”, светски книжни пари, слично како што во националните економии функционираат националните валути.

⁴⁵ „Без претерување може да се каже дека ниту еден друг паричен систем не е теоретски така добро и консеквентно обработен како златното важење. Како практичен паричен систем златното важење е, додуша, историски условено, меѓутоа, како теоретска конструкција во толкава мера е совршено што може да служи како пример и на идните парични системи”. (В. Мајхснер; Основи науке о новцу... ,стр.182).

3.1.2. Напуштањето на златното важење- Билатерализам во економските односи и во меѓународните плаќања- практика на девизни ограничувања

Позитивните ефекти од функционирањето на системот на златното важење, нема сомнение, се темелат врз практиката во која златото како пари консеквентно ги извршува сите функции на пари и во националните и во светската економија. Притоа, од суштествено значење, покрај фиксноста на девизните курсеви е и слободата на извозот и увозот на злато, како израз на високата либерализација на економските односи на секоја земја со странство. Зашто, без таквата слобода не би дошло до израз влијанието на надворешната конкуренција во секоја земја, а без тоа, не би била можна рационалната меѓународна поделба на трудот, како основа за ефикасно интегрирање на светското стопанство.

Неспорно е дека системот на златното важење, како единствен светски монетарен систем на капиталистичкиот свет на слободна конкуренција (на либералниот капитализам) се покажа како механизам кој изнудува постапки и однесувања, на сите стопански субјекти, за обезбедување на развој во стабилни услови, како основа за вклучување на националните стопанства во меѓународната поделба на трудот. Успехот се манифестирал со урамнотежен развој, а неуспехот бил резултат на слабостите во водењето на националната економија. Во ова, всушност, во крајна линија, треба да се бараат и причините за негово напуштање. Клучна е неподготвеноста да се прифати „објективната критика“, поточно да се прифатат последиците од политиката на урамнотежен развој што го изнудува функционирањето на златното важење и немоќта, врз основа на неговото функционирање, да се остварат развојните цели на земјата (особено растот и вработеноста).

Не навлегувајќи поопширно во причините зошто во почетокот на функционирањето на златното важење било можно земјите да ја подредуваат внатрешната стабилност на барањата за остварување на надворешната стабилност (а подоцна се спротивставувале на тоа), факт е дека тие така постапувале. Без сомнение, тоа било и поради автоматизмот во функционирањето на системот на златното важење, а со цел да се спречат влијанијата и од голем прилив и од голем одлив на злато. За таа цел тие прибегнувале и кон инфлаторна и кон дефлаторна политика (која вклучувала намалување на платите и вработеноста), со сите консеквенци за односите во земјата.

Во системот на златното важење економската политика била подредена на олеснувањето на функционирањето на автоматизмот на урамнотежување на односите со странство. Во услови на подреденост на внатрешната стабилност на надворешната, централните банки во управувањето со парите се користеле со инфлација и дефлација, но само во функција на обезбедување на пораст или на пад на цените, со цел да се постигне урамнотежување на платнобилансните текови и да се одржи стабилноста на девизниот курс на националната валута. Веќе рековме дека надворешно-трговски и девизни ограничувања не биле својствени на земјите учесници во системот на златното важење. Тоа

било основен предуслов за негово функционирање. Со слободно движење на факторите за производство се создавала конкуренција во која сите стопански субјекти се бореле, врз пазарни критериуми, за попрофитабилно работење. Во такви услови се остварувала и рационална меѓународна поделба на трудот. **И не е случајно што во периодот на златното важење е остварен повисок раст на светското стопанство од претходните столетија, а повисок и од периодот меѓу двете светски војни кога се напушти либерализмот, а сè повеќе се прибегнуваше кон инфлаторно финансирање кое, по Втората светска војна, особено по формалното напуштање на конвертибилноста на доларот во злато и фиксните курсеви во меѓувалутните односи во светот, доживеа застрашувачки размери.**

Факт е дека подреденоста на внатрешната на надворешната стабилност беше внатрешна потреба на системот, и тој, всушност, на крајот, беше напуштен кога, поради заострувањето на противречностите во одделни земји и меѓу одделни земји, не можеа да се контролираат последиците од таквата политика. Во секој случај суштествено е што механизмот на златното важење обезбедуваше да се сопираат неодржливите бумови и да се избегнуваат неизбежните падови кои ги следат, а притоа да се остварува постојан раст и во националните економии и на светското стопанство како целина.

Се наведуваат бројни поводи и причини поради кои одделни земји, во определено време во минатото ја напуштале конвертибилноста на националните валути во злато. Објективните се во знаците на неговото дефлаторно и депресираното влијание⁴⁶ врз стопанскиот развој поради неговиот природен недостаток да ги задоволува потребите на развојот на меѓународната трговија (иако тоа можело да се надмине и со успешно менаџирање на книжните пари), а субјективните, без сомнение, лежат во констатацијата дека „златниот стандард губел популарност како непослушно дете кое ја зборува непријатната вистина“. Станува збор за неподготвеност да се почитуваат правилата за негово функционирање⁴⁷, независно од причините: неспособност, незнаење или интереси на политичките елити во одделни земји, поради монетарната и фискалната дисциплина што ја изнудува. Притоа, клучно е што одржувањето на надворешната рамнотежа во одделни земји сè помалку можело да се остварува на сметка на зголемувањето на невработеноста, односно со (политички неприфатливо) намалување на вработеноста. Додека невработеноста можела да се толерира, системот функционирал,

⁴⁶ „Една од главните поуки на триесеттите години била дека дефлацијата и депресијата го уништуваат меѓународниот економски поредок, присилувајќи ја секоја нација да бара самостоен пат на сопствено спасување, не обзирајќи се притоа на штетите кои со тоа настојување им ги нанесува на своите соседи“. (John Kenneth Galbraith: Novac, Stvarnost, Zagreb, 1975, str. 366).

⁴⁷ Како сериозен недостаток на златното важење се смета тоа што тоа ја присилувало земјата да ја прилагодува целата своја структура на цените, на платите и доходите на цврстиот девизен курс. А таквата присила, всушност, е тоа што механизмот на златното важење го прави ефикасен во развојот на националните економии, поради нивното рационално вклучување во меѓународната поделба на трудот. Само стремежот за комотно владеење не може да се усогласи со неговите принципи.

меѓутоа, кога тоа станало проблем кој не можел да се контролира, земјите биле присилени да преземаат мерки со кои се ограничува неговото влијание, па дури и се суспендира, за да се обезбеди поголема помоција во водењето на економската политика во одделните земји.

Со оглед на тоа што објективните причини, ако се сакало, не биле проблем да се надминат со емисија на светски книжни пари (како што недостатокот на злато во националните економии се решавал со намалување на покритието со злато на емитираните банкноти, па и со воведување на присилно важење на националните валути), останува дека главната причина е субјективна (доколку не се смета дека и субјективната може да биде објективна - ако субјектите не се на ниво на задачите што ги поставува општествениот развој). Малку е веројатно дека имало и несфаќање на состојбите на повисоко ниво на развиеност на меѓународните економски односи. Најверојатно е дека и во рушењето на системот на златното важење и во одложувањето да се изгради нов меѓународен монетарен систем клучна улога играле интересите на одделни земји, особено на најмоќните.

Објаснувањата на поводите и причините за напуштање на златното важење се движат во насока на укажување на проблемите што ги генерираа Првата светска војна и Големата светска депресија. Во надминувањето на нарушените односи водечките земји прибегнуваа кон напуштање на конвертибилноста на националните валути во злато и во давањето предност на внатрешната стабилност над надворешната, при што како главни причини се протекционистичките мерки и инфлаторното финансирање. Но, спас не се нашол ниту во затворањето на националните економии, ниту во манипулирањето со внатрешната и надворешната вредност на националните валути. Невработеноста и потенцијалните социјални потреси само се зголемувале. Резултатите (падот на растот на производството, надворешната трговија, валутните и трговските војни) од таквиот развој на меѓународните економски односи не биле задоволителни за да се избегне Втората светска војна, да се избегнат жртвите и рушењата коишто не можат да се оправдаат со ниту еден човечки интерес. Зашто, алтернативи секогаш постојат.

Не навлегувајќи во прапричините за војните и кризите, факт е дека капиталистичкиот систем на репродукција дојде до фаза на развој кога мора да се трансформира за да ги решава проблемите на развојот и невработеноста, не само врз основа на слободното делувањето на пазарните законитости, туку и со соодветна интервенција на државата. Развојот по Втората светска војна е резултат на изменетите односи на силите во одделните земји и меѓу нив. Признале или не, факт е дека и најлибералната економија во светот прибегнува и кон протекционистички мерки и, особено, кон манипулирање со внатрешната и надворешната вредност на доларот, посебно со остварувањето на неговата улога во функција на светски пари, со намера да го контролира нивото на невработеноста да не прерасне во проблем со непредвидливи социјално политички реперкусии.

Внатрешните потреби за нарушување на правилата на златното важење доведоа и до нарушување на слободата на движењето на

стоките, на капиталот и на работната сила меѓу одделните земји, особено со преземањето мерки за заштита на нивните одделни индустрии, кои не можеа да се развиваат поради силната конкуренција од веќе постојните во Велика Британија.

Дефинитивен удар на златното важење му нанесе и Светската депресија, кога во водечките земји и формално се суспендира продажбата на злато, а конверзијата во злато била можна само за странските побарувања на националните валути конвертибилни во злато. Продажбата на злато Велика Британија ја суспендира на 21 септември 1931 година, а САД на 10 март 1933.

Масовното напуштање на системот на златното важење, по укинувањето на конвертибилноста на националните валути во злато, отвори процес на дезинтеграција на светското стопанство, на водење политика „спасувај се кој како може“. Наместо либерализација и отворање на националните стопанства спрема странските влијанија, настапи период на затворање и протекционизам. Во недостаток на договор за нов монетарен систем, златото се сведе на стока за измирување на билатералните салда, а неговиот недостаток (поради објективни причини) го забавуваше, да не речеме сопираше, развојот на меѓународните економски односи. Во такви услови не може да се очекуваат поволни развојни перформанси како во одделните земји така и во меѓународните економски односи.

Може да се каже дека меѓу двете светски војни се случи „побуна на националните економии“⁴⁸ против „правилата на игра“ на златното важење, заради одржување на внатрешната рамнотежа во земјите.

Излез од Големата депресија се најде во преземањето на непазарни мерки. Целта на политиката на Нењ Деал, која во 1933 година ја инаугурираше Рузвелт, била да се смалат тегобите и да се помогне заздравувањето на економијата со истовремено подигање и на цените и на доходите (значи со мешање во функционирањето на пазарот). Притоа, со укинувањето на златното важење, на федералните власти им се овозможила потребна контрола над економијата. „Буџетските дефицити, заемите на индустријата, новите проекти за јавни работи, плаќањето на социјална помош на невработените, сето тоа биле средства и постапки применувани за да се смират незадоволството и општествените немири и повторно да се покрене економијата“⁴⁹.

Со воспоставените трговски ограничувања и со новиот однос на силите по војната, функционалната вклопеност на Велика Британија во светското стопанство престана, а со тоа се срушија и основите на системот на златното важење. Притоа, меѓународната заедница во лицето на Друштвото на народите не била подготвена за надминување на проблемите во меѓународните плаќања врз ново системско решение. Индивидуалните обиди на некои земји, било заради општата клима, или заради лошото дозирање на мерките за враќање на некоја форма на

⁴⁸ Израз на Јанез Становник, наведено според Антоније Тасиќ: Финансијске ...,op.cit., стр.16.

⁴⁹ Andrew Gamble, Paul Walton: Kapitalizam u krizi, Inflacija i drzava, Stvarnost, Zagreb, str. 180.

златното важење, останаа без практично влијание. Економската криза уште повеќе ги заостри односите меѓу најразвиените, а неможноста да се воспостават нови односи, заврши со Втората светска војна.

Во светлината на заострувањето на противречностите меѓу националните капитали на најразвиените земји големо влијание одигра и истргнувањето на Русија од светските вредносни процеси, по Октомвриската револуција. Стеснувањето на светскиот пазар, ако не со количините на стоки, но сигурно со начинот на нивното вреднување во новото државно-планско стопанство, ги загрози позициите на националните капитали кои одржуваа соработка со субјектите од претходниот режим. Загрозените интереси беа основа за речиси ноншалантниот однос кон нападот на фашистичка Германија врз Советскиот сојуз во Втората светска војна. Ова овде го споменуваме повеќе како споредба за однесувањето на националните капитали и по распаѓањето на социјалистичкиот лагер во 1989 година, кога повторно дојде до интегрирање и на тие простори во единствениот светски пазар. Очигледна е важноста на целината на светскиот пазар и кога некоја земја се истргнува од него и кога се интегрира во него. Меѓутоа, не се извлекуваат заклучоци зошто некои се истргнуваат, а други сакаат да се интегрираат, со цел да се изгради политика да се намалат причините да се делува антипазарно односно антиглобализациски и да се создадат услови за поинтензивно интегрирање на националните во светското стопанство.

Нарушените меѓународни економски односи поради Првата светска војна создадоа и проблеми во опоравувањето на стопанствата на одделните земји и на светското стопанство во целина. Светот ја доживеа најголемата стопанска депресија, за чие конечно надминување придонесле и подготовките за Втората светска војна. Во права светлина се покажа влијанието од недостатокот на единствен светски монетарен систем, односно се потврди значењето на системот на златното важење за напредокот како на одделните земји така и на светското стопанство како целина. Се покажа дека светот има големи проблеми без светска валута. Сите суштествени проблеми во меѓународните економски односи, меѓу двете светски војни, се последица на непостоењето на светски пари, поточно на неможноста да се договори функционирање на светски пари. Ова значи дека светските пари (стоковни пари, засновани врз кошница од повеќе стоки, или книжни светски пари, менаџирани како стоковни пари) се услов без кој не можат да се развиваат меѓународните економски односи. Меѓутоа, договор за нив зависи од волјата на државите, од нивната подготвеност да прифатат помалку или повеќе квалитетно решение, со оглед на проблемите што произлегуваат од објективниот процес на дематеријализација на парите.

Позитивните ефекти од функционирањето на системот на златното важење, како услов за унапредување на меѓународните економски односи, во периодот меѓу двете светски војни, инспирираа и **обиди за враќање** на одделни земји на системот на златно важење. Тие обиди, меѓутоа, заради променетите услови и во одделни земји и во меѓународните односи беа чисти промашувања, со големи материјални штети за земјите што ги презедоа. Меѓутоа, и овде, кој знае по кој пат, се

покажа дека добрите намери не секогаш резултираат во добри резултати. Се испушта од вид дека еден ист механизам дава различни резултати во други услови. Ефикасниот механизам од пред Првата светска војна не можеше успешно да ја врши својата функција во услови кога поради кризите во одделни земји дојде до промена на приоритетите, во таа смисла што внатрешната рамнотежа се претпоставуваше на надворешната, а притоа лесно се посегнувало и за зголемување на заштитните мерки на сопственото стопанство од странски влијанија, со цел да се обезбеди внатрешната стабилност.

Клучна причина за неуспехот на обидите одделни земји да се вратат на златно важење е тоа што се промени односот на силите и во одделните земји и меѓу водечките земји (се променија условите во кои системот можеше да функционира успешно), односно објективно (од позиција на класни интереси) беше доведена во прашање политиката на давање предност на надворешната стабилност над внатрешната. Грижата за растот и вработеноста во одделни земји, дури и на сметка на нестабилноста на односите со странство, го наруши автоматизмот на златното важење. Меѓународните монетарни односи мораа да се решаваат вогласност со настанатите промени, не само во односот на силите и во одделните земји и меѓу одделните земји, туку од позиција на унапредување на светскиот развој.

Во екот на кризата, поради принципите на златното важење, не можеле да се послужат со зголемување на понудата на пари како средство за спречување на невработеноста. Тоа го искусиле и САД. Повеќе автори укажуваат дека кога во САД рецесијата била на врвот, Банката за федерални резерви, наместо да се обиде да ја зголеми понудата на пари и да ги зголеми кредитите (како што направија во последната криза), ја зголемила каматната стапка (а во последната криза ја сведоа речиси на нула), за на тој начин да го запре одливот на златните резерви. Социјалните потреси довеле до напуштање на системот на златното важење. Светскиот пазар се разбил на неколку валутни блока засновани врз фунтата, доларот, марката или на златото. Немало меѓународна валута која сите би ја признавале. Повеќето биле неконвертибилни, а меѓународните плаќања се регулирале со билатерални спогодби. Во такви услови светската трговија тешко заздравувала. Во 1939 година била на нивото на почетокот од дваесеттите години⁵⁰.

Факт е дека националните капитали во меѓувоениот период, оптоварени со тековните проблеми, повеќе се потпираа на инфлаторното и дефицитното финансирање во земјите, а на билатерализмот во меѓународните односи, и немаа слух за долгорочните интереси од либерализацијата на меѓународната размена.

Со давањето предност на внатрешната над надворешната стабилност во земјите се означил крајот на либералната фаза на капитализмот и се санкционира потребата од државна интервенција.

⁵⁰ Andrew Gamble, Paul Walton: Kapitalizam u krizi, Inflacija i drzava, Stvarnost, Zagreb, str.186

Меѓутоа, остана нерешено прашањето на регулирањето на меѓународните односи со цел да се оствари одржлив и урамнотежен раст на светско рамниште, што во либералната фаза на капитализмот го решаваше механизмот на златното важење, спречувајќи ги неодржливите бумови и избегнувајќи ги неизбежните падови кои ги следат.

Со напуштањето на системот на златно важење (кој, иако формално не беше договорен, меѓутоа, фактички функционираше како систем во кој златото врши улога и на меѓународни пари, во најмала рака, како стока пари, поради пенсаторното плаќање) и немоќта да се воспостави нов меѓународен монетарен систем меѓу двете светски војни се западна во билатерализам во меѓународните економски односи и плаќања, што резултираше со развој на **различни системи на девизни ограничувања**. Некои биле поблаги, некои построги. Некои зафаќале само некои плаќања, а некои се однесувале на сите меѓународни трансакции и на многу трансакции кои се вршеле и во самата земја. Некои биле заведувани поради слабостите на домашната валута, а некои од странските земји со јака валута со ограничувањата настојувале да ја заштитат од последиците од девизните ограничувања заведени од другите земји.

Девизните ограничувања најчесто се заведуваат затоа што домашната валута покажува знаци на слабости, во таа смисла што постои голема побарувачка за странски валути во однос на понудата, поради што се заканува опасност од голем пораст на курсевите, односно паѓање на вредноста на домашната валута. Со оглед на значењето на девизните средства за увоз на потребни производи и услуги од животна значење за населението и стопанството, нарушената рамнотежа меѓу понудата и побарувачката на девизни средства може да се воспостави така што ќе се зголеми цената на странските валути (курсот) за да се намали побарувачката. Во тој случај, тие што ќе можат да ја платат повисоката цена на странските валути ќе можат да ги задоволуваат своите потреби од увоз, но, тие што не ќе можат ќе имаат недостиг од артикли од животна значење (лекови, храна). Во исто време, националното стопанство како целина, по порастот на курсевите на странските валути, ќе увезе помалку стоки и услуги. Така, ќе се плати повеќе, а ќе се добие помалку, што е неприфатливо од аспект на пошироката заедница. Таа не може да допушти артикли од животна значење да не им бидат подеднакво достапни на сите. Затоа државата ја максимира цената на странските валути, со цел потрошувачката да не зависи од можноста за плаќање на повисока цена. Меѓутоа, како што вели проф. Мајхснер, бидејќи со максимирањето на цената не се зголемува понудата, а уште помалку се смалува побарувачката (145), во истовреме е потребно да се спроведе и рационарирање на странските валути, т.е. нивна распределба не според платежната способност на потрошувачот, туку според оправданоста на неговите потреби. Државата тоа го постигнува со девизни прописи. Со нив ја максимира цената на еден за националното стопанство важен артикл (странски валути) што е оскуден и врши негово рационарирање, т.е. дистрибуција според оправданоста на потребите. Максимирањето го прави со

утврдувањето на официјален курс на девизите, а рационалирањето на девизите со донесувањето на други девизни прописи.

Покрај девизните ограничувања во меѓународната размена на стоки и услуги постојат и други, протекционистички, кои се заведуваат заради заштита на домашната индустрија, заради спречување на зарази, ограничувања заведени од политички причини и други. Во однос на слободниот промет на стоки и услуги и слободните плаќања, и девизните ограничувања се протекционистички, меѓутоа, специфични се по тоа што во вид го имаат развојот на билансот на плаќањата на земјата како непосреден фактор кој влијае на интервалутната вредност на домашните пари. Затоа може да се каже дека непосредна цел на девизните прописи е урамнотежувањето на билансот на плаќањата, при што целта не се постигнува со зголемување на девизните курсеви, туку со регулирање и контрола на приливот и одливот на девизи.

Смислата на регулирањето се сведува на остварување на што поголем девизен прилив и негово ставање под контрола на монетарната власт и нивно трошење за задоволување на најнужните потреби. Збирот на девизните прописи со кои се уредува стопанисувањето со девизите, чија понуда не може да ја задоволи побарувачката, го сочинуваат **девизниот режим** во една земја. А со оглед на тоа што во сржта на стопанисувањето е одржувањето на преценетост на домашната валута преку утврдување на ниски официјални курсеви на јаките валути, во земјите со девизни ограничувања, се појавува и неофицијален пазар на девизи, на кој се тргува по курсеви кои се повисоки од официјалните. Таквите пазари по правило се забранети и се нарекуваат **црна берза**, но можат да бидат и толерирани, под определени околности, и тогаш се нарекуваат **сива берза**.

Постојат повеќе прашања кои се регулираат со девизните прописи. Меѓутоа, на кој начин се регулираат зависи од нивото на развиеноста на земјата, од степенот на ориентираноста на земјата за рационално вклучување во меѓународната поделба на трудот, од нејзините обврски спрема меѓународни спогодби и договори, од успешноста во остварувањето на макроекономската политика итн. Меѓу прашањата посебно се значајни: курсот на домашната валута, прометот со златото (до неговото елиминирање од меѓународниот монетарен систем), прометот со девизите, прометот со валутите, прометот во домашни пари меѓу земјата и странство, движењето на капиталот, стоковниот промет со странство, прометот со услуги, клириншки и платни спогодби и друго. Сите решенија во врска со споменатите прашања се насочени кон регулирањето на приливот и одливот на девизи заради подобрување на билансот на плаќањата, а со тоа и на интервалутната вредност на домашната валута.

Со оглед на тоа нашата земја, по декларирањето на надворешна конвертибилност на денарот, има висок степен на либерализација на надворешно економските односи и плаќања, нема потреба од подетална елаборација на практикуваните решенија по одделни прашања. Суштествено е што тие треба да се привремени решенија до остварувањето на поголем степен на либерализација на односите со

странство, а нивното долго опстојување, особено нивното зголемување во однос на стартните позиции на ограничувањата, е на штета на рационалниот развој на земјата (ги намалува позитивните ефекти од соработката со странство). Економска оправданост имаат само ограничувањата со кои се обезбедува зајакнување на националното стопанство до ниво тие да се намалуваат, па и елиминираат. Во спротивно, преку нив се врши само прераспределба на доходот во земјата, но не го поттикнува на неговиот раст, односно ги демотивира извозно ориентираните да остваруваат поголем прилив. Ако се случи тоа, проблемите наместо да се решаваат, само би се зголемувале.

Во горниот контекст посебна специфична тежина имаат решенијата за повеќекратните курсеви, за прометот со валутите и девизите, за движењето на капиталот, за регулирање на стоковниот промет со странство и други.

Со намера за одбрана на билансот на плаќањата и на стабилноста на официјалниот интервалутен курс, земјата со девизни ограничувања, паралелно со официјалниот, применува и **повеќекратни курсеви**, како средство за поттикнување односно кочење на одделни трансакции со странство. Тоа се прави според видот на трансакцијата. На пример, на увозникот на луксузни артикли, централната банка поскапо му ги продава девизите за плаќање на таков увоз, отколку на некој увозник на артикли кои се неопходно потребни за секојдневната потрошувачка.

Во регулирањето на прометот со девизите и валутите можна е практика на строги и благи режими. Во првите постои обврска за **отстапување на остварените девизи на монетарните власти**, а во вторите се налага само обврска за пријавување на приливот, за да се овозможи преглед над сите девизни средства со кои располага националното стопанство. Ако се построги режимите, во услови на нереален, преценет курс, се дестимулираат извозниците, а се стимулираат увозниците.

Земјите кои имаат девизни ограничувања посебно внимание посветуваат и на **движењето на капиталот**, особено на „жешкиот“ капитал. Ним им е потребен капитал за развој и за подобрување на состојбата во платниот биланс, меѓутоа, споменатиот вид капитал, поради неговата природа, е непожелен и не може редовно да се смета како зголемување на монетарните резерви, поради тоа што секој момент може да се повлече во странство.

Од посебно значење се прописите со кои се регулираат стоковните односи со странство. Тоа се прави со **издавање на увозни и извозни дозволи**, со утврдување на различни курсеви по кои се пресметуваат девизите за плаќање на одделни видови увоз, односно по кои се пресметуваат девизите кои потекнуваат од одделни видови извоз, со условување на увозот на еден вид производи со извоз на друг вид производи (на пример, увоз на меѓуфазен производ или полуфабрикат, со извоз на финален производ).

Одбрана на платниот биланс се прави и со склучување на **клириншки и платни спогодби**. Интересно е што овој начин на

меѓусебно пресметување потекнал од земјите со јака валута (но, не и од најразвиените, САД, тие никогаш не склучиле ни една клириншка или платна спогодба, веројатно поради посебната позиција на доларот). Тие настојувале да ја избегнат ситуацијата својот увоз од земјите со девизни ограничувања да го плаќаат во своја конвертибилна валута, додека за својот извоз наплатувале во валути со кои не можеле да располагаат слободно, туку можеле да ги употребат само за цели со кои би се сложиле девизните власти на земјата во која имале побарување. Станува збор за начин на избегнување на плаќањата во девизи, со компензирање на извозот и увозот меѓу две земји. Техниката е едноставна, меѓутоа, доста ограничувачка за развојот на извозно-увозните текови. Увозниците, наместо увезената стока да ја плаќаат во девизи директно на странскиот извозник, полагале соодветен износ во сопствена валута кај клиринското место, а не во сопствената земја (на пример, централната банка), а таа, на товар на тие уплати, ги исплатувала домашните извозници, исто така во домашна валута, штом од клиринското место на другата земја ќе примеле известување дека тамошните увозници за нив ги уплатиле долгуваните износи. Со ова решение се обезбедува контрола на тековните стоковни плаќања, но само на ниво на билатерални економски односи. Наплатените износи за извоз можат да се употребат само за плаќање на увозот од истата земја. Како последица на тоа се појавува тенденција на смалување на меѓународната трговија на ниво кое е условено со извозот на земјата чиј извоз е помал.

3.1.3. Бретонвудски систем на меѓународни плаќања- обид за мултилатерализација

Неповолното искуство во меѓународните плаќања во периодот меѓу двете светски војни изнуди, уште во текот на Втората светска војна, Сојузниците да ги удрат темелите на една организација која во идниот период на мир ќе овозможи меѓународна соработка на подрачјето на парите. За таа цел беа формирани две организации: Меѓународен монетарен фонд и Светска банка, често нарекувани и Бретонвудски близнаци, според местото на основачката конференција, одржана во Бретон Вудс, САД, во 1944 година. Со ваквиот пристап тогаш се покажало разбирање за комплексноста на проблемот на развојот на меѓународните економски односи. Оправдано и далекувидно било што по две-три децении изгубен развој, по распаѓањето на системот на златното важење, посебно внимание му се посвети, истовремено, и на регулирањето на меѓународните плаќања и на меѓународното финансирање на стопанскиот развој во светот, како основа за унапредување на вкупните меѓународни економски односи, врз основа на принципот на нивна мултилатерализација. Ова посебно дојде до израз во утврдувањето на целите на ММФ и Светската банка. Иако сосема посебни и самостојни, во делувањето нивните цели се комплементарни. Фондот требаше да ги решава проблемите од меѓународната монетарна соработка, а Банката да ја помага обновата и развојот на земјите членки, олеснувајќи го инвестирањето на капитал со цел да се поттикне развојот на производните можности на членките, како

основа за порамномерен развој на меѓународната трговија и одржувањето рамнотежа во платните биланси на земјите членки. Од целите се гледа дека постоела свест за различните ситуации во кои се наоѓаат одделните земји, не само поради разорувањата во војната, туку и заради постоењето на „помалку развиени земји“. Ваквата свест, за потребата за обезбедување на поуедначен развој, нема сомнение, придонесла да се прифати Спогодбата за Меѓународниот монетарен фонд (потпишана на 22 јули 1944 година, стапува во сила на 27 декември 1945, а Фондот почнал со работа на 1 март 1947 година).

Главната цел на ММФ била да се воспостави мултилатерален систем на меѓународните плаќања кој би го заменил некогашното меѓународно златно важење. Тоа значело дека треба да се најдат решенија за повеќе прашања кои во системот на златното важење, на некој начин, автоматски се решавале. Меѓутоа, со неговото напуштање во националните граници во одделни земји и по практиката на примена на бројни девизни ограничувања во периодот меѓу двете светски војни, требало да се обликува новиот мултилатерален систем на меѓународни плаќања. Притоа, требало да ги инкорпорира добрите страни на златното важење, а да ги надмине слабостите кои се манифестирале во неговото функционирање (дефлаторни притисоци во националните стопанства).

Имајќи ги предвид денешните проблеми во меѓународните монетарни и економски односи, овде е добро да се потсетиме дека за обликувањето на ММС по Втората светска војна имало два концепта. Еден на Англичаните (Џон Мејнард Кејнс) и еден на Американците (Хари Вајт). Од денешен аспект гледано, може да се каже дека концептот на Кејнс бил во согласност со еволуцијата на парите, во процесот на нивната дематеријализација, до светски книжни пари, додека американскиот, покрај златото, во функција на светски пари ги промовира и националните валути конвертибилни во злато (во тој период, само доларот, бидејќи во САД се наоѓале 2/3 од златните резерви во светот. Додека Кејнсовиот концепт претпоставува креација на нов мултилатерален систем, заснован врз функционирање на меѓународна клириншка куќа, американскиот значел продолжување на системот на златно важење, како систем на златнодевизен стандард. Таквото решение, за извесен период, не би било проблем, доколку САД, со еднострана одлука за фиксирање на доларска цена на златото, не го промовираа доларот како светска валута, а златото го сведоа на стока.

И покрај декларираните цели за воспоставување на нов поредок во кој секоја земја ќе може да ги реализира сопствените развојни можности и интереси, расправите за институциите, механизмите и инструментите на новиот меѓународен монетарен систем и на системот на финансирање на развојот во светот се одвивале од позиција на интересите на најмоќната воено, политичка и економска сила по Втората светска војна и на релативно послабите европски земји на чело со претходната доминантна сила, но сега во залез, Велика Британија. Тоа се гледа од споменатите концепти. Факт е дека во двата се нуди решение не само за нормализирање на меѓународната трговија и на меѓународното финансирање, туку и за проширување на економската

размена меѓу земјите, за нивно меѓусебно финансирање и за финансирање на стопанскиот развој во светот.

Меѓутоа, поаѓајќи од исти цели, во концептите се понудиле дијаметрално спротивни решенија, со големи и долгорочни реперкусии за развојот на националните економии и за светското стопанство. Тоа може да се констатира денеска кога се актуелизира предлогот на Кејнс за креирање на светска валута, како решение за бројните меѓународни финансиски и економски проблеми. Во моментите кога се одлучувало, се прифатил концептот со решенија кои биле поблиску до претходната практика (воспоставување на монетарен систем врз основа на златно-девизен стандард и покрај неповолното искуство од практиката меѓу двете светски војни), но, поблиску и до интересот на најмоќната земја од која се очекувало најголем придонес во нормализирањето на меѓународните економски односи. И, како што обично се случува, во напорите брзо да се надминат тековните проблеми, се испуштило од вид дека решенијата се најефикасни доколку се во функција на остварување на долгорочните цели, а не само да се надминат моменталните тешкотии.

3.1.3.1. Планот на Џ.М. Кејнс

Нема сомнение дека и планот на Кејнс поаѓал од британските интереси, од желбата да се воспостави таков монетарен и финансиски систем во кој, колку-толку, ќе се поврати поранешната положба на Велика Британија. Нејзе воопшто не ѝ одговарало враќање на златното важење, во ситуација кога од главен финансиер во светот се претворила во должник, со нарушен платен биланс и исцрпени монетарни резерви. Поради тоа не можела да ги прифати обврските од системот на златното важење. Привремено дури имала и потреба од ограничувања во стоковниот и платниот промет со странство, за да воспостави динамика на развој која ќе овозможи урамнотежување на нејзините надворешно економски односи. Бидејќи помалку развиените земји биле во слична ситуација, но во далеку полоша економска состојба и ниво на развиеност, Кејнсовиот концепт бил поприфатлив и за нив. Во неговото реализирање тие можеле да гледаат поголеми можности. Меѓутоа, се прифатил концептот на Американците.

Суштината на предлогот на Кејнс е во напуштањето на златното важење поради објективната неможност производството на злато да ги следи постојано зголемуваните потреби за извршување на меѓународните трансакции, а задоволувањето на потребата за зголемување на ликвидни средства, со вклучување на национални валути конвертибилни во злато, само ги продолжува и комплицира слабостите на златното важење, што се манифестираа поради недостигот на злато. Посебен проблем е што со вклучувањето на националните валути во функција на светски пари (преку нивната конвертибилност во злато) се создаваат услови за подобрување на меѓународната ликвидност. Меѓутоа, со тоа се отвора и можност за поттикнување на инфлацијата и во земјата чија валута игра таква улога, но и во светското стопанство.

Кејнс решението за новиот меѓународен монетарен систем го гледа во заменувањето на системот на златното важење со нов пресметковен систем, заснован врз механизмот на мултилатерален банкарски клиринг⁵¹. Тој треба да овозможи проширување на меѓународната економска размена и покрај тоа што земјите немаат доволно златни и девизни резерви, па поради тоа не би биле во можност ни оддалеку да ги подмируваат увозните потреби. Ваквата цел требало да се реализира преку Меѓународниот клириншки сојуз, во кој би членувале сите членки на Обединетите нации. Меѓународниот клириншки сојуз би бил врховна установа во која би се слевале салдата од меѓународните плаќања и би се ликвидирале на начин предвиден со планот. Сојузот, во трансакциите меѓу пооделни земји-членки, се вклучува штом некоја од земјите нема девизни средства.

Клучна новина на системот е креирањето на посебни пари - банкори⁵². Нивната вредност е изразена во злато (но, вредноста не била утврдена во планот). Валутите на земјите членки својата вредност ја утврдуваат во однос на банкорот. Клириншкиот сојуз на земјите членки им отвора сметки во банкори. Овие пари служат за израмнување на меѓународните салда и треба да бидат универзално прифатени како еквивалент на злато. Централните банки на земјите членки и нечленки имаат право да ги надополнуваат своите клириншки сметки со плаќање во злато, но не можат да повлекуваат злато.

Механизмот на функционирање обезбедува урамнотежување на размената, без појава на претерани дефицити и суфицити (проблем којшто денеска ги оптоварува односите меѓу суфицитните и дефицитните економии). Се воспоставува принцип на подеднаква одговорност на земјите должници и на земјите доверители за одржувањето на рамнотежа во меѓународните плаќања. Се изнудува секоја земја да прифати својата валута да ја гледа во однос на банкорот како меѓународна валута и менаџирањето со неа да го остварува во

⁵¹ J.M. Keynes: Proposals for an International Currency Union (Second Draft, November 18, 1941.

⁵² Појмовно дефинирање на банкорот дава Louis Gill: Од аспект на меѓународното уредување банкорот требаше да игра улога на резерва, улога која пред тоа ја играше златото, во режимот на златното важење, потоа од фунтата стерлинг и на доларот покрај златото во златнодевизниот стандард меѓу двете војни. Банкорот е дефиниран во единица злато (со можност да се модифицира накнадно), но не е конвертибилен во злато. Девизните курсеви на валутите се дефинираат во однос на банкорот. Фактички, банкорот се смета за единствена пресметковна единица. Наспроти замениците на златото кои беа пред тоа - фунтата и доларот, обете теоретски конвертибилни во злато по фиксен паритет, банкорот, според Кејнс е фиктивна валута, едноставно пресметковна единица, а не заменик на универзална валута (резерва со реална вредност) какво што е златото. Банкорот е неконвертибилен во злато по дефиниција а не како резултат на исклучителна мерка (криза на системот, сушење на златните резерви, војна). По дефиниција тој е меѓународна валута со присилен курс (слично како националните валути во одделни земји). Louis Gill: *Economie mondiale et imperialisme*, Boreal express, Montreal, 1983, p. 294.

согласност со дисциплината што ја наметнува една супранационална банка.

Кога една земја членка се појави како должник на некоја друга, својот долг го израмнува преку Сојузот во банкори, т.е. по пат на меѓународен кредит; доверителите добиваат банкори и нив можат да ги искористат за сите меѓународни плаќања (освен што не можат да бараат злато), т.е. можат да ги употребат за купување стоки, услуги или да ги реализираат во инвестиции.

За тоа која земја колку кредит може да користи се определува со квоти за секоја земја, во висина од 75% од средниот обем на нејзината надворешна трговија за последните три предвоени години. Вкупниот износ на квотите би изнесувал 25 милијарди долари⁵³ (овој износ е 4-5 пати поголем од предвидуваните средства за ММФ).

Секоја земја може да се задолжува во границите од 25% од својата квота без било какви посебни услови. Зголемувањето на задолженоста над тоа е можно само со одобрение на Сојузот. Доколку задолженоста достигне 50% од квотата, Сојузот може да бара да се положи гаранција (во злато, во домашна валута, државни хартии од вредност). Во овој контекст, квотите, односно кредитите, играат експанзивна, но и контракциона улога во надворешната трговија. Овозможуваат да се набавуваат стоки во странство и кога не се располага со средства, но и да се спречи претераното задолжување. Со тоа се делува за одржување на рамнотежа во меѓународните плаќања.

Земјата членка чие долговно салдо во текот на две години, во просек, ја надминува својата квота, има право, без дозвола на Сојузот, да ја намали вредноста на својата валута до 5%. Инаку, намалувањето на вредноста на валутата не е дозволено без одобрение на Сојузот. Може да се даде и одобрение за задолжување и над 50% од квотата. Притоа, Сојузот може да бара земјата да го намали курсот на својата валута, да воведо контрола во движењето на капиталот или може да ѝ препорача да преземе разни мерки во своето стопанство, со кои би можела да се воспостави рамнотежа во билансот на плаќањата. Обратно, ако побарувачкото салдо на земјата членка биде поголемо од 50% од нејзината квота, таа мора да се консултира со Сојузот за целисходноста од преземањето на потребни мерки, особено за проширување на внатрешниот кредит, за зголемување на вредноста на својата валута, за намалување на царините и на другите увозни бариери, за давање меѓународни заеми. Со ова правило, како што констатира Тасиќ⁵⁴, функционално се поврзува системот на меѓународните плаќања со системот на меѓународното финансирање, слично како што тоа е направено со формирањето на ММФ и на Меѓународната банка за обнова и развој, само врз други основи.

⁵³ Според овие параметри Англија би имала најголема квота (Antonije Tasic: *Finansijske specijalizovane agencije UN*, Privredni pregled Beograd, 1963, str. 22)

⁵⁴ Antonije Tasic: *Finansijske specijalizovane agencije UN*, op.cit., str. 22

На вишоците на салдата (над 25%), и на долговните и на побарувачките се плаќа давачка од 1%.

За Кејнс е неопходна перманентна контрола на движењето на капиталот, и во врска со тоа и примена на определени девизни ограничувања.

Од неколкуте правила битни за функционирањето на клириншкиот систем (со креирањето на банкори) што го предлага Кејнс, јасно е дека тој останува на линија на развојот на парите како стока, а не фиат монес, што се назира преку златнодевизниот стандард, а фактички се спроведува по укинувањето на конвертибилноста во злато и преоѓањето на флукуирачки курсеви во меѓувалутните односи во светот. Тој само ја редуцира употребата на златото (за да се избегне трката по „варварската реликвија“). Меѓутоа, останува, во изменети услови, да се држи до некои од битните правила за функционирање на златното важење. Предлагајќи банкори (светски кредитни пари), тој се залага за стабилност на девизните курсеви во меѓувалутните односи во светот, за урамнотежување на меѓународните економски односи, за елиминирање на доминацијата на било која земја, односно за обезбедување на услови секоја земја да ги ужива плодовите на својот (не) успех.

Нема сомнение дека ваквите цели би можеле да се остварат со формирањето на Меѓународниот клириншки сојуз, кој би имал право да издава банкори во количини кои ќе ги задоволуваат објективните потреби (пазарно верификувани) на меѓународниот платен промет. Јасно е дека со таквите трансакции ќе се јавуваат земји со дефицит и земји со суфицит. Меѓутоа, за да не дојде до издвојување на трајно суфицитни и трајно дефицитни земји, тој предлага, земјите што остваруваат суфицит над определен лимит да плаќаат определен надоместок, претпоставувајќи дека тој е резултат на депресираност на нивната национална валута, а земјите што остваруваат дефицит над определен лимит, исто така да плаќаат надоместок, претпоставувајќи дека одржуваат апресирана национална валута и врз таа основа остваруваат поефтин увоз. Тој дозволува и корекции на курсевите за да се надминат состојбите на фундаментална нерамнотежа и да се воспостави рамнотежа во меѓународните економски односи.

Ваквиот сосема нов концепт со кој се напушта златото како дефинитивни светски пари е во согласност со еволуцијата на парите низ нивната дематеријализација да се создадат светски книжни пари. Од овој аспект, нема сомневање дека Кејнс тогаш бил за вистинското решение, решение кое води кон остварување на интересите на целината. Но, очигледно бил далеку пред времето за да се прифати такво решение. Поместените односи на силите по Втората светска војна во полза на САД, а на штета на ослабената Велика Британија и на другите, од војната исцрпени, европски земји, беа материјална основа за наметнување решение кое во извесен степен водеше сметка и за интересите на другите (но, со недоволно предвидена материјална поддршка). Меѓутоа, тоа обезбедуваше и доминација во вкупните меѓународни односи, посебно во меѓународните монетарни односи. Во секој случај, покрај почетното нормализирање на меѓународните

економски односи што го постигна, тоа создаваше сè повеќе проблеми, чие заострување, во седумдесетите години на минатиот век, заврши и со формално напуштање на златно-девизниот, односно златно-доларскиот стандард и со наметнување на гола (неограничена) сила на клучните национални валути во меѓународните монетарни односи, со оглед на напуштањето на фиксните и преоѓање на флукуирачки курсеви во меѓувалутните односи во светот.

Во овој контекст голема специфична тежина има тоа што двата плана поаѓаа од потребата за одржување на стабилност на девизните курсеви и за децидно утврдување на постапката за промена на курсот. Исто така, и во двата плана се предвидувааше поддршка на земјите со пасивни платни биланси, со тоа што во американскиот се обезбедуваа неколкупати помалку отколку во англискиот. Притоа, треба да се има предвид дека во американскиот план средствата се уплатуваа однапред, а Кејнсовиот клириншки сојуз сметаше на кредитирање. Сето ова зборува за свеста за потребата од објективен критериум за ефикасно остварување на меѓународната поделба на трудот и за потребата од поддршка на помалку развиените земји доколку се подвргнуваат на сè поголема либерализација на односите со странство.

Во овој контекст треба да се истакне дека многу често се нагласува оти во предлогот на Кејнс биле инкорпорирани интересите на Англија и на економски послабите земји, додека во предлогот на Вајт доминантни биле интересите на неговата земја. Настаните по Втората светска војна покажаа дека, иако таквите интереси биле видливи, суштината на разликите во предлозите треба да се гледа во резултатите што тие ги генерираат, односно би ги генерирале. За сè што се случи во втората половина од минатиот век, лесно може да се критикува американскиот план. Меѓутоа, исходот од примената на Кејнсовиот план може само да се претпоставува, иако, со поголема сигурност, може да се каже дека бил подалековид и со пореалистични елементи. Потврда за тоа е актуелноста на предлозите за создавање на светска валута, антиципирана во неговиот предлог за емитирање на банкори, светски кредитни пари. Ако светската валута денеска е неопходна и соодветна, сигурно ќе беше подобро решение од продолжувањето на златното важење доградено со можност, во улога на златото како светски пари да се јавуваат и националните валути конвертибилни во злато - значи, како функционирање на систем на златнодевизен стандард.

3.1.3.2. Бретонвудскиот систем на меѓународни плаќања

Како компромис на плановите на Американците и Англичаните (со мали отстапки од барањата на Англичаните) се спогодбите за Меѓународниот монетарен фонд (ММФ) и за Меѓународната банка за обнова и развој (Светска банка). Со нив, меѓу другото, од аспект на улогата на парите во меѓународните економски односи, биле поставени неколку цели.

- 1) Остварување на меѓународна соработка по пат на меѓусебно советување;

- 2) Одржување стабилни интервалутни курсеви и избегнување девалвации, заради постигнување предности на светскиот пазар (тнр. валутен дампинг);
- 3) Воспоставување на мултилатерален систем на плаќање за тековни трансакции меѓу земјите членки и отстранување на девизните ограничувања кои го кочат развојот на меѓународната трговија;
- 4) Помагање на земјите членки, ставајќи им на располагање (под определени услови) странски валути од залихите на Фондот, заради финансирање на привремените дефицити во нивните биланси на плаќање.

Во декларирањето на овие цели се гледа сличноста со некогашното златно важење, но и отстапките кон земјите кои биле посиромашни во злато и монетарни резерви, а сакале меѓународните плаќања да ги организираат врз принципот на мултилатералноста.

Она што на златното важење му беше иманентно (стабилноста на интервалутните курсеви и мултилатералноста, во новиот меѓународен монетарен систем, тие стануваат цели кои треба да се остваруваат. Притоа, како клучна претпоставка за мултилатерализацијата во меѓународните плаќања било укинувањето на девизните ограничувања кои биле заведени во повеќето земји во периодот меѓу двете светски војни. И бидејќи основачите на ММФ предвидувале дека тие ограничувања не ќе можат веднаш да се укинат, во Спогодбата за ММФ предвиделе преоден период до нивното укинување (Чл. 14 од Статутот). Со оглед на тоа што многу земји не успеале да создадат услови за редуцирање и елиминирање на девизните ограничувања, го пробиле предвидениот рок од пет години, па за тоа, секоја година, се консултирале со Фондот.

Врз оваа замисла за остварување на мултилатерализацијата во плаќањата, укинување на девизните ограничувања остварија западноевропските земји во 1958 година, кога презедоа обврска за воспоставување **конвертибилност** на домашните валути во злато или во долари. Овде, меѓутоа, треба да се има во вид дека тој успех споменатите земји го остварија со дополнителна помош од страна на САД (Маршаловата помош инектирана преку Европската платна унија). Тоа е само уште еден доказ дека за остварувањето на мултилатерализацијата во меѓународните плаќања преку воведувањето конвертибилност на домашните валути, не биле дозирани доволно средства за да се помогне да се оствари таков статус на националните валути, како основа за мултилатерализацијата.

Во врска со конвертибилноста, треба да се има предвид дека обврската за конвертирање на домашните валути во злато или долари се однесувала само за побарувањата кои странците ги стекнале по основа на тековни трансакции (значи, не и по основа на трансфер на капитал). Затоа ваквата конвертибилност се нарекува надворешна конвертибилност, наспроти потполната конвертибилност, која се однесува на обврските и по тековни и по капитални трансакции. Откако

ќе декларираа надворешна конвертибилност, земјите членки на Фондот требало да избегнуваат воведување на ограничувања за тековните плаќања, а обврска на секоја земја била да ги откупува побарувањата на другите земји членки во нејзина валута (во злато или валути конвертибилни во злато) доколку тие биле стекнати врз основа на тековни трансакции, а конверзијата била потребна за плаќање по некоја тековна трансакција. Од друга страна, на земјите им било оставено, по своја волја, да заведуваат контрола за движењето на капиталот.

Сличност со златното важење постои и во определбата за одржување на **стабилни интервалутни курсеви**, како основа за средени меѓународни економски односи. Со оглед на значењето, оваа обврска се однесувала дури и за земјите на кои им било допуштено да ги задржат девизните ограничувања, во преодниот период. Суштествено е што паритетите на валутите на земјите членки се изразуваале во злато или во САД долари со тежина и чистота на златото во важност на ден 1 јули 1944 година. Сите трансакции се вршеле врз основа на утврдениот паритет. И флукуиращките и многукратните девизни курсеви во принцип биле забранети.

Постои, меѓутоа, и разлика. Додека во системот на златното важење курсевите осцилирале меѓу „златните точки“ (фактички биле апсолутно стабилни) со новиот ММС (Меѓународен монетарен систем) била предвидена поголема флексибилност. Еднаш утврдените паритети на земјата членка можеле да се менуваат, но само заради исправување на „фундаменталната неурамнотеженост“ во билансот на плаќањата. А таква неурамнотеженост имало кога некоја земја, за да воспостави или да одржува задоволително ниво на домашната стопанска активност, вработеност или доход, морала да посегнува по нови заштитни мерки против странските влијанија (како што се промената на курсот, зголемување на царините или заштита преку заведување на нови девизни ограничувања) за да ја одржи рамнотежата во билансот на плаќањата. И во ваков случај, за промена на паритетот, била потребна согласност од Фондот. Доколку промената била најногу до 10% од првобитниот паритет (сметајќи ги и сите поранешни промени) Фондот не можел да се спротивстави на промената. Додека девалвацијата или ревалвацијата биле спротивни на идејата на меѓународното златно важење, во новиот меѓународен монетарен систем, стабилноста на курсот морала да се жртвува за да се оствари задоволително ниво на домашна стопанска активност, што била декларирана цел на Фондот.

За остварување на целите, Фондот на земјите членки им ставал на располагање свои средства при појава на привремени неурамнотежености во нивните меѓународни плаќања. Во формирањето на средствата на Фондот учествувале сите земји членки со извесен влог со своја квота.

Вака конципираниот Бретонвудски систем на меѓународни плаќања функционираше до 1971 година кога Американците ја укинаа конвертибилноста на доларот во злато, по фиксната цена која самите ја утврдија уште во 1947 година и ги напуштија фиксните курсеви, односно преминаа на систем на флукуиращки курсеви. Тоа беа темелите на

Бретонвудскиот систем. Со тоа системот на меѓународни плаќања договорен во Бретон Вудс, формално, престана да постои, меѓутоа, тој, фактички, продолжи да функционира, под исто име, но врз нови основи: конвертибилност на валута во друга валута при флукуирачки курсеви. За последиците од оваа промена ќе изнесеме повеќе во следното поглавје.

Од изложеното произлегува дека Бретонвудскиот систем беше замислен и операционализиран како систем на златнодевизен стандард. Меѓутоа, треба да се има предвид дека усвоеното решение, само извесен период функционираше како златнодевизен стандард (додека националните валути конвертибилни во злато можеа да одговорат на обврските од нивниот конвертибилен статус). Но, и тоа беше фиктивно, бидејќи, со одлуката на САД да ги откупуваат сите доларски побарувања по цена од 35 долари за фина унца (во 1947 година, пред ММФ да отпочне со работа), во практиката, новиот ММС функционираше како **систем на доларски стандард**. А тоа, се разбира, има сосема други консеквенци и во однос на еволуцијата на парите како светски пари и во однос на ефектите (резултатите) од нивното функционирање врз тековите на репродукцијата и во одделните земји и меѓу нив, врз рационалноста во меѓународната поделба на трудот и врз процесите на глобализацијата. Едни се ефектите ако системот функционираше како златнодевизен стандард (со повеќе конвертибилни валути во злато или во валути конвертибилни во злато), други се ако тој функционира како златнодоларски стандард (кога само доларот беше конвертибилен во злато), а сосема други кога тој фактички функционира како доларски стандард.

Во првиот случај, и покрај врската на националните валути со златото, се насираше противречноста во задоволувањето на меѓународната ликвидност со национални валути, во таа смисла што таа може да се задоволува само преку зголемувањето на дефицитите на земјите чии валути биле конвертибилни во злато. Во другиот случај станува јасно дека тоа се очекува од американскиот долар, кој беше конвертибилен во злато, а во третиот „товарот“ за меѓународната ликвидност паѓа на американскиот долар. Тоа стана особен проблем откако се укина неговата конвертибилност во злато, кога без било какви „кочници“ САД, и заради сопствени потреби, во име на задоволувањето на меѓународната ликвидност, сидаа дефицити во билансот на плаќањата.

Зад наводниците на товарот стои привилегијата на земјата чија валута се користи како средство за плаќање и резерви за другите национални економии. Таа се состои во користење на бескаматни кредити на земјата која емитира такви средства за плаќање.

И покрај сознанието за противречностите на златнодевизниот стандард, очигледно е дека не се сакало да се процени и да се види колкава ќе биде трајноста на функционирањето на таков систем, со оглед на посакуваниот динамичен развој во светот, во услови на недоволен пораст на златото и предвидливата проблематична улога на националните валути во функција на светски пари (до моментот до кога

можат да одговорат на обврските за нивна конвертибилност во злато или да одржуваат висока стабилност на нивната куповна моќ, што не е лесно во услови кога на внатрешната стабилност ѝ се дава предност пред надворешната), наспроти објективниот процес на нивната дематеријализација, по напуштањето на златното важење и важењето на системот на златни шипки, односно објективната потреба од креирање на светски книжни пари.

Објективно гледано, освен недостатокот на подолгорочна визија за функционирањето на златнодевизниот стандард, принципиелно не може да се критикува американскиот предлог. Практичноста на одржувањето на врската со златото како светски пари имаше предност пред неизвесностите што можеа да се претпоставуваат во врска со емисијата на „книжно злато“. Меѓутоа, факт е дека присутната еуфорија за мир и прогрес во светот не се искористи за директно продолжување на еволуцијата на златните пари како светски пари во „книжно злато“, како светски пари. Во прилог на ова говори и тоа што, во екот на кризата на ММС во седумдесеттите години од минатиот век, ММФ пристапи кон емитирање на светски книжни пари (книжно злато- **Специјални права на влечење-СПВ**), но, тогаш само како дополнување на златото и на националните валути конвертибилни во злато, во подобрувањето на меѓународната ликвидност.

Факт е дека не остана незабележано дека во американскиот концепт на бретонвудските институции има никулци на идна нестабилност и кризи, поради потенцијалното инфлаторно однесување (и поради обврска да се задоволува меѓународната ликвидност), најпрво на САД, а потоа и на земјите чии валути ќе остварат конвертибилност во злато или во долари конвертибилни во злато⁵⁵. Економски гледано, тоа и не би било проблем, доколку се истрајува во одржувањето на фиксно утврдените интервалутарни курсеви, бидејќи последиците од инфлацијата најнеповолно ќе се одразуваат во земјите кои ја практикуваат, иако ќе има реперкусии и врз другите земји. Во секој случај, приспособувањата паѓаат на товар на националната економија која прибегнува кон инфлација, независно од било кои причини. Слободно може да се каже дека концептот на новиот меѓународен монетарен систем (во лицето на бретонвудските институции) беше консеквентен, и со задржувањето на златото како светски пари, дополнет со национални валути конвертибилни во злато. Принципиелна слабост беше очекувањето меѓународната ликвидност да се задоволува и со национални валути. За извесен период тоа беше можно, но не за долго. Меѓутоа, како голем недостаток се покажа неусогласеноста на прифатените декларативни цели со предвидените средства за нивно остварување и во делот на ликвидноста и во делот на финансирањето на развојот.

⁵⁵ Во 1946 година златото учествувало во светските монетарни резерви со 92%. Златото требаше да биде центар на монетарните резерви, а покрај него како монетарни резерви беа додадени и одделни национални валути, без оглед на тешкотиите кои се јавуваа во триесеттите години. (Miloš R. Sofrenović: Reformisanje međunarodnog monetarnog sistema, Privredni pregled, Beograd, 1974, str.33)

Дури и кога ММС функционираше илузорно како златнодевизен стандард, односно златнодоларски стандард, додека доларите беа покриени со злато (занемарувајќи ја замената на златото како стандард со доларот како стандард) се појавија укажувања за неадекватноста на монетарните резерви во однос на порастот на обемот на надворешната трговија и на проблемите кои произлегуваат од потребата тие да се зголемуваат. Компилацијата меѓу златото и националните валути како стандард не можеше да функционира долго. Дури ни во функција на трансакциски валути. Брзо би се дошло во ситуација кога е неопходно да се зголеми краткорочното задолжување на САД и Англија (чији валути биле клучни во постојниот ММС), но во исто време, централните банки на западните развиени земји би станувале сè помалку расположени доларите и фунтите да ги примаат во неограничени износи (заради опаѓањето на нивната куповна моќ и заобиколување на конверзијата по фиксираната цена на златото).

САД брзо би останале без злато ако непречено постапуваа во согласност со преземената обврска за конверзија на доларските побарувања од другите земји по 35 долари за унца. Дури, и под претпоставка цената на златото да беше слободна, по подолг период, пак ќе се случеше, меѓународната ликвидност преку национални валути да се задоволува со задолжувања на земјите чији валути вршеа функција на резерва. Значи, пак, ќе се дојдеше до објективната ограниченост на производството на злато. А високите дефицити и порастот на цените во земјите со клучни валути, ја доведуваа во прашање нивната резервна функција. Практично се покажа дека решението треба да се бара во креирањето на светски пари во согласност со процесот на нивната дематеријализација.

Од настаните што се случија (укинување на конвертибилноста во злато, елиминирање на златото од ММС и напуштање на фиксните курсеви) може да се изрази сомневање дури дека можеби и немало намера да се продолжи со системот на златно важење, односно златото е искористено да се создаде и обезбеди доверба кон доларот, а кога тоа ќе се постигне златото како парична стока да се напушти, а доларот да се наметне во негова улога, како светски пари.

3.1.4. Развој по укинувањето на конвертибилноста на доларот - Слабости на националните валути во функција на меѓународно средство за плаќање

Современите проблеми во меѓународните економски односи, низ призмата на Кејнсовото решение за уредувањето на меѓународните плаќања по Втората светска војна и резултатите од функционирањето на Бретонвудските близнаци, јасно покажува колку е важно прашањето на парите за развојот на националните и светската економија. Ова особено од аспект на тоа дали се тие „стоковни пари“, како репрезенти на стоковните вредности на светското стопанство, или национални валути во функција на светски пари, а, притоа, ги изразуваат само стоковните

вредности на националните стопанства чии валути вршат таква функција.

Веќе рековме дека Бретонвудскиот систем на меѓународни плаќања беше договорен како златнодевизен стандард, почна да функционира како златнодоларски стандард (зашто само доларот беше конвертибилен во злато), а фактички се манифестираше како доларски стандард, додека по едностраната одлука за укинување на конвертибилноста на доларот за злато и напуштањето на фиксните курсеви (во 1971 година) се санкционира улогата на доларот како светски пари, но се отвори и можност и други национални валути да вршат таква функција, иако е тоа цонтрадицтио ин адјецто, бидејќи на националните валути им се придава својство кое по својата природа, како национални валути, тие не можат да ја вршат. Со споменатата одлука се санкционира одлуката од 1947 година за фиксирање на цената на златото во долари, со која се елиминира златото во функција на светски пари и се сведе на стока (која може да се купува и продава во долари), а доларот се промовира како светски пари. Притоа, треба да се има предвид дека споменатата промоција, всушност, во голема мера беше овозможена од декларираната врска на доларот со златото. Во почетните години од функционирањето на ММФ се создаде илузија дека доларот е вреден колку и златото. Меѓутоа, набрзо се појавија проблемите од противречноста на неговата позиција, што го дезилузираа, но се одржуваше поради меѓународната свест за опсаностите од преземање мерки за укинување на неговата меѓународна улога и немоќта, без согласност со САД, да се креира вистинска светска валута.

Со извршената замена на местата во еволуцијата на парите (доларот наместо златото), односите се менуваат од корен, зашто со фиксирањето на доларска цена на златото, доларот, иако е национална валута, се промовира во парична стока (наместо златото, кое е сведено на стока) која ќе ја врши функцијата на мерка на вредноста и мерило на цените во светски рамки, како и другите функции.

Теоретски гледано, неодржливо е национална валута да биде мерка на вредноста и мерило на цените на стоконите вредности во светски рамки (светска валута), па, дури и тогаш кога доларот како мерка на вредност би бил стабилен (слично на златото), а САД би одржувале стабилност на девизниот курс на доларот (што е невозможно и поради потребата доларот да ја обезбедува и меѓународната ликвидност, а тоа се чини со зголемување на тековниот дефицит на земјата). Доларот би ги репрезентирал вредностите на произведените стоки и услуги во САД, кои, иако се значаен дел од светското производство на вредности, претставуваат само еден дел и тоа дел кој сè повеќе се намалува.

Клучен проблем е што националната валута не е стока чија вредност зависи од промената на трошоците за нејзино производство, какво што е златото или некои други стоки (поединечно - нафтата, на пример, или како кошница од злато, нафта, други метали, храна). Доларот може да се произведува во неограничени количества и со минимални трошоци во однос на нивната огромна номинална вредност. А може да се „произведува“ само во САД. Се елиминира потребата да се

произведуваат стоки-пари, секаде каде е можно. Џ. М. Кејнс, секако, бил во право кога се спротивставувал земјите да се насочуваат во потрага по „варварската реликвија“ (златото), веројатно, меѓу другото, и заради тоа што златните резерви во Британија паднале на минимум. Меѓутоа, суштествено е што тој, сепак, се залагал за парична стока, во функција на светски пари. Вредноста на банкорот, како пресметковна единица, е определена во злато. Вредноста на таква меѓународна пресметковна единица може да се определи и во вредност на кошница на повеќе стоки, кои се произведуваат било каде во светот. Со ова решение на вредноста на пресметковната единица би се одразувале промените на вредностите на сите стоки (според учеството во структурата на пресметковната единица). Со тоа би се обезбедила поголема стабилност на паричната единица (бидејќи на некои стоки цените скокаат, а на други опаѓаат), нејзината вредност би зависела од вредноста на стоките што ја сочинуваат, а не од волјата и интересите на владејачките елити во било која национална економија.

Имајќи го предвид напред реченото станува неизбежна потребата за елиминирање на националните валути во функција на светски пари, особено по напуштањето на фиксните курсеви во меѓувалутните односи во светот и преоѓањето на флукуирачки, поради тоа што се создаде простор за промена на мерилото на цените, со што се загрози **критериумот за рационална меѓународна поделба на трудот**, за интегрирање на националните стопанства во светско стопанство, врз пазарни критериуми и за похармоничен развој во светот. Одамна сме сведоци на проблеми кои не би се појавиле и развивале во односите меѓу националните економии доколку доларот, а подоцна и некои други национални валути не би биле во улога на светски пари. Наместо да се усогласуваат во развојот со земјите на водечките валути, секоја земја би се посветила на производство на стоки за кои има компаративни предности, вклучувајќи и стоки - пари (како порано, злато) и на друго производство со чија реализација би стекнувале побарувања во светската пресметковна единица или во валути заменливи во таа единица. Со тоа се редуцира едностраноста во стратегиите за развој на повеќето земји спрема одделните валутни подрачја, а се создава и простор за изградување на порационални стопански структури.

Непринципиелноста на решението за фиксирање на доларска цена на златото (на воведувањето на доларски стандард) не може да се брани со укажувањето дека доларот успешно извршува некои од функциите на парите како меѓународна валута. Оценката за непринципиелност не може да се доведува во прашање со укажувањето дека функцијата на медиум на меѓународна размена (прометно средство) доларот ја извршува солидно, овозможувајќи производите лесно да се купуваат и продаваат за долари. Тоа е точно, но тоа е само една од функциите на парите, било национални или светски.

Во системот на златното важење, златото беше пари воопшто (и во национални и во светски рамки), а кованите монети - валута (со определена тежина злато) на земјите што ги ковале. Денеска, во одбрана на непринципиелното решение, треба да се прифати дека доларот е пари со кои се мери светското производство на вредности,

иако тој, всушност, е национална валута со која се мерат вредностите на американските стоки и услуги. Се наметнува еднаквост на доларот во функција на светски пари и на доларот како национална валута, иако златото е нешто допирливо, а доларот фиат монес. Поседувањето на злато (стоковни пари) обезбедува определена реална вредност (која зависи од условите за нивно производство), додека доларот може да се печати во неограничени количини со безначајни трошоци. Кога во златното важење некоја валута го коригирала златниот паритет, златото како пари (мерка на вредност) не било тангирано. Се менувала златната содржина на валутата. Националното стопанство трпело девалвациски или ревалвациски ефекти, во зависност од тоа дали се намалувала или зголемувала тежината на златото што го содржела валутата. Денеска, кога доларот како валута го менува паритетот во однос на другите валути, последици трпи не само националното стопанство на САД, туку и другите национални економии кои го употребуваат доларот во функција на светски пари. Проблемот не може да се прикрие со изнудените апресирања на некои национални валути (во смисла дека доларот божем е стабилен), бидејќи со тоа само се превалуваат проблемите на американската валута врз други земји. Апсурдно е да се мисли дека инфлацијата и дефлацијата во САД, девалвацијата или ревалвацијата на доларот, немаат ефект врз доларот во функција на светски пари.

Последните три-четири децении покажаа дека доларот одамна го изгуби кредибилитетот на мерка на вредност и мерило на цените, а многу потфрли и во функцијата на средство за штедење. Порастот на цените во земјата и манипулирањето со курсот на доларот ја доведуваат во прашање и успешноста на функцијата на прометно средство. А парите се вистински само доколку во исто време ги вршат сите функции, ако функционираат во нивниот тоталитет.

По својата природа (како национална валута, со присилно важење и во услови на флукуирачки курсеви во меѓувалутните односи во светот) доларот не може да биде мерка на светското производство на вредности, од проста причина што не е стока (иако ги репрезентира американските стоки) која можат да ја произведуваат и други, освен САД. По формалното укинување на конвертибилноста во злато „доларот се темели врз доверба. Зад него нема ништо освен Конгресот“⁵⁶. Се разбира дека и евентуалната книжна светска валута може да не е конвертибилна во стока-пари. Меѓутоа, претпоставка е дека би била емитирана од светска централна банка, според принципите на стоковни пари, водена од меѓународните интереси, а националните би се остварувале низ борбата за зголемување на продуктивноста на трудот и рационалното вклучување во меѓународната поделба на трудот.

Многумина се обидуваат на поедноставен начин да ја претстават денешната состојба на доларот во меѓународните односи, за да се разбере што, всушност, се случува и да се насети кои опасности демнат доколку не се извршат реформи во меѓународниот монетарен и

⁵⁶ James Grant: Requiem for the Dollar, Wall street journal, December 5, 2009.

финансиски систем. За Грант⁵⁷, од почетокот на 70-тите години американската монетарна политика како да наликува на игра на тенис без мрежа. Архитектите на новата игра веруваа дека поставиле нова мрежа, во таа смисла што наместо златото пазарот би бил монетарен судија и поротник. Ова, смета Грант, би можело и да даде одредени резултати доколку монетарните власти не веруваат дека лекот за позајмувањето на многу пари е печатењето на уште повеќе пари. Меѓутоа, очигледно е дека не би се отстранувале ни мрежите доколку немало потреба од такво печатење на пари. Во овој контекст, смета Грант, она што треба да се направи е да се воспостават мрежи на тениските игралишта на пари и финансии. Да се обезбеди доларот - да се направи разменлив во некоја своевидна вредност.

Добра илустрација дава и претставата за контролирана поплава на пари, од кои се „наквасува“ и земјата од чие подрачје се излеваат огромните суми долари. Меѓутоа, таму каде што доаѓаат го свртуваат вниманието од развојот, фокусирајќи се на одбраната од моменталната или идната поплава. Да се потсетиме дека азиската криза од 1989 година ги подучи земјите да трупаат доларски резерви за да избегнат неповолни последици за нивните економии од бегството на капиталот, што ги обезвредни нивните валути, со сите последици за нивните економии.

Веќе ја споменавме споредбата на меѓународните монетарни и финансиски односи со натпреварување во кое судијата, според негово наоѓање, ги менува правилата на игра во текот на играта, што во услови на национални валути во функција на светски пари и флукуирачки курсеви во меѓувалутните односи во светот, во највисок степен **се комплицира донесувањето на соодветни и правовремени економски одлуки на макро и на микро ниво** во сите земји, а последиците се најлоши за тековите на економската глобализација.

Во овој контекст добра илустрација е укажувањето на д-р Дејан Миљковиќ⁵⁸, во воведот на учебникот за меѓународни финансии, за комплексните односи во меѓународните финансии. Со конструирање на ситуација (која може да биде реална за голем број земји), тој се прашува „каква одлука да се донесе на макро и на микро ниво во ситуација кога националната валута е врзана за еврото, а растот на цените во домашната економија го надминува растот на цените во Европската Унија, кога се очекува натамошно јакнење на доларот во однос на еврото и, следствено на тоа, се формираат очекувања во поглед на идното движење на каматните стапки на меѓународниот пазар на капитал, кога тековите во проектираните биланси на плаќање сигнализираат можност за појавување на должничка криза...“. Примерот може да се надополнува и со други променливи варијабли. Но, нема потреба, бидејќи и со наведените е јасно дека станува невозможно да се донесуваат соодветни и правовремени економски одлуки на макро и на микро ниво, без функционирање на светска валута и фиксни, но прилагодливи девизни курсеви на националните валути.

⁵⁷ Ibidem

⁵⁸ Дејан Миљковиќ: Меѓународне финансии, Економски факултет, Београд, 2008,

Неизвесностите што ќе се случува во САД или во земјите чии валути имаат меѓународна улога изнудуваат и размислувања дека по 1970 година се случува на местото на златниот стандард да се развива „информативен стандард“⁵⁹, во смисла дека субјектите се ставени во ситуација повеќе да се интересираат за намерите на Трезорот и на ФЕД (за цените на хартиите од вредност и за курсот на доларот), отколку за успешно менаџирање на фирмите и на националните економии, врз стабилни меѓународни критериуми за рентабилност.

Имајќи го предвид горе наведеното, тешко е да се разберат таволошките одбрани на практиката во која на доларот му се препушта улогата на златото. Тоа не може да се припише на незнаење или неразбирање. Зашто, не треба многу, особено по напуштањето на конвертибилноста на доларот во злато и преоѓањето на флукуирачки курсеви, да се види дека улогата на доларот на монетарен стандард и средство за штедење е субоптимална (да не речеме штетна), многу неизвесна и обременета со големи опасности за натамошниот развој на интеграциските процеси во светското стопанство. Штетна дури и за стопанството на САД.

Зошто и покрај ваквото сознание и натаму се инсистира на улогата на националните валути како меѓународни пари? Одговорот треба да се бара во интересите на владејачките и бизнис елитите на најразвиените земји поради бенефитите од таквата функција на нивните валути.

Правејќи го доларот меѓународна валута, еквивалентна на златото, ММС, со сите користи и за меѓународната заедница (во недостиг на било какво средство), му дал бесплатен златен рудник на САД⁶⁰. САД можеа, додека другите земји имаа потреба да акумулираат долари, да го финансираат бесплатно енормниот дефицит кој се акумулирал во текот на годините со едноставно креирање на меѓународни пари чиј монопол на емисија го држеа тие.

Со нивните книжни пари, кои можеа да ги зголемуваат по желба (иако мора да се признае дека подолго време тоа го правела со должно внимание за да не предизвикаат несакани последици), САД држеа моќ на слободно располагање на реалните ресурси кои можеа да бидат користени за купување на стоки и услуги од други земји; да преземаат и странски активи, фабрики, опрема, т.е. да ги експандираат нивните директни инвестиции во странство и да финансираат војни (Корејската 1951-52, војната во Виетнам од 1965 до 1975). Уште повеќе, САД имаа дополнителни добивки од нивната внатрешна инфлација. Со неа се намалуваа реалната вредност на имателите на долари држени во странство. Беа бескаматно кредитирани од сите иматели на долари во странство, итн.

Денеска американските проблеми се и светски, а не само американски, како што треба да бидат, ако функционираат светски пари. Поточно, со голема сигурност може да се каже, не би ни можело да дојде до проблеми од таков обем каков што се манифестира денеска. На

⁵⁹ James Grant: Requiem for the Dollar, Wall street journal, December 5 2009

⁶⁰ Louis Gill: Economie mondiale et imperialisme, Boreal express, Montreal, 1983, str. 301.

првите знаци на нерамнотежа би се преземале мерки и активности за да не дојде до влошување на надворешната рамнотежа во степен како што тоа денеска се случува. Не би било можно ниту претерано релаксирање на монетарната и фискалната политика во САД, ниту зидањето на внатрешните и надворешните долгови. Веројатно во реални рамки би се свел и потрошувачкиот менталитет на Американците (изграден во децениите на привилегирани односи во светските финансии). Би ги избегнале и последиците врз односот кон работата и продуктивноста на трудот. Научната мисла би се ослободила од служењето на дневната политика и би се насочила кон изнаоѓање решенија со кои, врз трајна основа, би се интензивирале интегративните процеси во светот.

И покрај практиката од 19 век вредноста на сите стоки да се дефинира во однос на „стандард“, по заземањето на местото на златото од страна на доларот (и покрај свеста дека „нема причина зошто би требала да биде разбиена Златната Илузија“⁶¹), на широко разбирање наиде концептот за кој се констатира дека е „метафизички“⁶². Станува збор за ставот според кој ако вредноста на x единици од a се разменува за 1 единица од b , тоа значи дека xa е еквивалентна на b . Или уште поилустрирано: да се бара разменска вредност во a или b е како да се мери растојанието KL со споредување на оддалеченоста на K со оддалеченоста на L . На ова ниво на логицирање ставот е логичен, бидејќи оддалеченоста се мери со метар (100 см). Меѓутоа, настануваат проблеми ако растојанијата меѓу двете точки се мерат со различни мерила, на пример KL со мерило од 100 см, а LK со мерило од 50 см. Истото растојание ќе се изрази со различна вредност според мерилата. На пример, 1 километар во првиот случај ќе се изрази со 1000 мерни единици, а во вториот со 2000 единици. Со двете мерни единици се мери растојание, меѓутоа, заради различноста на мерилата, резултатите за исто растојание се различни. Се создава огромна забуна особено ако двете мерни единици имаат исто име, на пр. метро. И не е случајно што се тежи за мерење со исти мерни единици (за должина, за тежина). Таква е потребна и за вредноста на стоките. Во златното важење мерило беше тежинската единица на златото (грамот).

Во доларскиот стандард, доларот ја вршеше функцијата на мерка на вредноста и мерило на цените (преку количина на злато содржана во доларот). Меѓутоа, по суспендирањето на конвертибилноста на доларот во злато и особено по напуштањето на фиксните курсеви, мерењето на вредноста на стоките се врши со различни мерила во определени временски моменти (со оглед на опаѓањето на неговата куповна моќ, која е основа за утврдувањето на девизниот курс). Така измерените вредности се неповолна информација за рационално пазарно однесување и на домашните и на странските субјекти, и на домашниот и на странските пазари. И не е случајно што, на пример, Кина се спротивставува на барањата за ревалвација на јуанот во однос на доларот, со оглед на неповолните информации за извозно

⁶¹ Bernard SCHMITT: New Proposals for world monetary reform, 1973, Castella

⁶² Ibidem

ориентираните субјекти и извозната стратегија на земјата, во однос на САД како најголем партнер и конкурент. Која би била смислата да се изврши реструктурирање на стопанството според новиот курс ако по извесно време мора повторно да се приспособува на барањата на најзначајниот надворешно-трговски и финансиски партнер. Во овој контекст е очигледно дека продолжувањето на процесите на економска глобализација бараат создавање на светска парична единица, во која сите национални валути ќе ја утврдат својата вредност.

3.1.5. Меѓународните плаќања во услови на функционирање на светска валута

Сè потешките и сè почестите финансиски и економски кризи во одделните земји и во меѓународните економски односи покажуваат дека одамна е исцрпена конструктивната улога на доларот како национална валута во функција на светски пари. Сè поочигледно е дека доларот, во остварувањето на таа функција, сè повеќе се користи за остварување на моментални, краткорочни национални интереси (какво што е инфлаторното финансирање на потрошувачката, односно преку нејзиното експандирање низ механизмот на бескаматно кредитирање од страна на странски држатели на долари), со што генерира и инфлаторни процеси во светот⁶³. Со тоа уште повеќе го поместува светското мерило на цените, синтетизирано во систем на фиксни, но приспособливи девизни курсеви на националните валути, подгревајќи ги можностите и за конкурентски промени на девизните курсеви. Тоа може да доведе до валутни војни, до зголемување на протекционизмот во трговијата и трговски војни, значи, до непожелни настани, кои не му прилегаат на светот на денешниот степен на развиеност на производните сили и односи.

Неодржливоста на ваквата практика со сета сериозност ја наметнува потребата да се излезе на патот на еволуцијата на парите на линија на нивната дематеријализација во светски пари, до емисија на „книжно злато“. Тоа е суштинска претпоставка за повторно воспоставување на објективни економски критериуми врз кои ќе се врши рационална меѓународна поделба на трудот во светски размери и ќе продолжи интегрирањето на националните економии во глобално, светско стопанство. Сè поочигледно е дека светот, и покрај зголемената интегрираност, сè уште е далеку од глобална економија која би функционирала со единствена светска валута (сингле њорлд цурренцс).

⁶³ „Пред 1971 година, меѓународниот монетарен систем, закотвен за доларот, кој бил прицврстен за златото, ја одржувал светската инфлација под контрола. По 1971 година, кога Златната Котва беше крената, контролата на инфлацијата мораше да зависи од тенката дисциплина на Федералните резерви. Резултатот беше пандемична инфлација која ги има сите карактеристики да стане перманентно обележје со кое идните генерации ќе мораат да се фатат во костец“. (Robert A. Mundell: The international Monetary system in 21st Century: Could Gold Make a Comeback? Columbia University, 1997. (www.robertmundell.net/SantaColombaConferences/SCConf.asp)).

Меѓутоа, веќе е сè појасно дека и натамошното глобализирање е невозможно без глобална валута.

Во горниот контекст треба да се разграничат, од една страна, решенијата кои се во согласност со развојот на парите од стока-пари, вклучувајќи го и процесот на нивната дематеријализација, до светски книжни пари, и од друга страна, решенијата што произлегуваат од практиката наметната со устоличувањето на доларот (како национална валута) во функција на светски пари.

Во склопот на првото решение теоретски се можни следните форми на глобална валута:

- враќање на златно важење;
- воспоставување на систем и односи во кои би се емитирале светски книжни пари, како што во националните економии се емитираат национални книжни пари со присилно важење;
- создавање светска валута чија вредност би се утврдувала во една или повеќе стоки (банкорот на Кејнс, предлог од гувернерот на Народната банка на Кина), а вредноста на националните валути би се утврдувала во однос на вредноста на светската валута.

Со моделите од второто решение се продолжува практиката на функционирање на националните валути во функција на светски пари, дури и кога се мисли на светска парична единица, како кошница од неколку позначајни национални валути. Во овој контекст интересна е историјата на СПВ. Иако дефинирани како светско книжно злато, тие ја делеа судбината на златнодевизниот, односно златнодоларскиот стандард, во смисла што не се развија како книжно злато, бидејќи ниту доларот не можеше да биде злато, па завршија како парична единица чија вредност се определува со пондерирана вредност на неколку национални валути.

Од досегашните елаборации произлегува дека трајното решение во врска со воспоставувањето на глобална валута треба да се бара во консеквентното продолжување на процесот на дематеријализација на парите, одамна отпочнат и веќе завршен во националните економии и на светско ниво. Притоа, заради потребата од постепеност во развојот (поради непостоењето на наднационални институции), сè уште е актуелен предлогот на Кејнс за емисија на банкори (како светска парична единица) чија вредност би се утврдувала во злато или кошница од повеќе стоки. Тоа значи дека за меѓународните потреби на прометот би се креирала глобална валута со која, со фиксен но приспособлив курс, би биле поврзани националните валути. Таа би била само едно скапило до единствената светска валута со присилно важење, како израз на зголемената хармонија во меѓународните односи, односно во големиот прогрес на глобализацијата.

3.1.5.1.Предлози за враќање на златното важење

Предлозите за враќање на систем на златно важење се аргументираат со консеквентноста на механизмот во урамнотежувањето

на развојот во одделните национални економии и меѓу нив, врз пазарни критериуми на рентабилност. Притоа, се разбира, не станува збор за враќање во неговата форма кога златните пари во националните граници функционираа и како светски пари (без меѓународен договор). Таа форма ја надмина развојот на светското производство, поради објективниот недостиг на злато во функција на светски пари. Меѓутоа, тоа не ја елиминира потребата за функционирање на пари од типот стока-пари. Тоа го покажа развојот на парите во националните економии. Тие се откажаа од конвертибилноста во злато (со одлуки за присилно важење на националните книжни валути), но не и од неговите правила за функционирање на книжните пари како репрезенти на паричната стока-златото.

Стремежот да се почитуваат правилата на функционирање на системот на златното важење произлегува од значењето на парите во репродукцијата во секоја национална економија, вклучувајќи го и сегментот на нивните меѓународни економски односи. А во системот на златното важење, преку златото како пари (и во внатрешните и во меѓународните односи), институтот пари најцелосно ги остваруваше сите функции на парите. И тоа мошне успешно, со оглед на побрзиот развој на одделните земји и на светот како целина, во однос на претходните периоди.

Како мерка на вредноста и мерило на цените (националните валути беа утврдени како тежински единици на злато, а девизните курсеви на нивните валути како сооднос меѓу нив), со непречени можности за извршување на другите функции (прометната, платежната, натрупување на богатство и светски пари), златото, како парична стока, наметна критериум за рационално одвивање на меѓународната поделба на трудот толку неопходна за ефикасен развој на националните економии и на светското стопанство во целина. Во ова е, всушност, предноста на парите-стока во однос на националните валути како светски пари. Во првите се изразуваат стоковните вредности во светски рамки, а во вторите само стоковните вредности на националните стопанства, а треба да се сфаќа, мисли, верува, како да станува збор за светското стопанство.

Оваа димензија на златото како светски пари не смее да се изгуби од предвид во неговата дематеријализација како светски пари. Веројатно во право се оние кои како бесмислени ги третираат обидите за реформа на меѓународниот монетарен систем со враќање на златното важење⁶⁴, со оглед на можната трка за копање на ново злато и непотребата од тоа, и сознанието дека, без такви непотребни напори,

⁶⁴ Овој предлог понекогаш се чини дека и не е сосема бесмислен, бидејќи цената на златото веќе го надмина износот од 1.246 долари за унца злато. По оваа цена, златните резерви на САД со кои тие располагаа при укинувањето на конвертибилноста на доларот во злато (10 милијарди долари), вредат повеќе отколку што во 1947 година вредеа 17 милијарди долари во злато, во однос на соодветните износи на БДП на САД. Имајќи го ова предвид не треба да биде големо изненадување и еден таков пресврт. Особено сега кога се форсира уште поголем раст на цените на златото. Повторувањето на историјата не е невозможно, особено ако доминантната сила се приклони кон такво решение.

може да се креираат светски пари, книжно злато, со сите функции на светски пари, кои ги вршеше златото.

Согласувајќи се целосно со мислењето дека денеска не би имале повеќе шанса ниту обидот да се воскресне Бретонвудскиот систем ниту да се врати меѓународниот златен стандард⁶⁵ (поради причините заради што тие беа напуштени), потребно е да се укаже дека златото беше истиснато од монетарниот систем повеќе свесно отколку што објективните причини го бараа тоа. Тоа беше направено со фиксирањето на доларска цена на златото и устоличувањето на доларот во функција на златото. А златото во функција на пари нема цена. Битно е мерилото на цените кое се изразува во тежинска единица на злато.

Идејата за враќање на златното важење најчесто се покрева по успешната „побуна“ на златото во однос на вреднувањето од страна на доларот. Поаѓајќи од тоа дека главна причина за елиминирање на златото беше неговиот недостиг (во услови на фиксна доларска цена) за да го задоволи извршувањето на меѓународните трансакции, со растот на неговата цена од над 1.250 долари за унца или, пак, со предвидувањата за пораст и до 7.000 долари, се смета дека се надминува причината и тоа може успешно да ги остварува функциите на светски пари. Особено, во кошница и со други стоки.

Практично гледано, догледно, нема изгледи да се прифати проект за враќање на златното важење. „Со оглед на депресијата, тешко е да се види влада која сака повторно да ја врзе својата земја со златниот стандард. Меѓутоа, последица на тоа е што странските кредитори имаат право да бидат понедоверливи кон земјите должници. Дури и да не прибегнуваат кон отворено неплаќање на долговите, тие можат секогаш да постигнат делумно неплаќање преку валутна депресијација“⁶⁶, а тоа не е основа за унапредување на меѓународните односи и плаќањата.

3.1.5.2. Емитирање на светски книжни пари

Во барањето решенија за нов ММС кој не треба да зависи ниту од случајноста на ново производство на злато ниту од пасивноста на билансите на плаќања на земјите со клучни валути, се разгледува и идејата за воспоставување систем и односи во кои би се емитирале светски книжни пари, како што во националните економии се емитираат национални книжни пари со присилно важење. Ова е најлогично решение во согласност со еволуцијата на парите и нивната дематеријализација. Но, засега, само како подалечна перспектива.

Во овој концепт, теоретски, можно е решение и на единствена светска валута (издавана од светска централна банка и без присуство на национални валути, слично како еврото во еврозоната, но во случајот,

⁶⁵ Peter Isard: Globalization and the International Financial System ...,op.cit., p. 65.

⁶⁶ Наспроти доларскиот стандард, „златниот стандард јасно го заштитува интересот на кредиторите бидејќи тој ја поврзува вредноста на парите со оскудноста на средствата. Владата не може да креира ново злато“ (The Economist, Nov 12th 2009).

со важење во сите земји) и на светска пресметковна единица, издавана од меѓународна институција, во која националните валути би ја утврдувале својата вредност. Тоа значи дека и самата пресметковна единица треба да има вредност.

Теоретски, нема сомневање дека светските пари можат да бидат книжни, но за успешно да ги остваруваат своите функции тие треба да се емитираат според правилата на емисија што би го симулирала функционирањето на златното важење во светски рамки (обезбедувајќи раст, стабилност и ликвидност на светското стопанство, слично како што тоа се врши во националните стопанства, но само со поголем обем активности и средства).

Во критиката на вакви предлози се укажува на нереалноста на ваков потфат затоа што тој претпоставува конституирање и функционирање на светска централна банка, што се смета како неостварливо во сегашниве меѓународни односи. Притоа, се укажува и на проблемите со кои се соочувале и соочуваат земјите на еврозоната, по напуштањето на националните валути и прифаќањето на еврото, иако, по само десет години од неговото емитирање, тоа може да се земе и како пример дека е можен и таков зафат на светско рамниште. Јасно е дека процесот е мошне посложен на светско ниво, поради високата неуедначеност во степенот на развиеноста на одделни национални економии. Но, секако, не е невозможен ако се сака да се создадат услови светот да се развива во услови на функционирање на светски книжни пари.

Факт е дека функционирањето на еврозоната манифестира и определени слабости. Меѓутоа, во голема мера го покажа патот на интегрирање на светот врз основа на светска валута, особено со организираната поддршка на помалку развиените да обезбедат побрз развој и побезболно приклучување во еврозоната. Манифестираните слабости на еврото само покажаа дека во пристапувањето кон создавање на светска валута треба да се пронајде оптимална комбинација на монетарната, фискалната и структурната политика. Недостигот на таква комбинација е означен како причина за проблемите на еврото.

Во овој контекст може да се каже дека состојбите во светот беа потешки по Втората светска војна кога се конституираше Бретонвудскиот систем. Сепак, тоа се направи, за разлика од денеска кога постојат бројни меѓународни институции кои на светско ниво функционираат слично, но со далеку помалку надлежности и моќ за реализација на нивната политика, како и националните (парламент, влада, министерства, агенции, воени и полициски сили, итн.). Денешната поврзаност на светот е толку голема што потребата за развој на меѓународните институции во насока на светски парламент, светска влада, министерства, агенции, воени и полициски сили, итн. е далеку пореална. Потребна е само волја на најмоќните.

Предностите од дематеријализацијата на парите на светско рамниште се состојат во бенефитите што ги остварија и националните економии во процесот на дематеријализацијата на националните валути.

Меѓутоа, тука се и слабостите што произлегуваат од непридржувањето на принципите на емитирање на пари со цел да се одржи стабилност на цените. Со оглед на тоа што светските книжни пари би функционирале во сите земји, отпаѓа прашањето за стабилноста на курсот и одговорноста се сведува на одржување на стабилноста на светското ниво на цените, се разбира, при остварување на задоволителна динамика на раст на производството, вработеноста, стандардот на населението, итн.

Објективно гледано, може да се каже дека барањата за креирање на светски книжни пари се преуранети. Меѓутоа, факт е дека можат да се најдат и меѓурешенија кои би воделе во таа насока. Едно од нив е содржано во предлогот на Кејнс за емисијата на светска пресметковна единица чија вредност се утврдува во злато или во кошница на повеќе стоки. Оваа идеја беше присутна и при емисијата на Специјалните права на влечење, како светска пресметковна единица, додека нивната вредност се определуваше во злато. Меѓутоа, по елиминирањето на златото од ММС (1976 година), вредноста на СПВ се определува во кошница на национални валути, што е спротивно на концептот на стоковни пари.

Нема сомнение дека пречките за пристапување кон емисија на светски книжни пари се во нарушувањето на интересите на земјите чии валути вршат функција на светски пари, а не во неможноста да се воспостават односи на функционирање на светска економија со светска влада. Ако светот функционира во односи во кои е нарушен критериумот за оценка на успешноста во создавањето на вредностите од страна на одделните национални економии (заради привилегиите на одделни земји, обезбедувани и со примена на мека или тврда сила), тогаш, зошто светот не би можел да се приспособува на објективните пазарни критериуми што би се воспоставиле со креирањето на светски книжни пари, ако претходно се создадат услови, како што тоа го направи ЕУ за земјите кои се приклучуваат кон еврозоната.

Да не забораваме дека и во Бретонвудскиот систем беше предвиден преоден период во напорите за обезбедување на мултилатералност во меѓународните плаќања, со обезбедување на дополнителни средства за забрзување на динамиката во развојот на помалку развиените и неоспособени земји за брзо либерализирање на нивните односи со странство. Ова само ја потврдува констатацијата за неподготвеноста на привилегираните да се откажат од привилегиите и да пристапат кон создавање на светски поредок кој би бил инспириран од интересите на светската заедница, а не само од интересите на одделните национални економии (конституирани со сила и одржувани со сила).

3.1.5.3. Банкорот на Кејнс - решение на линија на светски пари од типот стока-пари (против национални валути како светски пари)

Решението на Кејнс е во согласност со сфаќањето за парите како стока. Притоа, настојувајќи да се ослободи од „варварската реликвија“-златото, како единствена стока пари (поради неможноста неговото

производство да ги задоволи потребите за ликвидност на зголеменото производство на вредности, тој предложи креирање на светска валута-банкот (валута што би била користена во трговијата), со вредност која би се утврдувала во злато. Банкорот би го издавала Клириншка куќа (банка) и тој би бил разменлив со националните валути преку фиксен девизен курс. Тој би станал пресметковна единица меѓу нациите⁶⁷.

Кејнс сакал да направи систем во кој нема да се создаваат суфицити и дефицити од никого. „Под овој систем, извозот би заработувал банкоти, а увозот би ги трошел. Поентата била да ги држи двете во рамнотежа, така што на крајот од годината сметките на земјите со МКК (Меѓународната клириншка куќа) не би биле ниту во суфицит ниту во дефицит, туку 'исчистени' близу до нула. На секоја земја би ѝ бил доделен фиксен но приспособлив девизен курс во однос на банкорот. Кејнсовото оригинално мислење забележало дека нациите со премногу банкоти би го нарушувале системот токму толку колку и оние со премалку - дека кредиторите би биле исто толку опасни за стабилноста и просперитетот како и должниците“⁶⁸.

Имајќи го предвид горното, со право се смета дека методата на урамнотежување на билансите што ја предлагал Кејнс била и е генијална. Особено од аспект на сегашните состојби кога се заканува трговска војна меѓу дефицитните САД и суфицитната Кина. Наспроти урамнотежените биланси што се очекуваа со предлогот на Кејнс, со повоениот трговски систем, Банката и Фондот создадоа хаос преку нивните политики на структурно приспособување, долговите на третиот свет никогаш не можат да бидат исплатени, а Њалл Стреет сега одлучува за политиката на демократски избрани влади. Правилата на светската трговија не им користат на членките на СТО, а богатите стануваа посебични како што стануваа побогати.

Во овој контекст може да се каже дека светот ги преживува консеквенците на американскиот концепт на ММС, а тие можат да се синтетизираат во констатацијата дека доларот е национална валута, но дека проблемите на доларот се светски. Во концептот на Кејнс се креираат светски пари, при што проблемите на националните валути се проблем на националните стопанства.

Иако е тешко да се зборува за тоа што би било кога би било, нема сомнение дека функционирањето на банкорот:

- би го ослободило светот од монетарните кризи во кои учествуваат повеќе национални валути;
- инфлацијата би била, пред сè, национален проблем;

⁶⁷ George Monbiot: Keynes is innocent: the toxic spawn of Bretton Woods was no plan of his, *Gardian*, 18 november 2008.

⁶⁸ Susan George: *Alternative finances, The world trade organisation we could have had*, *Le Monde diplomatique* - English edition (www.monde.diplo.com/2007/01/03economy)

- не би имало толкави неусогласености во развојот, за да се договара билансирање меѓу одделните земји, со барања и за промени на нивните национални стратегии за развој;
- не би имало страв што може да направи некоја земја со сопствената валута, бидејќи последиците од односот на естаблишментот кон неа би го поднесувале субјектите во земјата, а тие би ги казните доколку водат неефикасна и неоговорна економска политика, итн.

Меѓу споменатите предности мошне е важно што, наспроти проблемите што ги преживува денешниот свет, светската валута, по својата природа, како и во системот на златното важење, не би патела од инфлација која, во екстремни случаи, имаше катастрофални ефекти врз економиите. Не би била под влијание на политиките на одделни земји. Поради тоа, а во услови на фиксни, но прилагодливи курсеви во меѓувалутните односи во светот, би изнудувала поголема ефикасност на меѓународните бизниси и би ги охрабрувала странските директни инвестиции, врз пазарни критериуми, преку искористувањето на некои од факторите на производство (особено работната сила) под поповолни услови отколку во нивните земји да ги остваруваат своите профитабилни цели.

Очигледно е дека предлогот на Кејнс ги елиминира привилегиите на било која валута, односно на било која земја. Настојува да воспостави принципиелно решение во согласност со суштината на парите и нивното значење за натамошниот развој на светското стопанство, за интензивирање на објективните процеси на глобализацијата.

Од ова јасно произлегува дека ММС со светска валута ги исполнува битните услови од кои зависи воспоставувањето на поефикасен меѓународен монетарен систем: 1) Обезбедување дека светската трговија и финансии никогаш нема да бидат поправани или стимулирани преку неадекватни чекори на вкупната монетарна експанзија; 2) Можности за сите земји да акумулираат нето странски резерви без оптоварување на официјалните резерви на другите земји и 3) Различните национални валути мораат да бидат изразени во однос на генералниот стандард⁶⁹.

Не држи аргументот против единствена глобална валута во смисла дека идејата е неизводлива со оглед на огромните разлики што постојат во националните политички и економски системи. Не дека нема вистина во тоа, туку тие не би требало да бидат пречка, доколку светот се определи и се префрли на тој колосек. Уште повеќе што, само до пред кризата, се сметаше дека напредуваат процесите на глобализација. И тоа со национални валути во функција на глобални. Зошто би било проблем тие да не продолжат да се унапредуваат, во услови на функционирање на глобална валута. Разликите постоеја и порано, дури беа и поголеми од денешните, со оглед на безрезервното

⁶⁹ Bernard Schmitt: New Proposals for world monetary reform, 1973, Castella

приспособување на грото национални економии во светот на пазарните услови на стопанисување. Денеска разликите во основа се сведуваат на разлики во практичната примена на формални, без малку идентични економски и политички системи, особено во остварувањето на определбите за унапредување на пазарните и демократските односи во секоја земја и јакнење на меѓусебните врски и доверба. Во овој контекст единствената глобална валута (во двете варијанти) повеќе е претпоставка за нивно остварување отколку аргумент со кој се заобиколува дури и дискусијата за тоа, и покрај проблемите кои ги создава функционирањето на националните валути во улога на светски пари.

Несфаќањето на диференцијацијата на предлозите за реформа од позиција на светски пари од типот стока-пари и „светски пари“ како коктел од национални валути доведува до определена конфузија, особено кога се повикуваат на Кејнс, а се прифаќа парична единица како коктел од национални валути. Тоа е, секако, последица на размислувањата од позиција на тоа што е можно, во непосредна иднина, да се прифати и реализира, а не што е најдобро или најсоодветно. Имајќи го ова укажување предвид, овде ќе го презентираме предлогот на Роберт Мандел.

На светската валута Роберт Мандел ѝ дава име ИНТОР (меѓународно злато, кратенка од интернационал и францускиот збор ор - злато). Тој предлага доларот, еврото и јенот да ги фиксираат девизните курсеви меѓу себе во сооднос 100 јени за еден долар, едно евро за еден долар, и следствено едно евро за 100 јени и да воспостават заедничка валута за нивна колективна употреба. Курсевите на останатите валути би биле фиксирани спрема една од трите валути, во согласност со нивните интереси, во зависност од обемот на плаќањата со земјите на водечките валути. Сè би било ценето во однос на инторите, а улогата на Светска централна банка би ја имал Одборот на гувернерите на ММФ, а оперативното тело на Одборот би го сочинувале претставници на централните банки на САД, Јапонија и Европската Унија. Одборот би утврдувал колку интори, произведени секоја година, би биле конзистентни со ценовната стабилност. Консеквентното валоризирање на оваа идеја води кон создавање на три валутни зони, а обврската за одржување на фиксните паритети и во зоните и меѓу валутните зони треба да придонесе за мирен и стабилен економски развој и во зоните и во светот како целина.

Предлогот за инторот, како официјална пресметковна единица, се поткрепува со успешната практика за воспоставување на еврото во ЕУ, со тоа што му се придава пошироко значење. Логиката е очигледна. Ако од дузина валути може да се создаде една и да функционира успешно, и покрај определените тешкотии, зошто тоа не би било можно да се оствари и од трите - доларот, еврото и јенот. Разликата, меѓутоа, е во тоа што со функционирањето на еврото престануваат да важат националните валути на земјите членки на еврозоната, а во случајот со инторот, споменатите валути функционираат и понатаму како три валутни зони во валутната унија. Во тоа е суштината на идејата. Со нејзината реализација треба да се надмине провизориумот од ММС

(односи на гола сила) на тој начин што ќе се санкционираат промените во односот на силите меѓу САД, ЕУ и Јапонија, преку воспоставувањето на фиксни девизни курсеви. Потврда за ова е и предлогот во заедничкиот договор за воспоставување на монетарната унија, во кој е предвидено да се договори и „редистрибуција на сењоражот“⁷⁰.

Иако предлогот за создавање монетарна унија, од доминантните валутни зони, води кон воспоставување на повисок степен на уредување на меѓународните монетарни односи, Мандел сè уште е на линија на одржување на позицијата на националните валути во функција на светски пари. Во конкретниот случај, не само на доларот, туку и на еврото и на јенот. Во 2000 година, кога е презентиран предлогот, за кинескиот јуан немаше место во одбраните. Денеска, веројатно и за него, под определени услови, би можело да се најде место. Меѓутоа, со тоа, дефинитивно, на подолг рок, би се запреле иницијативите за создавање светска валута од типот на ненационални светски пари.

Суштествено новото во идејата на Мандел за создавање светска валута е потребата од враќање кон фиксните курсеви во меѓувалутните односи во светот, и во одделните валутни зони и меѓу нив, како претпоставка за надминување на нестабилноста на девизните курсеви, која се манифестира како опасност за просперитетот во светот⁷¹. Ова укажување има уште поголема вредност поради тоа што доаѓа од стручњак кој децидно укажа дека флукуирачките курсеви не се алтернатива на фиксните.

3.1.5.4. Развој на Специјалните права на влечење (СПВ)

Во креирањето и развојот на Специјалните права на влечење недвосмислено е изразен односот на САД кон насоките на промена на меѓународниот монетарен систем. Тие се појавија во екот на кризата на довербата во доларот во неговата меѓународна улога. Но, и во моментите на слабост, САД обезбедија вредноста на СПВ да се утврди во злато или долари конвертибилни во злато, со фиксирана доларска цена од 35 долари за фина унца, значи, исто како во повоените ММС. Со тоа се отвори пат за воспоставување на глобална валута чија вредност би се утврдувала во кошница на национални валути, во која и натаму доларот би доминирал. Тоа се случи по укинувањето на конвертибилноста на доларот во злато. Од почетокот, вредноста на СПВ се утврдуваше во кошница од 16 валути, а подоцна од само четири валути (долар, јен, евро, фунта). Ваквиот развој само потврди дека САД не беа подготвени да отстапат од концептот на доларскиот стандард, односно да прифатат решение на линија на глобална валута од типот на стока-пари.

⁷⁰ D-r. Robert A. Mundell: Exchange Rates, Currency Areas and the International Financial Architecture- www.usagold.com/gildedopinion.

⁷¹ „Јас верувам дека променливиот девизен курс е главна закана за просперитетот во светот денеска“. На примерот на големите осцилации на курсевите на доларот со еврото и јенот, Мандел укажува дека тие ги дестабилизираат финансиските пазари, ја нарушуваат трговијата и создаваат екстремно тешки услови за другите земји (D-r. Robert A. Mundell: Exchange Rates..., op.cit.).

Целта на издавањето на СПВ била да се зголеми ликвидноста, а на подолг рок да се редуцира улогата на националните валути во функција на резервни средства. Тие требаше да станат „централно средство на резерви на меѓународниот монетарен систем, за да се обезбеди поголема меѓународна контрола над создавањето и соодветна рамноправна распределба на ликвидноста“⁷². Тоа и беше можно додека неговата вредност беше утврдувана со количина злато или во долари конвертибилни во злато. Од идејата, во суштина, се отстапи со утврдувањето на нивната вредност во повеќе валути - 16 во 1970, а подоцна во само четири (долар, евро, фунта и јен), со оглед на исполените слабости на поединечните национални валути како резервно средство.

Специјалните права на влечење се првиот чекор кон реформирање на ММС на линија на изградување на нов, со светска парична единица. „Кога се воведоа, СПВ имаа свој паритет спрема златото, кој беше еднаков на златниот паритет на доларот (1 СПВ=0,888671 гр. злато). Од 1 јули 1974 година СПВ повеќе не се дефинираат во злато. Оваа нова единица сега станува композитна резервна единица или т.н. „коктел валута“, чија вредност се заснова врз 16 валути, и тоа на оние земји кои во меѓународната размена партиципираат со најмалку 1%“⁷³. Во кошничката од 16 валути, доларот учествуваше со 33% во вредноста на СПВ.

СПВ беа креирани кога се појавија проблеми во Бретонвудскиот систем, за да се ублажат внатрешните ризици што ги предизвикуваа националните резервни валути. Сепак, улогата на СПВ не беше ставена во полна сила поради ограничувањата за нивната алокација и делокругот на нивното користење.

И покрај притисокот од земјите во развој, не се успеа да се воспостави некоја врска меѓу алокацијата на СПВ и помошта за развој. Кога се креираат нови, продолжува да се дистрибуираат според квотите на земјите членки. Така се случи и со емисијата на СПВ во актуелнава финансиска и економска криза. И новата емисија ќе се дели според квотите. Во првата распределба на СПВ на 26 развиени земји им биле доделени 75% од вкупната емисија, а преостанатите 90 земји добиле 25%⁷⁴.

СПВ, како вештачки монетарен медиум, беа предодредени, назначени, да го израмнуваат недостигот на долари (активирањето на СПВ било во функција на дополнување на останатите видови резерви), но тоа никојпат не се материјализира. Учеството на СПВ во вкупните монетарни резерви во светот беше многу мал, дури и во однос на

⁷² Миодраг Стојиљковић: Специјална права вучења на прекретници-јачање улоге или атрофија, Зборник: Меѓународно финансирање економског развоја I, Београд, 1978, стр. 80.

⁷³ Павео Доманчић: Злато, долар и специјална права вучења, Преглед, септембар 1975.

⁷⁴ Наведено според Милош Р. Софреновић: Реформисање меѓународног монетарног система, Привредни преглед, Београд, 1974, стр. 48.

златото. Тие се појавија кога стана јасно дека меѓународната ликвидност не може да зависи ниту од златото ниту од резервните национални валути, меѓутоа, не се развија ниту во глобална валута од типот на стока-пари ниту во глобална валута како кошница на национални валути, туку останаа закржлавени, во интерес на зголемената употреба на доларите во меѓународниот трговски и платен промет.

Во прилагодувањето на променетите односи на силите видливо е дека, во екот на кризата во 70-тите години, САД прво прифаќаат нова резервна единица, потоа, за новата резервна единица прифаќаат сè уште врска со златото, а кога ја напуштаат таквата врска, прифаќаат композитна резервна единица составена од 16 валути (со намера да биде помалку подложна на влијанието на флуктуациите на девизните курсеви), за потоа коктелот да го сведат на четири валути (долар, фунта стерлинг, евро, јен). Потезите имаат врска со слабеењето на улогата на доларот, но и со повторното негово јакнење во меѓународните односи, по напуштањето на фиксните курсеви и преоѓањето на флуктуирачки курсеви.

Процесот на креирање на СПВ во почетокот на седумдесеттите години го закочија повеќе отворени прашања за кои не се бараа решенија. Меѓу нив со голема специфична тежина беа следните:

- акумулирани доларски вишоци во странство;
- прашањето на евентуална повторна конвертибилност во било кој облик;
- санирање на платните биланси;
- улогата на златото во идниот систем;
- создавање на адекватен механизам на девизни курсеви;
- осигурување на контрола на движењето на шпекулативниот капитал;
- прашањето на успешноста на управувањето со средствата на светска ликвидност;
- прашањето на поинтензивен прилив на средства во земјите во развој.

Интересни и неодржливи се аргументите против врзувањето на СПВ со помош на земјите во развој. Се говори за страв од ненаситност на ЗВР за што поголеми емисии, што би предизвикало нов бран на инфлација. Јасно е дека нема основа за таков страв, во таа смисла дека ММФ не би бил доволна пречка за меѓународно ширење на инфлацијата од овој извор, особено со оглед на неможноста да се спречи прекумерното емитирање на непокриени долари, а иницирано од пасивата на платниот биланс на САД. Нема основа за страв, затоа што ако САД се откажат од меѓународната улога на доларот тие би можеле да бидат во одбрана на правилата за емисија на меѓународната парична единица. И како што сега ги остваруваат своите интереси независно од интересите на другите, многу посилно можат да влијаат во заштита на

правилата од чие доследно остварување зависат интересите на меѓународната заедница.

Иднината на СПВ мнозина ја гледаат во контекст на потребата од развој на глобална валута. Меѓутоа, самото нивно постоење не гарантира дека во тој правец може и да се развива. Тоа го покажа и практиката по неговото воведување. Закржлавија во развојот, во полза на функционирањето на доларот, и неколкуте други национални и регионални валути во функција на светски пари. За нивен развој во насока на вршење на функциите на светски пари неопходна е посебна, радикална реформа на ММС. Дури и притоа, мошне е важно по кој пат ќе се тргне во реформата. Теоретски постојат повеќе патишта: единствена глобална валута-светски книжни пари со присилно важење; светска парична единица чија вредност се утврдува во кошница од повеќе стоки, а националните валути утврдуваат фиксен но прилагодлив паритет со неа; светска парична единица чија вредност се утврдува во повеќе национални валути, а националните валути, според свои интереси утврдуваат паритет (фиксен или флукуирачки) со некоја од валутите во кошница; светска парична единица чија вредност се утврдува во повеќе национални валути, а националните валути утврдуваат фиксен паритет со вредноста на паричната единица, итн.

Правците, во основа, се сведуваат на создавање на светска валута или од типот на стока-пари (како најсоодветно решение на еволутивниот процес на развојот на парите) или од типот на светски пари чија вредност се утврдува во други национални валути.

Со оглед на практиката по елиминирањето на златото од ММС, предлозите за реформа најчесто се сведуваат на креирање на светски пари чија вредност би се утврдувала во кошница од национални валути. Во овој контекст јасно е дека СПВ се решение на линија на продолжување на ситуацијата во која доларот, како национална валута, и другите национални валути подоцна, и натаму остануваат мерка на вредноста на светското производство на вредности, со променливо мерило на цените.

3.2. Глобализацијата и режимот на флукуирачки курсеви

Економската глобализација како израз на интеграција на економиите ширум светот, особено преку движењето на стоки, услуги и капитал е од интерес на човештвото. Ова гледање е во согласност со сознанијата за ефектите од вклучувањето на националните стопанства во меѓународната поделба на трудот, врз принципите на компаративни предности кои најефективно се реализираат во услови на висока либерализација на материјалните и финансиските трансакции меѓу одделни национални економии.

Јасно е дека економската глобализација не се идентификува со либерализацијата или само со неа. Меѓутоа, либерализацијата е важен услов за интензивирање на процесот на глобализацијата. Меѓутоа, на либерализација може да се инсистира само во комплетно регулирани меѓународни економски односи (монетарни, трговски, финансиски), во

насока на елиминирање на асиметричните ефекти од процесите на глобализација до кои доаѓа поради големите разлики во нивото на развиеноста меѓу одделни земји. Состојбите во светот се такви што наметнуваат потреба да се обезбедат системски решенија преку кои дел од ефектите од интензивирањето на процесите на глобализација да се користат за забрзување на развојот на недоволно развиените.

Во овој контекст важно е објективно да се валоризираат досегашните остварувања за да се создадат услови да се продолжи по вистинскиот пат⁷⁵. Имено, ништо не значи, како што пишува да се воодушевуваме од остварувањата на планот на глобализацијата, ако бенефитите од зголемената ефикасност не ги почувствуваат што повеќе луѓе во сите земји во светот. Притоа, досегашното искуство покажа дека пазарот е добар услов за изнудување на рационална меѓународна поделба на трудот, но е неприфатливо (во услови на големи разлики во степенот на развиеноста меѓу одделни земји) да се следи беспоговорно, без дополнителна помош за поттикнување на развојот на помалку развиените земји во насока на нивно интегрирање во светската економија, со остварување на задоволителна динамика на раст. Заостанувањето во развојот е добра основа за јакнење на протекционизмот, како решение за краткорочните и развојните проблеми на помалку развиените (иако на пониско ниво на ефикасност, но поповолно од препуштањето на конкуренцијата на високо развиените земји). Тоа значи дека процесот на глобализацијата, откако еднаш, на пониско ниво на развиеност на производните сили, постигна кулминација во системот на златното важење, по промените кои настанаа со неговото напуштање, треба да се поддржи (од меѓународните институции) со мерки и средства слично како што во националните стопанства државата ги решава проблемите на функционирањето на парите со присилно важење.

Со воспоставувањето на Бретонвудскиот систем намерата беше да се надмине билатерализмот во меѓународните економски односи и да се поттикне процесот на мултилатерализација во односите меѓу земјите. Нема сомнение дека во тоа се успеа во значајна мера до укинувањето на конвертибилноста на доларот во злато (со воспоставувањето конвертибилност на повеќе западноевропски валути), меѓутоа, се создадоа и проблеми со санкционирањето на доларскиот стандард во ММС, со сите последици што од тоа произлегуваа на планот на остварувањето на глобализацијата (глобална нерамнотежа на светското стопанство; заострување на противречностите во одделни земји и меѓу

⁷⁵ Една од ретките критички опсервации за карактерот и дострелот на процесот на глобализацијата, до кризата, дава нобеловецот Џозеф Штиглиц: „Денес глобализацијата не е добра за многу од сиромашните во светот. Не е во прилог на животната средина. Не е добра за стабилноста на глобалната економија. Толку лошо се управуваше со транзицијата од комунизам кон пазарна економија што, освен во Кина и Виетнам и во земјите од Источна Европа, сиромаштијата се зголемуваше, а доходите драстично опаѓаа“⁷⁵. Тој е дециден дека Запад глобализациската агенда ја водеше така што се осигуруваше дека тој ќе добие диспропорционален дел од користите на штета на земјите во развој⁷⁵.

одделни земји; валутни недоразбирања и притисоци, да не речеме, војни; буење на протекционизмот, пораст на гладни и сиромашни во светот; обезвреднување на монетарните резерви во долари; опасности од еднострано прекинување на резервната функција на доларот).

Постоењето на споменатите проблеми ги доведува во прашање остварените резултати во економската глобализација, а нивното надминување, врз трајна основа, е тесно поврзано со темелното преуредување на меѓународниот монетарен систем. Појавата на проблемите и нивното поинтензивно манифестирање кореспондира со сломот на Бретонвудскиот механизам за мултилатерализација на меѓународните економски односи, чиј темел беа конвертибилноста во злато (или валути конвертибилни во злато) и фиксните, но прилагодливи девизни курсеви во меѓувалутните односи во светот. Непосредна причина за појава на проблемите е, значи, функционирањето на доларскиот стандард, без конвертибилност во опиплива стабилна вредност (злато или други стоки), туку во други конвертибилни валути (чија вредност зависи од монетарните власти, кои се под големо влијание на потребите на политичкиот и економскиот естаблишмент на земјите) при флукуирачки курсеви.

Ваквиот механизам, се покажа, не води трајно кон унапредување на процесите на глобализација. Неговиот дострел е ограничен, дури и кога неговото функционирање е поддржано од меѓународните финансиски институции. Факт е само дека земјата чија валута има и меѓународна улога, користејќи ја привилегираната позиција, може да води експанзивна монетарна и фискална политика, и, на тој начин, да ги ублажува внатрешните противречности. Меѓутоа, таквото однесување ги заострува односите со другите земји, особено со оние кои водат внатрешна стабилизациона политика, а паритетот на својата валута го фиксирале во долари (па, нели е доларот стандард!?). Додека другите земји ги апресирале сопствените валути во однос на доларот, волно или неволно, системот функционираше. Меѓутоа, проблем се појави кога на тоа, со полно право, чувајќи ги сопствените интереси, се спротивставуваат да ги коригираат односите на вредностите во сопствената земја заради потребите на некоја друга, па, била таа и САД. За успешно функционирање на меѓународниот економски поредок неопходно е почитувањето на минималниот принцип за продолжување на процесите на глобализација-непреземање на мерки за надминување на сопствените проблеми врз други земји, бидејќи обратното однесување е карактеристика на протекционизмот. Парадоксално е што земјата која повеќе од половина век го носи знамето на либерализмот, има потреба и од такви мерки. Тоа е само знак дека меѓународниот монетарен систем треба радикално да се промени, во насока бенефитите од глобализацијата подеднакво да им се достапни на сите земји, врз основа на порастот на продуктивноста на трудот. Тоа е камен-темелникот на натамошната глобализација. А сè е поевидентно дека нема глобална економија без светски пари и одржување на стабилна вредност на националните валути (утврдена во однос на светските пари).

Борбата за зголемување на продуктивноста е инхерентна на пазарни услови на стопанисување и во границите на националните

економии и во односите меѓу нив. Притоа, клучна претпоставка, покрај либерализацијата, е и одржувањето на утврдените валутни паритети, како критериум за остварување на поефикасна меѓународна поделба на трудот. Во овој контекст флукуирачките курсеви само го деформираат мерилото на цените. Уште повеќе ако тоа се прави за да се изврши усогласување со валутниот стандард, со доларот, еврото, јенот..., особено, во насока на апресирање на определена национална валута. Може дури и да се разберат причините за да се девалвира вредноста на националната валута доколку земјата не може на економски начин да се справи со внатрешната нестабилност. Меѓутоа, сосема е неприфатливо да се изнудува апресирање на вредноста заради прилагодување на потребите на други земји (само затоа што се економски помоќни), бидејќи ги нарушува ценовните односи во земјата, особено калкулациите на извозно ориентираните субјекти и депресивно влијае врз нив. Нема сомнение дека глобализацијата не може да продолжи да генерира бенефити доколку економските субјекти во земјите или националните економии во светското стопанство се под влијание на чести промени на девизниот курс на националната валута, било од внатрешни било од надворешни влијанија.

Приказни се теоретските елаборирања дека и флукуирачките курсеви можат да бидат стабилни на долг рок. Теоретски тоа може и да се моделира, меѓутоа, не треба да се тргне од умот дека тие се применија во практиката само затоа што економски најразвиената земја, поради бројни причини, внатрешни и надворешни, не беше во состојба да го одржува златниот паритет, а потоа и валутниот паритет на доларот во однос на најзначајните конкурентски економии. Овде само ќе забележиме дека САД, потпирајќи се на привилегиите, го загуби темпото на пораст на продуктивноста, а со тоа и на конкурентноста.

Теоријата функционираше додека САД наоѓаа разбирање за нивните потреби кај суфицитните економии. Проблем се појави кога новите суфицитни земји со САД не можеа да прифатат тие да поднесуваат негативни последици од прилагодување на курсот во сопствените економии, наместо тоа да го направат самите САД, бидејќи изворот на проблемите е кај нив. Во овој контекст веќе циркулираат мислења⁷⁶ дека светот е понестабилен и опасен, со оглед на тоа што во 80-тите кредитори на САД биле Јапонија, Европа и Арапските држави (извознички на нафта), а сите тие биле целосно зависни од САД за нивната национална безбедност. Денеска Кина е главен кредитор на САД и нејзината национална безбедност не зависи од Америка. САД „немаат лост“ економски да ја држат Кина „на линија“ или да го присилуваат Пекинг да купува хартии од вредност од Американскиот трезор. Тој тоа може да го прави само доколку има интерес.

По сè изгледа дека се исцрпуваат и можностите за искористување на флукуирачките курсеви во меѓувалутните односи во светот во натамошното унапредување на процесот на глобализацијата. Факт е дека во услови на флукуирачки курсеви, националните економии се

⁷⁶ CNBC News Associate, 19.11.2009 (www.cnbc.com/id)

доста релаксирани во водењето на економската политика, особено поразвиените, чии валути имаат и меѓународна улога. Меѓутоа, освен со сила, тие не можат да се применуваат во насока другите да се прилагодуваат и со апресијација на вредноста на сопствените валути. Меѓународните економски односи и нивото на економската глобализација веќе се на таков степен што неизбежно бараат меѓународен монетарен систем со светска валута, во која националните валути ќе ги утврдуваат своите паритети, а нивното одржување или неодржување ќе зависи само од успешноста или неуспешноста на макроекономската политика на земјите.

Има доста верувања дека и со досегашната практика може да продолжат процесите на глобализација. Тоа е точно, но со многу помала ефикасност и понеизвесни бенефити од неа, и за националните и за светската економија. Но, најлошо е тоа што со неа продолжуваат тенденциите на доходната нееднаквост од глобализацијата и во одделни национални економии и меѓу нив, а тоа е основа за јакнење на државната интервенција во националните економии, вклучувајќи и протекционистички мерки во односите меѓу нив. Нивниот пораст во темел го загрозува процесот на економската глобализација.

3.3. Можности за чесно повлекување на доларот од функцијата на светски пари

3.3.1. САД на раскрсница

Од досега реченото, нема сомнение дека воспоставувањето на нов меѓународен монетарен систем, на линија на креирање на единствена светска валута, пред сè зависи од подготвеноста на САД да прифати дека доларот како национална валута веќе подолго време не може успешно да ја извршува улогата на светска валута, а тоа значи и да се откаже од бенефитите кои ги носи таквата привилегирана позиција на доларот. Тоа е очигледно тешка одлука за влади кои се избираат на четири години, со оглед на последиците што би произлегле од нејзиното реализирање. Таа неповолно ќе се одрази врз сите кои досега живеат над своите можности, со тоа што, со напуштањето на меѓународната улога на доларот, тие ќе мора да го променат и своето однесување, односно да го усогласат со можностите на националното стопанство (и државата, и претпријатијата и поединците).

Кога прилагодувањето би се вршело во контекст на отпочнување со работа на нов поредок врз принципи на единствена светска валута, веројатно и не би имало големи проблеми за приспособување на однесувањето на сите субјекти, со оглед на потенцијалите на САД. Зашто, со проектот за изградба на нов меѓународен монетарен систем, кој би функционирал врз основа на светска валута, неопходно е да се предвиди и преоден период за чесно повлекување на доларот од функција на светски пари, со оглед на огромните износи на долари што се наоѓаат во сите земји во светот. Треба да се утврди разумен период тие да се вратат во САД, односно да се заменат за некаква актива од САД, вклучувајќи и нови светски пари, кои би ги остварувале во размената или со кредити.

Ова е тешко и да се напише (за ова е пишувано многу малку, и тоа во врска со супституцијата на доларите со СПВ), а не да се реализира. Тоа е огромен напор дури и за САД. Меѓутоа, неизбежно е да се направи доколку се сака да се избегнат процесите кои водат кон конфронтации и да се создадат услови за интегрирање на националните економии врз економски принципи, а не врз привилегии, обезбедувани со притисоци, па дури и со сила.

Во интерес на поттикнувањето на процесите на глобализацијата, што е и нивни голем интерес, САД би требало да се помират со фактот дека доларот е национална валута и ѝ припаѓа на националната економија на САД, а моќта треба да ја покажува во однос на светската, како што тоа важи и за другите национални валути. Не треба да се сфати мализиозно, туку навистина е чесно, ако се каже дека е достаточено жртвувањето на доларот за меѓународните интереси, со оглед и на проблемите кои ги создаде во националната економија, во свеста и однесувањето на Американците. Јасно е дека ни бенефитите не се мали, меѓутоа, ако се има предвид дека кога-тогаш тие ќе престанат, штетите за националната економија можат да се покажат поголеми од бенефитите. Се разбира, ако елитистичките структури кои го собираат „кајмакот“, не мислат дека за остварување на привилегиите треба да се оди дури и по цена на конфронтации, во кои одговорноста за штетите ќе може да се насочи и врз другите (кои не се подготвени и натаму да се приклонуваат на доминацијата).

И покрај проблемите со кои се соочуваат САД и светот во врска со позицијата на доларот, загрижувачки е што во политичките структури на САД постои целосно игнорирање на барањата за престанување на меѓународната улога на доларот. Најмногу што се кажува е тоа дека сè уште не е време за такви промени, особено не кога светот е во голема финансиска и економска криза.

Зачудувачки е што за проблемот на меѓународната улога на доларот малку се расправа и во академските кругови. Дневно-политички се расправа за движењето на курсот на доларот во меѓувалутните односи во светот и последиците од тоа, пак, од аспект на дневните интереси на САД. Се добива впечаток како да е од Бога дадена меѓународната улога на доларот, да не речеме забранета тема. Превладува укажувањето дека системот сè уште може да функционира и се верува дека тоа ќе се случува уште долго, па како да е бесмислено (да не речеме, непрофитабилно) за тоа и да се размислува. Се испушта од предвид дека промените кога и да е, ќе се случат, а се заборава и советот што им се дава на сите други земји дека неизбежните промени во однесувањето треба да ги вршат според принципот - што побрзо толку подобро, независно од тоа колку се болни. А болни се. Доказ за тоа пружаат земјите во транзиција и сите други, кои со децении стандардот на населението го одржуваа со зголемување на надворешниот долг на земјата. Најнов пример се зафатите во Република Грција за надминување на должничката криза во која западнаа.

Бројните земји во транзиција ја сватија пораката и направија незамисливи пресврти, во име на пазарното интегрирање на

националните економии во единствено светско стопанство. Во либерализација се впуштија и многу неразвиени економии. Но, брзо се судрија со проблеми на глобализацијата остварувана со национални валути во функција на светски пари. Нивното разочарување може да има далекусежни последици. Лесно е да се задоволат елитистичките структури во одделни земји, меѓутоа, незадоволствата во пошироките слоеви од неуспешното интегрирање во светското стопанство можат да доведат до ретроградни процеси и затворања на националните економии, кои ќе ги загрозат процесите на глобализација. Затоа е неопходно да се создаде нова атмосфера на односи со воспоставување на нов ММС врз основа на светска валута, во кој, во принцип, состојбата на секоја национална економија зависи од успешното менаџирање со неа, а не од привилегии и нарушувања на пазарните услови за стопанисување, и во националните економии и во меѓународните економски односи.

Со временски добро дозирано враќање на доларите распослани по светот, можат да се создадат услови за чесно повлекување на доларот од функцијата на светски пари. Тоа е, всушност, и основна претпоставка за профункционирање на евентуално новиот ММС заснован на единствена светска валута.

Јасно е, меѓутоа, дека главните промени треба да се извршат во САД. Тие треба да се сообразат со правилата на пазарно однесување и во земјата и во односите со странство. Пред сè, да се сообразат со реалноста, која го наметна прашањето за судбината на доларот, во таа смисла дека и тој треба да биде она што е: национална валута, а за меѓународните потреби е неопходна светска валута. А тоа нема да биде едноставно, со оглед на повеќедецениското работење во привилегирани услови. Меѓутоа, колку што повеќе се одложува прилагодувањето во таа насока тоа ќе биде толку поболно, и за САД и за светот. Веќе присутните проблеми, и во САД и во светот, покажуваат дека тој, на денешното ниво на развиеност на меѓународните економски односи, не може истовремено да ги извршува двете функции, без нивно нарушување и деформирање, со сите последици врз процесите на економската и вкупната глобализација. Исцрпени се материјалните основи кои ја потхрануваа „илузијата“⁷⁷ дека доларот може, и во променетите услови, да биде светска валута.

Во овој контекст не водат на добро укажувањата дека нема алтернатива на доларот. Тони хартија е потрошено да се брани меѓународната улога на доларот, која, според правото на сила, САД еднострано ја наметнаа по Втората светска војна. Но, за волја на вистината, факт е дека таа беше прифатена и од интерес на помалку развиените, потхранувана со илузијата за стабилноста на вредноста на доларот. Решението проследено со илузијата за еднаквоста на доларот со златото е дури и почесно, од постапката на денешните бројни велеучени Американци и други кои наполно го игнорираат прашањето за принципиелно, демократско, регулирање на меѓународните економски

⁷⁷ Тодор Тодоров: Моќта на доларот - стварност и илузија, Годишен зборник на Економски институт Скопје, 1986, стр.99.

односи, вклучувајќи го и прашањето на креирање на светска валута, и покрај проблемите што произлегуваат од таквата улога. Со леснотија пишуваат за проблемите со кои се соочува светот и нудат решенија во кои се „делат“ задачи за сите учесници во меѓународните односи, не доведувајќи ја во прашање меѓународната улога на доларот, како причина за проблемите и во САД и во светот. Како тоа да не смее да се доведе во прашање. Треба ли да се случи нова катаклизма за да се излезе на вистинскиот пат на еволуцијата на парите? А опасностите, особено по актуелната финансиска и економска криза, демнат. На повидок се сериозни валутни проблеми ко ако не се пристапи да се решаваат принципиелно, можат да доведат до јакнење на протекционизмот и економскиот национализам, а последиците од тоа ќе ги почувствуваат сите земји. Незасегната нема да остане ниту една. Дури, ако е точна еврејската клетва (да имаш, па да немаш), може да се покаже дека последиците повеќе ќе ги почувствуваат побогатите, отколку сиромашните земји.

Во овој контекст само фрлање прашина во очи се расправите за тоа која валута може да го наследи доларот, со идеја дека светот ќе живее во мултивалутен систем. Тоа не е исклучено, но нема сомневање дека не е добро решение. Ако една национална валута не е во состојба успешно да ја игра меѓународната улога, мала е веројатноста тоа да го обезбедат неколку валути, со оглед на ривалството за обезбедување на предимство. „Мултивалутниот систем на резерви е неефикасен, во истата смисла како што е неефикасна и бартер економијата. Меѓутоа, постоењето на конкурентски валути на останатиот свет им дава заштита против лидерите кои ги искористуваат нивните позиции, правејќи премногу долг, а потоа намалувајќи ја неговата вредност со инфлација или депресијација“⁷⁸.

Проблемите во САД (кои се настојува да се надминуваат и со притисоци врз другите земји) и особено последната голема финансиска и економска криза во светот го наметна прашањето за замената на доларот со нова валута на глобални резерви. Мнозина се изјаснија за неговата позиција и за неговата судбина.

Претседателот на Светска банка, Роберт Зоеллицк, укажа: „САД грешат ако мислат дека положбата на доларот како главна резервна валута е предодредена“⁷⁹.

Извршниот директор на ММФ Доминик Штраус-Кан изјави дека американскиот долар ќе остане доминантна светска валута и во наредните 10 години, бидејќи САД ќе го сочуваат статусот на најголема светска економија. „Важноста на доларот нема да биде доведена во прашање, меѓутоа, американските власти мораат да преземат соодветни

⁷⁸ Jeffrey A. Frankel: What's In and Out in Global Money, Finance and Development, September 2009, str. 17.

⁷⁹ (www.poslovni.hr).

позети за во кус период да ги отстранат сите загрижености во поглед на својата валута”⁸⁰.

„Многу познавачи тврдеа дека доларскиот статус како меѓународна валута е оштетен со големата кредитна криза од 2007-2009, а не мал број тврдат дека раната може да се покаже како фатална. Кризата сигурно не ги направи Соединетите Држави поатрактивни како понудувач на висококвалитетни финансиски активи. Не би било изненадување ако дисфункционалноста на финансискиот пазар на САД ги намали апетитите на централните банки за должнички хартии од вредност на САД. Процесот на финансиска деглобализација веќе почна, а тоа ќе значи помалку странско финансирање за буџетот на Соединетите Држави и на дефицитите на платниот биланс. Во меѓувреме владата на САД ќе емитира големи количини на јавен долг за догледно време. Заедно овие трендови во понудата и побарувачката се рецепт за значајно послаб долар. А бидејќи централните банки трпат капитални загуби на нивните главни доларски резерви, тие ќе почнат да разгледуваат алтернативи”⁸¹.

Позната е фразата според која „да се мисли е лесно, да се делува е тешко, но да се делува според сопственото мислење е она што е најтешко на светот”⁸². Би додале, уште е потешко, ако смисленото е инспирирано само од сопствените интереси, односно не е во согласност со објективните процеси на прогресот во светот.

3.3.2. Редефинирање на развојот на САД во услови на светска валута

Под претпоставка САД да ја прифатат потребата за создавање на светска валута од типот на стока-пари, како свое мислење (што не е во спротивност со пошироките интереси на американскиот народ), преземаат обврска за редефинирање на развојот на земјата во услови на функционирање на вистинска светска валута. Станува збор за зафат на приспособување на начинот на живеење во согласност со материјалните можности. Тој досега беше значително покомотен поради привилегиите кои се реализираа преку емисијата на долари за потребите на меѓународната ликвидност, односно преку финансирањето на американските дефицити од страна на другите држави.

Главната промена ќе се манифестира во остварувањето на ригорозна стабилизациона политика во земјата доколку се сака, а мора да се сака, да се одржи и зголемува довербата во американското стопанство и американската валута во наредниот период. Таа е особено важна со оглед на потребата за создавање вишоци во односите со странство (во светска валута) за да се одговори на обврските за

⁸⁰ (Пословни вјесник, 17.09.2009).

⁸¹ Barry Eichengreen: The Dollar Dilemma, The World's Top Currency Faces Competition, Foreign Affairs.

⁸² Thierry de Montbrial: Le desordre economique mondial, Calmann-Levy, 1974

повлекување на доларите од времето кога вршеа функција на светски пари.

Стабилзационата политика опфаќа:

- напуштање на развојната стратегија заснована врз потрошувачка и долгови и воспоставување на извозно ориентирана, урамнотежена на среден рок (без претерани дефицити или суфицити);
- стабилизација на цените и девизниот курс на доларот;
- урамнотежување на јавната потрошувачка;
- урамнотежување на платниот биланс;
- усогласување на растот и со потребите за зачувување на животот на планетата Земја.

Покрај притисокот за живеење во рамките на создаваните можности, примената на сите овие мерки води и кон значајни поместувања во односот на моќта меѓу одделни елити и слоеви во американското општество, поради тоа што ќе се предизвика и прераспределба на националното богатство. Нема сомнение дека најпривилегираните досега би требало да загубат и најмногу⁸³. Меѓутоа, тоа е и авансирање за нивниот иден постабилен и посигурен развој, без неизвесности што потенцијално ги содржи денешниот светски развој заснован врз национални валути во улога на светски пари (валутни кризи, конфронтации, протекционизам).

Напуштањето на стратегијата на **„со долгови водениот раст“**, со оглед на последиците што произлегуваат од тоа, не е лесна работа. Тоа најпластично се гледа во земјите кои се најдоа во должничка криза и се принудени својот раст и развој да го прилагодуваат на сопствените можности. Дека тоа не е лесна работа зборува и проценката на стручњаци дека на „Британското стопанство, по десетгодишното задолжување, му претстои десетгодишно болно приспособување... Откако со години се потпираше на домашната потрошувачка и задолжување, британското стопанство сега мора тежиштето да го насочи кон штедење и извоз, бидејќи во спротивно ризикува стагнација. Повеќе не сме во позиција да се задолжуваме. Големите долгови кои ги натрупаваме во последното десетлетие сега мораат да бидат отплатени”⁸⁴.

И приспособувањето на САД ќе биде болно. Извесен период ќе мора да се троши и помалку отколку што ќе се создава за да се обезбеди отплата на долговите. Во таква ситуација се и државата и граѓаните и бизнисот. Сите тие не ќе можат да сметаат на кредити со ниски камати

⁸³ Објективно гледано тоа не би требало да претставува голем проблем со оглед на тоа што во последните 35 години „економијата на САД речиси се триплира во обемот, меѓутоа, бројот на Американците кои живеат под линијата на сиромаштија се закова на речиси 1 спрема 8”. (The New York Times, March 25, 2010). Во овој контекст илустративен е и податокот според кој во 2007 година, финансискиот сектор на САД учествувал со 40% во американскиот корпоративен профит (The New York Times, March 22, 2010).

⁸⁴ Вјесник, 19.01.2010.

(па и реално негативни).⁸⁵ Ќе мораат да штедат повеќе. Своео однесување ќе мораат да го усогласат со фактот дека, во последната криза, значително опадна вредноста на семејните богатства. Колективната нето вредност на американските семејства се зголеми од 42.100 милијарди долари во 2001 на 63.900 милијарди во 2007 година. Меѓутоа, во првиот квартал од 2009 година нивното богатство потона на 51.100 милијарди долари. Кризата уништи поголем дел од семејните богатства отколку што биле загубите за време на Депресијата⁸⁶. Се уништи и богатството на акционерите. Индексите на познатите берзи паднаа на третина од нивните највисоки вредности. Земјата ќе треба да се помири со пониски стапки на раст и повисока стапка на невработеност, со сите последици што произлегуваат од тоа врз профитите и платите.

Последиците од неопходните зафати се причина за отпорите на САД кон реформата на ММС, врз основа на креирањето на светска валута, и по распаѓот на Бретонвудскиот систем. Сите нивни напори се насочени да се одржи импровизираниот систем, заснован врз односите на сила, со цел да се одложат радикалните промени и да се избегнат неизбежните зафати кои произлегуваат од прилагодувањето на системот на светска валута, од редефинирањето на развојната стратегија.

Во овој контекст веќе може да се каже дека се изјаловуваат очекувањата дека последната криза (најголема по Депресијата од триесеттите години од минатиот век) ќе го забрза процесот за потемелна реформа на ММС, бидејќи само со таква можат да се создадат услови за избегнување на нова, од големи димензии. Напротив, напорите за побрз излез од рецесијата ги превладаа барањата за таква реформа и речиси ги задушија. За жал, дури и се создава фронт на САД и ЕУ (непринципиелен, од позиција на сила) во барањето виновници за кризата, односно за тешкотиите за излез од неа. Покрај сите укажувања за причините на кризата од 2007-2009 (кои упатуваат на тоа дека се во врска со балон економијата на САД, овозможена и со меѓународната улога на доларот), прстот е вперен во суфицитот на Кина и наводната потценета вредност на нејзината валута, јуанот⁸⁷. Не вредат

⁸⁵ Со оглед на тоа што реалните каматни стапки во тој период беа помали од нула, тоа значеше дека позајмувачите беа субвенционирани. Ова многу наликува на југословенската самоуправна практика за кредитирање на населението со камати пониски од инфлацијата во земјата и остварување на практика на живеење над реалните можности. Тоа беше овозможено со зголемувањето на долговите на земјата и со прераспределба на богатството на штедачите (поради негативни каматни стапки на штедењето) на потрошувачите. Со една голема разлика. Цехот во Југославија го платија наследничките на земјата во полн износ. Не се знае кој ќе го плаќа цехот на САД. Јасно е дека тоа треба да го направат Соединетите држави и тие не се откажуваат од тоа. Прашање е, меѓутоа, дали обврската ќе ја исполнат во полна мера. Се чини, сè повеќе, дека тоа во добар дел ќе биде отплата со депресирана вредност на доларот.

⁸⁶ Податоците се земени од Economist, October 1st 2009 (www.economist.com).

⁸⁷ Во коментарот The problem is not China се укажува дека Кина не е причина за ефтините пари и се поставува прашањето дали може Кина да биде решение за западниот проблем? Одговорот е негативен, со оглед на тоа што, и покрај големиот пораст на вредноста на јуанот по 2005 година, кинескиот трговски вишок спрема САД продолжил да расте (The New York Times, March 20, 2010).

укажувањата дека прашањето на глобалната нерамнотежа не може да се реши со апresiasiја на јуанот, зошто и тоа има неповолни последици врз глобалниот раст⁸⁸.

Во убедувањето на домашната и светската јавност се ангажираат и елитни економисти, како на пример, нобеловецот Пол Кругман. По предупредувањето до Кина да размисли за проблемите што ѝ ги создава на Соединетите Држави, неодамна во колумната во The New York Times⁸⁹, воинствено поддржа Кина да се идентификува како нација која манипулира со девизниот курс на нејзината валута во однос на доларот на САД и доколку не ја промени политиката на курсот да се воведат дополнителна давачка на увозот од Кина, давајќи и интелектуален углед на „фундаментално злогласната идеја“⁹⁰ со која може да отпочне трговска војна со Кина, со несогледливи последици за вкупните односи.

Проблематично е што наголемо се лицитира процентот на потценетата вредност на јуанот во однос на доларот (од 20 до 40%), а притоа не се презентира од кога настанал тој јаз и кои се причините за тоа. Се бега (како ѓавол од темјан) објективно да се презентира влијанието на фиксниот курс меѓу јуанот и доларот. Меѓутоа, не може да се заобиколи, од една страна, дека и во годините кога јуанот апresiasiраше - дефицитот на САД со Кина се зголемуваше, а од друга, и фактот дека „околу 60 земји ги имаат фиксирано нивните девизни курсеви спрема доларот, а сите тие не се манипулатори. Кина го фиксира јуанот во средината на азиската криза во 1997 година добивајќи аплауз од САД и другите земји за придонесот на регионалната стабилност. Жалбите пораснаа во 2003 година кога кинескиот трговски суфицит и САД - кинескиот трговски дефицит се прошири, тренд кој се забрзуваше во наредните години“⁹¹. **Овој пристап очигледно многу наликува на басната за јагнето и волкот, во таа смисла дека јагнето му ја мати водата иако е низводно од волкот.**

Во овој контекст коментаторите со право укажуваат дека кинеската валута стана потценета примарно поради сомнителната макроекономска политика на САД и неадекватната контрола на финансискиот систем на САД, кој придонесуваше за експлозија на ликвидноста и потрошувачки бум, потхрануван со ниски камати.

Во желбата да се зачуваат стекнатите позиции, се потценуваат опасностите од одмазднички мерки. Наместо да се бараат долгорочни решенија, се зголемуваат притисоците следени со оптужби за потценетост на јуанот и од страна на ЕУ, а се настојува заканите да добијат легитимитет со тоа што и ММФ и официјално би изјавил дали

⁸⁸ Се укажува и на висока цена за урамнотежување на глобалната економија. Има проценки според кои апresiasiја на јуанот од 10%, која би резултирала во намалување на извозот, би довела до намалување на годишната стапка на раст на Кина за 0,86 процентни поени. А доколку апresiasiра за 25%, кинескиот раст би се намалил за 2,15 процентни поени. (The New York Times, April 1, 2010).

⁸⁹ Paul Krugman: Taking On China, The New York Times, March 15, 2010.

⁹⁰ Jeremy Warner: Paul Krugman, the Nobel prize winner who threatens the world, Telegraph, Yahoo. Finance, 20 March 2010

⁹¹ Pieter Bottelier and Uri Dadush: The Myths About China's Currency, The New York Times, March 20, 2010.

Кина ги прекршува правилата и дали манипулира со девизниот курс. Не се сака да се види дека во темелна реформа на ММС голема е веројатноста дека Кинезите можат да прифатат и ново ниво на курсот на јуанот. Меѓутоа, неприфатливи се парцијални потези. Тие можат да дадат некакви краткорочни ефекти, меѓутоа, доколку ништо не се промени (а нема да се промени, ако доларот остане да ја врши улогата на светска валута) тие набрзо ќе се исцрпат и повторно ќе се наметнат барања за апресирање на јуанот, за САД да немаат проблеми.

Нема ефекти ни од предупредувањата дека „системот (ММС- заб. А.Ш.) не може да преживее во сегашната форма, а САД повеќе ќе загубат со тоа што не се во прв ред за негово реформирање: „Алтернативата е застрашувачка, бидејќи опаднатата супер сила која ја губи и политичката и економската доминантност, но сè уште ја задржува воената надмоќ, е опасна комбинација”⁹². Демократијата во Америка, укажува Сорос, е во длабоки проблеми. Финансиската криза му создаде проблеми на населението кое не сака да се соочи со суровата реалност. А тоа навистина не е лесно доколку се има предвид дека долгот на потрошувачите пораснал од околу 80% од расположливиот доход пред 20 години, на 129% во 2007 година.

Реалноста не може да се помати ни со идеолошки закачки. Факт е дека по сломот на режимот на етатистички плански стопанства, со финансиската и економската криза 2007-2009 година, се разлиша и системот на непречено дејствување на пазарните правила на однесување, со тоа што државата посегна по силни мерки од државната интервенција. Тоа само потврди дека реалноста е променета и нужни се промени и во американската практика и во односите со светот. Само замајување е кога „водечките американски политичари меѓусебно се обвинуваат дека со неодмерените потези нацијата ја насочиле кон социјализам, иако двете страни отфрлаат таква намера, тврдејќи дека применетите мерки се само минлива, привремено неопходна фаза за зачувување на капитализмот”⁹³.

И додека малку се пишува за потребата од рedefинирање на развојната стратегија на САД во услови на светска валута, одбраната на привилегиите се поткрепува со обзnanувањето на можни опасни сценарија доколку не се надминат економските тешкотии по мерка на САД. Од повеќе страни се потсетува дека економските тешкотии секогаш имаат геополитички консеквенции, вклучувајќи и воени конфликти. Има повеќе конфликтни сценарија. „Има, веројатно, дузина и повеќе и не се сите во Третиот свет, меѓутоа, во финалните анализи помалку е важно „**која**“ криза (може да биде било која, заб.А.Ш.) од „**зошто**“. Можеби САД ќе се соочат против Кина околу Северна Кореја или Тајванскиот Мореуз, или, можеби, тоа ќе биде руска конфронтација околу Иран или Источноевропските одбранбени ракети. Можеби тоа ќе биде САД и Европа наспроти БРИК (Бразил, Русија, Индија, Кина) сојузот, бидејќи

⁹² Џорџ Сорос: Нова светска архитектура, Утрински весник, 14.09.2009.

⁹³ М. Пантелиќ: „Црвенкасти“ дуели у САД, Политика, 13.04.2009.

тимот на младите предизвикувачи ја бара титулата на светска супер-сила од борците кои венеат и се зазбивтани”⁹⁴.

Просто е неверојатно какви сè сознанија има доколку не дојде до промени кои им одговараат, пред сè, на САД, вклучувајќи и сценарија не само за валутни и трговски војни, туку и за воени судири, а нема сценарија како, врз трајна основа, да се надминат постојните противречности во светот со намера да се избегнат економските и воените конфронтации, кои, може да се предвиди, нема да ѝ донесат корист на ниту една национална економија (освен на одделни политички и бизнис елити).

Рedefинирањето на развојот на САД во услови на функционирање на светска валута значи откажување од привилегиите што ги овозможува користењето на доларот како светска валута. Затоа е и проблем да се изврши пресвртот од економија зависна во развојот од долгови кон извозно ориентирана економија. Тоа, по сè изгледа, нема да го изнуди ниту најголемата рецесија по Депресијата од триесеттите години на минатиот век. На политичката и бизнис елита на САД искористувањето на привилегираната позиција на доларот им овозможува комотно владеење, и кога создаваат балон економија и кога им прискокнуваат на помош на финансиските институции кои се „премногу големи за да пропаднат”. Сите се среќни (државата, граѓаните, бизнисмените) кога се надувуваат станбени, кредитни и други балони, меѓутоа, цехот од кризата го плаќаат даночните обврзници, а најмногу оние што остануваат без работа или тешко можат да дојдат до работа, а реалните примања се намалуваат. Елитите секогаш се во право. Кога растеа цените на активите, како што забележува Економист⁹⁵, централните банки тврдеа дека повисоките цени на активите се оправдани и во тоа гледаа оправдување на нивните политики. Кога се рушеа балоните тие се јавија во улога на спасители на економијата. Тие се борат за излез од рецесијата и тие ја определуваат стратегијата на идниот развој. Неблагодарно е да се прогнозира дали ќе дојде до рedefинирање на постојната стратегија на увозно воден раст, меѓутоа, тешко е да се верува дека набрзо и доброволно ќе се откажат од лостот (доларот како светска валута) кој им овозможува релаксирачка монетарна политика и сидање на внатрешни и надворешни долгови на земјата. Почетокот на крајот на ваквото однесување може да се случи во моментот кога внатрешните потреби не ќе можат да се задоволуваат со натамошен пораст на надворешните долгови. Такво време, порано или подоцна, секако доаѓа.

Посилните економии, каква што е и економијата на САД, може да го одлага тој момент, користејќи се со мерки од арсеналот на зголемување на заштитата спрема странските влијанија⁹⁶ и забрзување

⁹⁴ Julian Delasantellis: Better than war, Asia Times Online (www.atimes.com), June 3, 2009.

⁹⁵ Economist: The danger of the bounce, January 7th 2010

⁹⁶ Опасностите од изолационистичка политика на САД или за јакнење на протекционизмот се реални. Мал политички напор треба да се убеди народот дека естаблишментот добро си ја врши работата и со такви мерки во ситуација кога „84% од Американците се согласуваат дека заштитата на работните места на американските работници треба да биде владин врвен приоритет...Тука има доволно простор за

на динамиката на инфлацијата и манипулирање со курсот на националната валута. Добро е, меѓутоа, што и тоа има крај, поради неповолните последици кои се манифестираат во лоша алокација на средствата, поголема нестабилност и повисока инфлација на долг рок и поголема невработеност.

Состојбите се такви што веќе се поставува прашањето дали тие не наликуваат на оние пред падот на претходните империи⁹⁷. Веројатно не е прашање на години. Меѓутоа, време е самите САД да почнат да размислуваат да се „развластат“ од улогата на доларот како светска валута, градејќи нови односи врз рамноправна основа, за да не се најдат во ситуација како Британците „да ја изгубат империјата без да најдат (нова-А.Ш.) улога“⁹⁸. Вредна е сугестијата оти многу би направиле доколку наметнат дека националната самодоверба не треба да произлегува од глобалната моќ, туку од културните вредности и постигања.

3.3.3. Супституирање на доларите со светска валута

Доколку, како што посакува и Сорос, Американците застанат во првиот ред на реформирањето на ММС, можно е да се обезбедат услови за чесно повлекување на доларот од функцијата на светски пари, во таа смисла да им се олеснат транзициските маки во преустројувањето на националната економија во работа со доларот, само, како национална валута. Тоа значи, најмалку, подолг рок за супституирање на доларите со светска валута и, веројатно, поповолна позиција во договорите за усогласување на валутните паритети со новата светска валута. Во спротивно, извесно е дека светот влегува во период на турбуленции во кои најмногу ќе настрада клучната придобивка од пазарното стопанисување - рационалната меѓународна поделба на трудот, од што ќе губат сите национални економии поединечно и процесот на глобализацијата во светот, како претпоставка за похармонични односи меѓу државите и луѓето во светот и меѓу нив и природата.

Тешко е, без истражување, да се каже колкав треба да биде периодот на приспособувањето. Јасно е само, како што вели Сорос, дека „Ние сме на крајот од непрекинатата експанзија на кредит од шеесеттите години, заснована на доларот како валутна резерва. Денеска тој треба да се врати“. Вигин е подециден: „Јас сум убеден дека ние го живееме почетокот на крајот на меѓународниот монетарен систем заснован на доларот. Тоа е екстремно долг процес, но неумолив“⁹⁹.

популистичките политичари да го искористат тоа, особено за време на длабока рецесија” (цитираното е од истражување кое го коментира Gideon Rachman во Financial Times, July 18, 2009).

⁹⁷ Piers Brendon: Like Rome Before the Fall? Not Yet, The New York Times, February 25, 2010

⁹⁸ Цитираното е од Adlai Stevenson, наведено според Piers Brendon: Like Rome Before the Fall? Not Yet, The New York Times, February 25, 2010.

⁹⁹ Addison Wiggin: Le declin du dollar, Publication Agora, 2008, str.245.

Со право се укажува дека избегнувањето на доларот нема да биде лесна работа. Една работа е сигурна: „Ова ќе може да се направи само многу постепено за време на неволји од тотален хаос. Не се работи за тоа во исто време да се направи имплозија на актуелниот монетарен систем; се работи за премин од еден во друг систем, управувајќи ги подобро необјаснивите шокови кои ќе произлезат... За да се премине од еден во други систем ќе треба, без секако сомнение, да се постапува по етапи. Секоја етапа може да се растегнува на повеќе години, па и децении”¹⁰⁰.

Со оглед на тоа што најголемо приспособување треба да извршат Соединетите Држави (и другите економии чии валути имаат и меѓународна улога), проектот за креирање на светска валута треба да го има предвид тоа и да вгради механизам низ кој повлекувањето на доларот од функцијата на светски пари нема да ги загрози објективните развојни перформанси на американското стопанство. Тоа значи дека треба да се предвиди период на време во кое супституирањето на доларите кај странците (отплатата на долговите спрема странство) нема да влијае депресивно врз американското стопанство. Ваквите реперкусии, нема сомнение, се и причина за преземање на ризикот за неизбежните промени во ММС, дури и по цена на натамошно влошување на меѓународните економски, па и политички односи. Нема влада, што се избира на четири години, која би ризикувала да преземе ризик за реформа, која треба да се реализира подолго време, а притоа, има за цел да ги напушти бенефитите од привилегиите и развојот да го усогласи со објективните можности на земјата. Тоа е тешко да се направи дури и кога е очигледно дека продолжувањето на практиката на доларот како светска валута е контрапродуктивна дури и за американското стопанство. Меѓутоа, практиката е сè уште примамлива, бидејќи штетите се развлекуваат на подолг период, а ефектите од приспособувањето на новите услови на работење (повисоки камати, поголемо штедење, усогласување на сите видови потрошувачка со расположивиот доход и воспоставување на рамнотежа и раст врз таа основа...,) почнуваат веднаш со прифаќањето на проектот.

Мотив за делување е тоа што веќе објективно се стеснува просторот за натамошни одлагања. И за САД важи дека долговите треба да се вратат. Проблем е само која влада ќе се нафати со таквиот напор. Мечкина услуга на американскиот народ му прават владите кои во примената на мерки од арсеналот на мека и тврда сила го одлагаат извршувањето на неизбежната обврска. Уште полошо е кога го залажуваат дека се во предност пред останатиот свет бидејќи можат и да ги десеткуваат обврските (што е точно, со оглед на можностите за намалување на вредноста на доларот), бидејќи испуштаат од предвид дека со тоа, за подолг период или дури и засекогаш, ја закатанчуваат довербата во прогресивните импулси на Американците, што не е неважно во светот во кој се вршат брзи промени во односот на силите. А прашање е дали, доколку не се пристапи кон повлекување на доларот од

¹⁰⁰ Addison Wiggin: Le declin du dollar, Publication Agora, 2008, str. 246.

неговата меѓународна улога, Американците ќе можат да генерираат прогресивни импулси за останатиот свет доколку ја продолжат практиката на увозно воден раст, раст заснован врз долгови.

Наполно неодржливи се размислувањата во насока на тоа дека нема нешто што би можело да го замени доларот во функција на светски пари, укажувајќи дека ниеден од можните кандидати не е без мани. „Фактички, нема очигледна (јасна) алтернатива на доларот која демне чекајќи да го заземе центарот на арената. Да ја парафразираме фамозната забелешка на Винстон Черчил за демократијата, во таа смисла дека доларот може да се покаже како е најлош избор - освен сите други”¹⁰¹.

Ова е убава асоцијација и споредба, меѓутоа, не може да се каже дека живееме во најдобриот можен меѓународен економски поредок. Што се однесува до демократијата, Черчил веројатно бил во право, бидејќи алтернативните системи (социјализмот, како што се практикуваше, и фашизмот) се покажаа, независно од кои причини, како неуспешни и ретроградни. Меѓутоа, не треба да се биде слеп и на слабостите на системите на демократија, особено во однос на унапредувањето на меѓународните економски односи и решавањето на прашањата од животен интерес за опстанокот на земјата. Историјата покажа дека и демократиите можат да бидат изманипулирани од групни интереси во одделни земји. Притоа, особен проблем е што демократијата не е доследно проицирана и во меѓународните односи (вето во ООН, во ММФ, во Светската банка), поради што, и заради групни или елитистички интереси во одделни земји, се оневозможуваат зафати кои не само што би придонеле за надминување на проблемите кои ги генерира улогата на националните валути во функција на светски пари, туку би значела и пресврт во продолжувањето на процесот на економскиот и другите аспекти на глобализацијата (овозможени од достигнатиот степен на развој на производните сили во светот).

Споредбата е неадекватна и поради тоа што, ако за демократијата практиката не исфрли подобра алтернатива, за позицијата на доларот, светското искуство има успешна алтернација во функционирањето на светски пари, од типот на стока-пари, во системот на златното важење. Не може да се каже ни дека немало предлози. Кејнсовиот банкор бил алтернација во моментот кога, пред сè, од позиција на сила, доларот е наметнат како светска валута. Значи, алтернатива постоела и постои.

Корсокакот во кој се најде светот (со примената на национална како светска валута) ја наметнува потребата да се излезе на вистинскиот пат. Притоа, веќе не е важно дали империјата на доларот е изградена врз заблуди поради незнаење, како последица на историска грешка поради недоволно разбирање на проблематиката и последиците кои предложеното решение ги носи или се работи за свесна манипулација, со намера да се делува во сопствен интерес, наспроти другите интереси и на светот како целина. Суштествено е да се спречи, веќе исполнените противречни интереси меѓу одделни национални економии

¹⁰¹ Benjamin J. Cohen: The Future of Reserve Currencies, Finance and Development, September 2009.

да прераснат во валутни и трговски војни, за што има сè повеќе индиции, па дури и закани. Добро ќе биде доколку САД не ја идентифицираат Кина како **валутен манипулатор**, бидејќи тоа може да повлече воведување на царини за увоз на кинеска стока, за да се компензира износот на потценетата вредност на јуанот, според проценките од страна на САД. Таквиот потег неизбежно би предизвикал и одмазднички мерки од страна на Кина.

Во повеќе наврати веќе констатиравме дека реалните опасности од конфронтации, можат да се надминат, врз трајна и одржлива основа, со дефинирање на проект за креирање на светска валута и во тие рамки и соодветни мерки за супституирање на огромните износи на долари кои се наоѓаат кај нерезидентите, правни и физички лица. Суштината на супституцијата е во тоа земјите да се ослободат од доларските вишоци (со што се намалува улогата на доларот како светска валута), а во исто време да се афирмира улогата на новокреираната светска валута. Притоа, механизмот на замена на несаканите долари зависи од видот на новата светска валута, од тоа дали ќе биде парична единица чија вредност се определува во една стока или кошница стоки, а националните валути би утврдувале фиксен, но прилагодлив паритет или, пак, би била креирана светска книжна пара, слично како што во националните граници функционираат книжни пари со присилно важење. Веќе рековме дека состојбите во светот се поблиску до реализација на првото решение, а второто може да биде решение на подалечна перспектива.

Зафатот за супституција на несаканите долари ќе биде потребен и во случај развојот на светските пари да продолжи на линија на креирање на светска валута чија вредност би се определувала во кошница од неколку валути. Во овој случај, напорите за измирување на долговите на САД ќе бидат релативно помали (со оглед на тоа што во било кој состав на кошница валути доларот би имал значајно учество) во однос на претходните две алтернативи, во кои светската валута не е национална валута, затоа што земјите кои ќе ги фиксираат валутните паритети во доларот нема да се ослободуваат од доларите со интензитет каков што би бил кога доларот не би бил во игра како дел од светските пари.

Со оглед на подолгиот период на воведување на светска валута и супституирање на доларите од таа улога, доларските нерезиденти, несаканите долари можат да ги заменуваат, како и досега, преку конверзија во други валути на девизните пазари, со претворање на доларските побарувања во трајни влогови во американското стопанство, со купување на трезорски хартии од вредност и други имоти во САД. Меѓутоа, ваквите можности се лимитирани со вредноста на доларот, со оглед на тоа што не е добро да се инвестира во валута која губи од својата вредност. Впрочем, и затоа се бара замена на националните валути со вистински светски пари.

Втор дел

ДЕВИЗЕН СИСТЕМ И ДЕВИЗНО РАБОТЕЊЕ ВО РМ

1. Девизниот систем како важен сегмент на економскиот систем

Во изградбата на пазарен стопански систем на Македонија, како мала и недоволно развиена земја, од големо значење беше прашањето на изградбата на систем преку кој ќе се воспоставуваат нејзините економски односи со странство, сфатени во најширока смисла на зборот. Тоа се наметна оттаму што, по осамостојувањето, границите на Македонија станаа граници на економијата, а реперкусиите што произлегуваа од тоа го зголемија значењето на економските односи со странство за вкупниот стопански развој на земјата. Дојде до расчекор меѓу стеснетиот економски простор и производните капацитети градени за потребите на поранешната федерална држава; се изгуби можноста потребното богатство (енергија, сировини, репроматеријали) да се користи без совладување на било какви гранични бариери, а недоволната економска развиеност дојде до полн израз преку одговорноста за одржување на рамнотежа во економските односи на земјата со странство.

Со оглед на тоа што решавањето на овие проблеми зависело од можностите за одржување и зголемување на извозот на југословенските пазари и за пренасочување на други пазари, од можностите за увоз со кој би се обезбедиле или супституирале набавките од дотогашните подрачја на СФРЈ се наметна радикална промена во стратегијата на стопанскиот развој. Порастот на извозот стана прашање да се биде или да не се биде. Без негов пораст не можеше да се одржува дотогашниот раст бидејќи без да се обезбедат странски средства за плаќање во обем на „извозот“ и „увозот“ на поранешниот југословенски пазар го доведе во прашање одржувањето на дотогашната динамика на раст. Воените случувања на југословенските простори само го забрзаа барањето решение за зголемување на извозот и барањето начини за финансирање на неизбежниот дефицит во билансот на плаќањето на земјата (заради остварување на побрз развој).

Можните решенија се побараа во преуредувањето на системот на економските односи со странство, сфатен во поширока смисла како девизен, царински и надворешно-трговски систем, со цел да се создадат услови за унапредување на економските односи на Македонија со странство преку рационално вклучување на стопанството во меѓународната поделба на трудот. Врската меѓу девизниот и надворешно-трговскиот систем се гледа во тоа што со надворешно-трговскиот се регулира увозот и извозот на стоки и услуги, а таквите трансакции резултираат со плаќања и наплатувања со странство, што се регулира со девизниот систем.

Во овој контекст треба да се има предвид дека не постои некаков идеален модел со кој, штом се примени, ќе се надминат проблемите и ќе можат да се уживаат предностите од економската сорботка со странство.

Нема систем што ќе го зголемува извозот ако производството не е конкурентно, што ќе овозможува постојан пораст на увозот без да се урамнотежи размената во определен период и што ќе овозможува долговите спрема странство да растат, а да не се води грижа за нивното враќање. Ова значи дека системот преку кој се воспоставуваа економските односи на Македонија со странство мораше да се координира и синхронизира со другите системски решенија (особено со формирањето на пазар на стоки и услуги, со монетарниот систем и со системот на цените), со намера да се создадат пазарни услови на стопанисување во кои извозот, увозот и задолжувањето спрема странство се компоненти на деловната политика на секој стопански субјект во неговите напори за максимирање на добивката, а урамнотежувањето на односите со странство (на платниот биланс) е резултанта од таквите напори. Споменатите активности, во пазарна економија, не можат да бидат задачи на стопанските субјекти дадени од било кој општествен актор, туку само резултат на нивниот економски интерес да ги преземаат таквите активности. Затоа, од пресудно значење е утврдувањето на условите на стопанисување (вклучувајќи и ефикасни банкрот постапки) кои, од позиција на интересите на стопанските субјекти, ќе генерираат задоволителна динамика на растот и урамнотежени економски односи со странство.

2. Проблеми во конципирањето на девизниот систем

Во овој контекст Македонија се најде пред задача да обликува систем на економски односи со странство кој ќе води сметка за реалностите во кои се наоѓа стопанството и ќе биде постојано во функција на унапредување на извозот како реален фактор за излез од кризата, за пробив во развојот, како и за усогласување на увозот во рамките на можностите за плаќање спрема странство, сè додека тие можности не прераснат во способност на либерализација на увозот на ниво за воведување надворешна конвертибилност на денарот. Од ова произлегува дека земјата требаше да изгради **извозно ориентирана развојна стратегија** и врз нејзина основа да ја гради заштитата на стопанството со примена на царински мерки и со примена на мерки од арсеналот на девизниот систем преку ограничувања и забрани во меѓународните плаќања.

Во обликувањето на системот на економски односи на Македонија со странство клучна улога одигра девизниот курс на денарот, бидејќи преку него се воспоставува врската меѓу домашното и странските стопанства, меѓу домашните и светските цени, односно преку него се врши изедначување на појдовните позиции на домашните производители на странските пазари. Во оваа насока позитивно беше тоа што Македонија ги имаше напуштено многукратните девизни курсеви, па применуваше единствен девизен курс. Преку него сите производители беа ставени во ситуација во намалувањето на трошоците на производството и во зголемувањето на продуктивноста на трудот да бараат подобрување на својата материјално-финансиска положба, со оглед на тоа што висината на трошоците на производството што важи за светскиот пазар се прифаќа како критериум за рентабилност и на

домашното стопанство. Меѓутоа, прашање на дискусија е дали единствениот курс беше и **курс на рамнотежа**, бидејќи и потценувањето и преценувањето на вредноста на домашната валута има негативни реперкусии, во првиот случај, во влошувањето на односите на размената, а во вториот, со влошување на билансот на плаќањата.

Проблематичен, поточно сложен, комплексен, беше и односот при определувањето на **степенот на заштитата на домашното производство** и потребата од сукцесивно (во согласност со Спогодбата за стабилизација и асоцијација со ЕУ) либерализирање на стоковната размена. При јасна определба за отворање на македонското стопанство спрема странските влијанија носителите на економската политика, преку надворешно-трговскиот и царинскиот систем, имаа противречна задача: од една страна да ги намалуваат ограничувањата и забраните во надворешно-трговското работење, а од друга страна да го штитат недоволно оспособеното стопанство од изненадни влијанија и економски притисоци од странство. Тоа значи требало да се изнајде оптимален однос меѓу потребата за отворање спрема странските влијанија (за да се изврши притисок врз домашните производители да го зголемат квалитетот на производство, продуктивноста и економичноста во работењето) и потребата за заштита на дел од недоволно неконкурентното производство кое има можности, по извесен период, да се оспособи да егзистира и при намалена заштита. Заштитата е особено значајна за потенцијалното извозно ориентирано производство.

Во услови на определено ниво на заштита надлежните институции имаат **задача да го штитат пазарот и производството**. Во врска со заштитата на пазарот тие треба да оневозможуваат монополски однесувања (преку вонредни либерализации на увозот) и да ги сузбиваат влијанијата на нелојална странска конкуренција (со донесување на антидампиншки мерки). Што се однесува до заштитата на производството арсеналот на инструментите е побогат. На страната на увозот најзначајни се царините. Тие имаат претежно заштитен карактер, иако не е за потценување и фискалниот. Како заштитен инструмент се и вонцаринските давачки. Во заштитата на производството од агроиндустрискиот комплекс се користат прелевмани, односно такси со кои се одзема разликата во цените меѓу домашната и увезената стока.

Во системите на заштита се вградуваат и стандарди, атести, технички нормативи и норми за квалитетот на производството.

Исто така во системите на заштита се користат и квантитативните ограничувања: контингенти за увоз, дозволи за увоз и забрани за увоз.

Во принцип, на страната на извозот не би требало да се поставуваат било какви ограничувања, особено не царини за извоз, заради обезбедување на приходи во буџетите. Сепак, постои практика на преземање на мерки за ограничување на извозот заради обезбедување на домашниот пазар со соодветни количини на стока (преку ограничување на извозот на храна и воведување на даноци за извоз).

Во врска со заштитата треба да се има предвид дека високата заштита, сама по себе, не е добра, бидејќи ги зголемува трошоците и го намалува стандардот. Во определени ситуации, во каква што беше Македонија, неопходно е таа да се воведе, но само со програма за нејзино постепено намалување. Без таква определба и стриктно

придржување на роковите јасно е дека ќе изостане очекуваното приспособување на домашните производители на странската конкуренција. Зголемувањето и/или продолжувањето на заштитата е контрапродуктивно на целите за рационално вклучување во меѓународната поделба на трудот.

Остварувањето на оваа задача требаше да се синхронизира со утврдувањето на единствениот девизен курс на денарот, при што курсот треба да биде и реален. Тоа не значи дека курсот треба да се определи на ниво со кое ќе се обезбеди планираниот прилив на девизи, бидејќи во таа насока може да се влијае и со активна политика на поддршка на извозно ориентирано производство преку: поврат на царини и царински давачки на опрема и репродукциони материјали, доколку произведените стоки со нив се извезуваат, поддршка на извозно ориентирано производство во фазата на инвестирање, враќање на дел од платената возарина на странски релации, симулирање на странски лица да вложуваат во производство во Македонија кое е наменето за извоз, итн.

Да заклучиме. Изградбата на девизниот систем на Република Македонија, по осамостојувањето, продолжи врз достигнувањата остварени во развојот на пазарниот стопански систем во СФРЈ и макроекономската политика на стабилизација, со тоа што моделот мораше да се приспособи на новата реалност, најмногу изразена во стеснетиот пазар и потребата за изнаоѓање на нови пазари. Решавањето на овие проблеми наметна редефинирање на развојната стратегија на земјата, со посебен нагласок на извозно ориентирано производство во пазарни услови на стопанисување. Во оваа насока значајно место и улога му припадна на девизниот систем. Со утврдувањето на девизниот курс на денарот се воспостави врска меѓу домашните и светските цени, а со декларираната борба за стабилизација на стопанските текови се наметна и борба за остварување стабилност на девизниот курс на денарот (во услови на негово флукутирање). За остварување на овие задачи извозот од земјата можеше да се остварува без какви и да било ограничувања, а увозот можеше да се остварува во рамките на девизните ограничувања и забрани на меѓународните плаќања и програмата за постепена либерализација на економските односи на земјата со странство. Стекнатите девизи требаше да се продаваат на девизниот пазар, а можеа да купуваат субјекти кои наоѓаа интерес да увезуваат стоки и услуги кои можеа слободно да се увезуваат. За другите потреби можеше да се купува само доколку се појавел вишок на девизи над потребните за задоволување на приоритетните потреби.

Со повеќе или помалку проблеми (во определени години) системот функционираше во насока на стабилизирање на економските текови во земјата. Во 1997 година беше извршена девалвација на денарот со намера да се поттикне извозот, а веќе во јуни наредната година (1998) беа прифатени обврските од членот 8 од Статутот на ММФ, односно беше деклариран конвертибилен статус на денарот. За карактерот и стопанското значење на овој пресврт во девизната политика ќе се осврнеме повеќе во наредните поглавја, особено во врска со обликот на курсот на денарот во остварување на стабилизацијата и на макроекономските цели, на врската на курсот со монетарната политика, откако таа се сведе на политика на таргетирање на девизниот курс и

околу тајмингот на декларирањето и подготвеноста на стопанството да го одржува таквиот статус на домашната валута, како и последиците од тоа. Конвертибилноста на домашната валута не е прашање на престиж, туку израз на оспособеност на стопанството да создава странски средства за плаќање со кои, без поголеми ограничувања и забрани, ќе се задоволуваат потребите на земјата од увоз на стоки, услуги, капитал.

3. Функционирање на девизниот систем и девизната политика

3.1. Либерализација на тековни и капитални трансакции

Актуелната рамка на девизното работење во РМ е поставена со Законот за девизно работење од 2001 година¹⁰² (и неколку подоцнежни измени и дополнувања на Законот) со кој, во основа, се операционализира декларацијата на земјата за прифаќање на обврските од членот 8 од Статутот на ММФ, односно за воведување конвертибилност на денарот. Меѓутоа, треба да се има предвид дека постои разлика меѓу конвертибилноста на денарот според членот 8 од Статутот на ММФ и реализираната практика на конвертибилност на денарот. Разликата не е техничка туку суштинска. Формално прифатената форма на конвертибилност е резултат на афирмација на денарот во меѓународниот платен промет, а реализираната конвертибилност на денарот претставува внатрешна конвертибилност и нејзиното влијание се сведува на конверзија на денарот во странски валути на девизниот пазар во земјата. Но, за карактерот и дострелот на таквата конвертибилност, во наредните поглавја.

Овде е суштествено да се нагласи дека со решенијата во овој закон Македонија се ослободи од системот со значајни девизни ограничувања и се приближи до системите со висок степен на либерализација на плаќањата не само за тековни трансакции (како што обврзува членот 8) туку и за некои капитални трансакции. Меѓутоа, ова има и свои негативни последици, на што ќе укажеме во наредните поглавја.

За да се објасни механизмот на функционирање на девизниот систем и девизната политика неопходно е да се прецизираат неколку работи. Иако обврската според членот 8 се однесува само на либерализација на плаќањата за тековни трансакции, со Законот за девизно работење се регулираат и тековните и капиталните трансакции. Се работи за нивна реализација во вид на плаќања и трансфери меѓу резиденти и нерезиденти, меѓу резиденти ако работат со странски платежни средства или ако предмет на работењето се странските платежни средства и едностран пренос на средства од и во Република Македонија кои не претставуваат трансакции меѓу резиденти и нерезиденти. Во овој контекст, под **странски платежни средства** се подразбираат: девизи, ефективни странски пари, чекови, кредитни писма и други инструменти за плаќање кои гласат во странска валута и можат да се претвораат во странска валута. **Девизи** се монетарни побарувања

¹⁰² Сл. Весник на Р. Македонија, бр.34 од 03.05.2001 година

во странска валута. **Ефективни странски пари** се парични побарувања во странска валута од централната банка која ги издала. **Чекови, кредитни писма и други инструменти** за плаќање кои гласат на странска валута и можат да се претвораат во странска валута се монетарни побарувања од издавачот.

Според одредбите на Законот **тековни трансакции** се трансакции меѓу резиденти и нерезиденти чија цел не е трансфер на капитал. Значи, се работи за трансакции на увоз и извоз на стоки и услуги. Плаќањата и трансферите за тековните трансакции вклучуваат:

- 1) пристигнати плаќања врз основа на размена на стоки и услуги, како и вообичаените краткорочни банкарски инструменти за плаќање и кредитните инструменти кои се поврзани со размената на стоки и услуги;
- 2) пристигнати плаќања на камата по кредити и на нето доход од други вложувања;
- 3) отплата на умерен дел на кредити или амортизација на директни инвестиции и
- 4) умерени дознаки за семејни животни трошоци.

Капитални трансакции се трансакции меѓу резидентни и нерезиденти чија цел е трансфер на капитал, како што се:

- 1) директни инвестиции;
- 2) вложување во недвижност;
- 3) работи со хартии од вредност;
- 4) трансакции со документи за удел во инвестициони фондови;
- 5) кредитни работи;
- 6) емства и гаранции;
- 7) депозитни работи и
- 8) трансфери кои произлегуваат од осигурување на живот и кредитно осигурување.

Со дефиниции од Законот ќе се задржиме на некои од капиталните трансакции.

Директни инвестиции се вложувања со кои инвеститорот има намера да воспостави трајна економска поврзаност и/или да оствари право на управување со трговското друштво или другото правно лице во кое инвестира. Како директни инвестиции се сметаат:

- 1) основање на трговско друштво или зголемување на основната главнина на трговско друштво во целосна сопственост на инвеститорот, основање подружница или стекнување на целосна сопственост над постоечкото трговско друштво;
- 2) учество во новоформирано или веќе постоечко трговско друштво, ако инвеститорот со тоа поседува или се здобива со повеќе од 10% учество во основниот капитал на трговското друштво, односно повеќе од 10% од правото на одлучување;
- 3) долгорочен заем со период на достасување од пет и повеќе години, кога се работи за заем од инвеститорот и кој е наменет за трговско друштво во негова целосна сопственост и
- 4) долгорочен заем со период на достасување од пет и повеќе години, кога се работи за заем наменет за воспоставување на трајна економска поврзаност и ако е даден меѓу економски поврзани субјекти.

Работи со хартии од вредност се трансакции со хартии од вредност на пазарот на долгорочни хартии од вредност и пазарот на пари и краткорочни хартии од вредност, вклучувајќи ги и трансакциите со документите за удел во инвестициони фондови кои не се дефинирани како директни инвестиции. Како работи со хартии од вредност се сметаат:

- 1) издавање, воведување и продавање на домашни хартии од вредност во странство;
- 2) издавање, воведување и продавање на странски хартии од вредност во Република Македонија;
- 3) вложување од страна на резиденти во хартии од вредност во странство и
- 4) вложување од страна на нерезиденти во хартии од вредност во Република Македонија.

Воведување на хартии од вредност значи почеток на тргување со странски хартии од вредност во Република Македонија и почеток на тргување на домашни хартии од вредност во странство.

Кредитни работи се трансакции на склучување на договори за кредит или договори за заем.

Емствата и гаранциите во согласност со овој закон се сметаат за кредитни работи.

Комерцијални кредити се кредити непосредно поврзани со меѓународниот промет на стоки и услуги, при што еден од учесниците е резидент. Како комерцијални кредити се третираат и договорените трговски кредити, како што се одложено плаќање или авансно плаќање и нивното финансирање од страна на банка. Во комерцијални кредити спаѓаат и работи на откуп на побарувања како што се факторинг, форфетинг и слично, кога првичната трансакција, заради која побарувањето е настанато, има карактеристики на комерцијален кредит.

Финансиски кредити се сите кредити кои не се дефинирани како комерцијални кредити.

Депозитни работи се трансакции кои произлегуваат од договор за тековна или депозитна сметка меѓу нерезидент и резидент овластена банка или меѓу резидент и нерезидентна финансиска институција.

Трансфери при извршување на работи на осигурување на живот и кредитно осигурување се трансакции кои настануваат врз основа на договор за осигурување склучен меѓу нерезидент (осигурувач) и резидент (корисник) и обратно, меѓу резидент (осигурувач) и нерезидент (корисник). Еднострани трансфери на средства се преноси на средства од странство во Република Македонија и од Република Македонија во странство, кои не се резултат на тековни или капитални трансакции меѓу резиденти и нерезиденти.

Како еднострани трансфери се сметаат:

- 1) личните трансфери на средства и
- 2) физичките трансфери на средства.

Лични трансфери на средства се преноси на средства од Република Македонија и во Република Македонија врз основа на семејни заеми, подароци, мираз, наследства, завештанија, намирување на долгови на доселеник кон матичната земја, пренос на средства на

иселеник во странство, игри на среќа и заштеди на вработени лица во Република Македонија кои не се резиденти.

Физички трансфери на средства се преноси на платежни средства, монетарно злато и хартии од вредност од Република Македонија и во Република Македонија. Монетарно злато е злато, во било која форма, кое не е предмет на купопродажба.

3.2. Декларирана надворешна, а се спроведува внатрешна конвертибилност на денарот

Додека обликот на надворешна конвертибилност претпоставуваше либерализација само на тековните трансакции и обврска на земјата да ги конвертира денарските побарувања на странските доверители по основа на тековни трансакции, со Законот за девизно работење се воспоставува нов облик на конвертибилност (**внатрешна конвертибилност**). Пресвртот се прави со **регулирањето на трансакциите меѓу резидентите**. Резидентите меѓу себе можат да склучуваат трансакции во странски платежни средства, како и трансакции чиј предмет е странско платежно средство, само под услови и начин утврдени со овој закон. Тие можат да имаат странски платежни средства на девизни сметки или како девизни влогови кај банки во Република Македонија, овластени во согласност со Законот за банките. Вакви трансакции не се можни во услови на надворешна конвертибилност. Тие се забранети. Услов за надворешна конвертибилност е тековните трансакции меѓу резиденти (домашни лица) и нерезиденти (странски лица) да бидат слободни. Ваква одредба е предвидена и со овој закон, меѓутоа, во практиката превлада слободата за конверзија меѓу резидентите, а многу **малку е присутна практиката со денари да се купува во странство** (странците да примаат денари и да го искористат правото за нивна конверзија во нивна валута или во друга конвертибилна валута). Новина е и тоа што резидентите и нерезидентите можат слободно да извршуваат едностран трансфери на средства од и во Република Македонија, под услови определени со закон.

Со овој закон земјата има преземено повеќе обврски отколку што имплицира статусот на надворешна конвертибилност на денарот. Предвидена е и **либерализација на капиталните трансакции**. Под определени услови, слободни се и директните инвестиции на резидентите во странство и директните инвестиции на нерезидентите во Македонија

На нерезидентите кои регистрирале директна инвестиција им се овозможува слободно да вршат пренос на добивката (конвертирајќи ги денарите во други конвертибилни валути), на средствата добиени со отуѓување на сопственички дел во инвестицијата и при ликвидација на директната инвестиција.

Кај вложувањата во недвижности утврдено е дека резидентите не можат да вложуваат во недвижности во странство (со неколку исклучоци - дипломатски и конзуларни претставништва), додека нерезидентите можат да вложуваат во недвижности во Македонија под услови определени со посебен закон.

Со различен степен на слобода, односно ограничувања за резидентите и за нерезидентите регулирани се и другите капитални

трансакции- издавањето на хартии од вредност, вложувањата во хартии од вредност, кредитирањето меѓу резиденти и нерезиденти, отворање на сметки на резидентите во странство (во странски валути) и на нерезидентите во Македонија во денари, итн.

3.3. Девизен пазар

Во функционирањето на либералистичките начела на девизниот систем значајна улога треба да одигра девизниот пазар, сфатен како пазар на странски платежни средства. Девизниот пазар ги опфаќа сите трансакции на купување и продавање на странски платежни средства во Република Македонија. Со оглед на определбата девизниот курс да се формира слободно, очигледна е намерата, да се обезбеди концентрација на понудата и побарувачката на девизи како услов за реално утврдување на девизниот курс на денарот.

Меѓутоа, едно е намерата, а друго е нејзината реализација. Во операционализирањето на обврската стекнатите девизи да се продаваат на девизниот пазар се овозможи резидентите да ги држат на своја сметка стекнатите девизи до 180 дена. Тоа автоматски значи дека за тој дел на средства е осакатена понудата на девизи на девизниот пазар, а слободното формирање на курсот би притискало кон депресирање на вредноста на домашната валута.

Ваквиот потег е во рамките на сфаќањата со девизните средства да располагаат оние што ги создаваат. Ова правило е често присутно во девизните системи со понагласени девизни ограничувања, како привилегија на извозниците најпрво да ги задоволуваат своите потреби за странски средства за плаќање, а вишокот да го продаваат на девизниот пазар. Ваквата мерка имаше смисла во системите со девизни ограничувања и ценовна нестабилност, со оглед на тоа што, при евентуална депресијација на вредноста на домашната валута, извозниците би морале потребните девизи да ги купуваат по повисок курс, па би се чувствувале како „оштетени“. Ваквата мерка, меѓутоа, губи смисла во услови кога стабилизационата политика во земјата се води преку монетарната стратегија на таргетирање на девизниот курс на денарот

Наводниците на **оштетени** се ставени заради тоа што остварувањето на било кој бизнис не е да стекнува девизи, туку да остварува профит и на домашниот и на странските пазари, во зависност од цената по која ги продава и трошоците врзани со продажбата на производите и услугите. Поттикнувањето на извозот со привилегијата да ги задржуваат стекнатите девизни средства (со ефекти на растот на националното стопанство) не може да биде со долг рок доколку дојде до нарушување на односот на цените во земјата спрема странство (преку девизниот курс). Во такви услови нивниот интерес за извоз ќе престане во моментот кога ќе почне да им се доведува во прашање остварувањето на очекуваната стапка на враќање преку извозните зделки. Доколку, пак, макроекономската политика обезбедува стабилност на цените и води политика на реален девизен курс јасно е дека таква привилегирана позиција на извозниците не им е потребна. А тоа што

ваква привилегија сè уште постои значи само дека постои проблем со реалноста на девизниот курс на денарот. Се води сметка тие да не се разочараат, овозможувајќи им без многу проблеми да ги задоволуваат своите увозни потреби.

Во овој контекст уште еднаш ќе потсетиме на потребата од водење на соодветна девизна политика, која во крајна линија се сведува на остварување на политика на реален курс на денарот, со намера да се обезбеди извозно ориентирано стопанство, вклучувајќи и друга поддршка на потенцијално извозно производство, при што од големо значење е изборот на обликот на девизниот курс (фиксен или флукуирачки). Во зависност од тоа се определува и улогата на централната банка. Во секој случај таа е значително инволвирана во остварувањето на девизната политика, особено ако монетарната политика, за која е надлежна, ја остварува преку стратегијата за таргетирање на девизниот курс на денарот. Но, за ефектите од ваквата врска поопширно во наредните точки.

Во врска со функционирањето на девизниот пазар треба да се има предвид дека **на девизниот пазар учествуваат овластените банки и централната банка**. Овластените банки склучуваат трансакции за купување и продавање на странски платежни средства во свое име и за своја сметка, како и во свое име и за туѓа сметка.

Другите субјекти можат да склучуваат трансакции за купување и продавање на странски платежни средства во свое име и за своја сметка само со субјекти кои за вршење на такви работи претходно добиле одобрение од Народната банка на Република Македонија.

Резидентите кои не се овластени банки и менувачници на девизниот пазар купуваат странски платежни средства за плаќање во странство и продаваат странски платежни средства врз основа на наплати од странство.

Резидентите физички лица можат на пазарот да купуваат и продаваат странски платежни средства и за други цели.

Резидентите, кои не се физички лица, не смеат за вршење на својата дејност да купуваат или продаваат странски платежни средства од менувачници.

Народната банка на Република Македонија го пропишува начинот и условите под кои се врши купување и продавање на странски платежни средства во Република Македонија.

На девизниот пазар, покрај **промптните**, може да се вршат и **термински трансакции**. Под термински трансакции се подразбира купување и продажба на девизи, кога рокот на исполнување на обврските е подолг од два работни дена, сметајќи од денот на склучувањето на трансакцијата.

3.4. Посебни мерки на НБРМ

Народната банка на Република Македонија на девизниот пазар учествува заради остварување на целите утврдени со монетарната и

девизната политика. Со монетарната стратегија на таргетирање на девизниот курс на денарот таа ја детерминира девизната политика. Во овој контекст таа интервенира во одбрана на фиксниот курс на денарот на девизниот пазар. Во ситуација кога не е задоволена побарувачката на определени девизи таа нуди од девизните резерви, а кога има вишок на понуда таа откупува девизи и ги насочува во девизните резерви.

Народната банка има посебни овластувања во врска со одржувањето на стабилноста на финансискиот систем и на рамнотежата во билансот на плаќањата. Кога се јавува опасност од позначителни нарушувања на споменатите рамнотежи НБРМ може да воведо посебни заштитни мерки. За воведувањето на заштитните мерки Народната банка на Република Македонија треба да добие претходно согласност од Владата на Република Македонија. Овие заштитни мерки не смеат да се применуваат подолго од шест месеци. По исклучок Народната банка може да го продолжи рокот на примената на заштитните мерки врз основа на претходно добиено мислење од Владата на Република Македонија.

Народната банка на Република Македонија или Владата на Република Македонија заради спроведување на санкции на Организацијата на обединетите нации или другите меѓународни организации чија членка е Република Македонија, можат да воведат и други заштитни мерки.

Во случај на намалување на бруто девизните резерви за 5% во период од десет последователни дена, Народната банка на Република Македонија може да определи рок во кој правните лица - резиденти, мораат девизите кои ги купиле на девизниот пазар да ги употребат за плаќање на своите обврски спрема странство или да ги продадат на овластената банка од која девизите се купени.

Заштитните мерки кои се воведуваат во случај на опасност од нарушувања во билансот на плаќања и нарушување на стабилноста на финансискиот систем на Република Македонија, предизвикани од поголем одлив на капитал од Република Македонија се однесуваат на:

- состојбата на сметките на резидентите во странство или на нивните девизни сметки во Република Македонија;
- тргување со странски платежни средства, ако е вклучен резидент;
- давање позајмици и кредити од резиденти на нерезиденти, како и авансни плаќања од резиденти на нерезиденти или одложени плаќања од нерезиденти на резидентите;
- наплата на пристигнати и ненаплатени побарувања од нерезиденти;
- пренос на хартии од вредност, готовина, хартии од вредност и злато во и од Република Македонија и
- трансакции со хартии од вредност и злато меѓу резиденти и нерезиденти.

Посебните мерки се однесуваат и на:

- состојбата на сметките на нерезидентите во Република Македонија;
- тргување со странски платежни средства, ако е вклучен резидент;

- земање позајмици и кредити на резиденти од нерезиденти, како и авансни наплати на резиденти од нерезиденти или одложување на плаќања од резиденти на нерезиденти;
- плаќање на пристигнати и неплатени обврски на резиденти спрема нерезиденти;
- пренос на хартии од вредност, готовина, хартии од вредност и злато во и од Република Македонија;
- трансакции со хартии од вредност и злато меѓу резиденти и нерезиденти и
- издавање гаранции и/или слични емства и давање залог и други видови обезбедувања во корист на нерезидент.

3.5. Девизни работи

Под девизни работи се подразбира трговијата со странски средства за плаќање, кои вклучуваат девизи во облик на исплата, меници, чекови и валути во облик на банкноти и ситни ковани пари. Во потесна смисла, со оглед на техниката на меѓународните плаќања, девизните работи претставуваат трговија меѓу банките со исплати. Станува збор за одобрување на износот на девизи на сметката на купувачот кај некој странски кореспондент. Плаќањата ги вршат овластените банки по налог на своите комитенти. За таа цел тие купуваат и продаваат девизи од домашни и странски лица според курсот што се формира на девизниот пазар. Прометот се врши телефонски меѓу големите банки како за стоковните трансакции така и за движењата на капиталот.

3.6. Девизен надзор и девизна контрола

Надзорот за спроведување на овој закон и прописите донесени врз основа на него во рамките на своите надлежности го вршат: Народната банка на Република Македонија, Министерството за финансии, Министерството за економија и Комисијата за хартии од вредност

Органите за надзор, според овој закон, се должни да соработуваат меѓусебно и по барање на некој надзорен орган, на другиот надзорен орган да му ги даде сите потребни информации и податоци кои на надзорниот орган му се потребни во постапката на извршување на задачите кои произлегуваат од надзорот. Тие се должни меѓусебно да се известуваат за неправилностите кои ги констатирале при вршењето на надзорот, ако наодите се значајни за работата на другите органи на надзорот.

Народната банка на Република Македонија врши непосреден надзор над работењето на банките, штедилниците и менувачниците на кои им издала дозвола за работа.

Инспекциски надзор врз работењето на резидентите кои не се банки, штедилници и менувачници со дозвола за работа, како и на нерезидентите, го врши Министерството за финансии - Државниот

девизен инспекторат. Резидентите и нерезидентите се должни на девизниот инспектор да му овозможат непречено вршење на инспекцискиот надзор, увид во работењето и на негово барање да му ја стават на располагање или достават целата потребна документација и податоци.

Ако инспекторот при вршење на инспекцискиот надзор утврди кршење на законот или друг пропис, со решение ќе нареди да се отстранат незаконитостите и неправилностите во рокот кој ќе го определи. Ако субјектот во рокот кој ќе го определи инспекторот не ги отстрани утврдените незаконитости, односно неправилности инспекторот ќе донесе решение со кое привремено ќе забрани вршење на определена дејност. Привремената забрана ќе важи до исполнување на обврска пропишана во решението.

4. Девизниот курс на денарот и политиката на стабилизација

За успешно функционирање на пазарниот систем во Република Македонија, по осамостојувањето, неопходно било да се совлада високата инфлација. Тоа било приоритетна цел на макроекономската политика, бидејќи во 1992 година инфлацијата достигнала хиперинфлациски размери - 1925% годишно. За таквата инфлација придонесле директното (селективно) кредитирање и финансирањето на буџетските дефицити од страна на централната банка. Удел имало и недисциплинираното спроведување на политиката на плати по монетарното осамостојување. Споменатите причини упатувале на тоа дека совладувањето на инфлацијата не е задача само за централната банка, туку и на другите сегменти на макроекономската политика. Особено било значајно да се воспостави цврста финансиска дисциплина во стопанството со примена на рестриктивни монетарни и фискални мерки, со ограничување на личната потрошувачка преку политиката на плати и со политиката на девизниот курс на денарот.

По успешното совладување на инфлацијата, макроекономската политика на земјата политиката на економска стабилизација, сфатена како одржување на стабилно ниво на цените и стабилен девизен курс на денарот, ја спроведуваше преку монетарната, фискалната и девизната политика. Во напорите за асоцирање во Европската Унија и во еврозоната, од 1995 година, дојде до промена во монетарната политика во таа смисла што се спроведуваше стратегија на таргетирање на девизниот курс на денарот. Иако според девизниот закон политиката на курсот на денарот беше определена како политика на флексибилен (флукуирачки) со оваа промена девизниот курс на денарот се третираше како фиксен и служеше како номинално сидро на внатрешната стабилност која требаше да ја обезбеди монетарната политика. Веќе во јуни 1998 година беше деклариран конвертибилен статус на денарот. И денеска монетарната политика се потпира врз политиката на фиксен курс на денарот. Во меѓувреме, успешно се остварија целите на ценовна стабилност како важни цели на макроекономската политика (општото ниво на цените и курсот на денарот), меѓутоа, изостана остварувањето на другите цели (задоволителна динамика на раст на БДП, пораст на вработеноста, пораст на стандардот, урамнотежување на односите со странство, итн.

Во наредните точки ќе се обидеме да ги објасниме причините и последиците за изостанувањето на другите споменати цели на макроекономската политика. Целта е да се укаже дека одделните инструменти и мерки за остварување на целите на макроекономската политика треба да се посматраат не само од аспект на нивното посебно делување, туку, и пред сè, во нивното интерактивно делување. Тоа особено се однесува на делувањето на политиката на девизниот курс, особено преку изборот на режимот на девизниот курс (фиксен или флукутирачки).

4.1.Стабилноста како претпоставка на растот

Во заднината на ставот за стабилноста како претпоставка на развојот лежи сознанието за потребата од поизедначени услови за стопанисување на стопанските субјекти на домашниот и на странските пазари. Во основа тоа се постигнува со пазарно формирање на цените и на курсот (како врска меѓу домашните и странските цени), тоа значи, при многу мала интервенција на државата во областа на цените и при значителна либерализација на економските односи со странство. Изложени на конкуренција (внатрешна и надворешна), на стопанските субјекти не им останува ништо друго освен борбата за повисоки добивки (основа на нивниот побрз развој) да ја водат преку зголемување на продуктивноста на трудот и економичноста во работењето, како суштински фактори на задоволителен одржлив развој.

Веќе рековме дека поизедначените услови не се еднаш засекогаш дадени и дека тие, во зависност од движењата на цените во земјата и во странство, остварувани под присила на понудата и побарувачката, се менуваат, а со тоа се менува и позицијата на стопанските субјекти во стекнувањето на националниот доход. И сè додека тоа се случува во услови на конкуренција, поместувањата во односите на цените на домашните производители се пожелни, а субјектите кои во променети услови не се во состојба да остварат задоволително ниво на доход, треба да бидат подготвени и на стечај и ликвидација. Меѓутоа, не смее да се заборави дека положбата на субјектите во стекнувањето на добивка се менува доколку не се одржува врската меѓу домашната и странските структури (на најзначајните партнери) на цените преку поместувањето на девизниот курс. Курсот кој не ги одразува споменатите промени во цените (во насока на девалвација или ревалвација на вредноста на националната валута) генерира диспаритети во цените (со што се нарушуваат изедначените услови за стекнување на доход) кои, како пазарни информации, неповолно се одразуваат и врз развојната ориентација на стопанските субјекти.

За мала економија каква што е македонската (нужно извозно ориентирана) курсот, всушност, е подеднакво (да не речеме дури и побитен) важен индикатор за ефикасно остварување на главните функции на пазарот - алокативната, дистрибутивната, селективната, информативната. Во секој случај, не смее да се испушти од предвид дека покрај стабилноста на цените во земјата треба да се води сметка дека и курсот е цена (на странските валути изразена во домашни пари)

со сите реперкусии што произлегуваат од тоа. Тој е израз на цените во земјата и односите меѓу домашните и странските цени, меѓутоа, и влијае врз цените во земјата, како фактор за стекнување на добивка и алокатор на акумулацијата во земјата.

4.2. Стабилноста (внатрешна и надворешна) и режимот на девизниот курс

Нема општ одговор за тоа кој облик на девизен курс најмногу придонесува за остварување на економската стабилизација. Кој облик е најпогоден зависи од многу околности и затоа решенијата се различни за секоја земја.

Најпрво зависи од правилата со кои е регулирана материјата на девизните курсеви во меѓувалутните односи во светот. Кога фиксните курсеви беа темел на меѓувалутните односи во светот (утврдени со Статутот на ММФ) постоеше можност и за девалвација и за ревалвација на девизните курсеви, но под определени услови. Во современите меѓувалутни односи, фиксните курсеви се напуштени како обврска и постои слобода на избор на обликот, во зависност од потребите на одделни земји, но суштествено е да се избегнуваат промени кои би ги заострувале односите меѓу одделни земји (доколку се води политика на осиромашување на соседите). Во овој контекст суштествено различни се позициите на земјите чии валути функционираат и како светски пари (монетарни резерви за останатите земји) од земјите кои ја немаат таквата можност (привилегирана позиција остварена во процесот на дематеријализација на парите и демонетизирањето на златото од меѓународниот монетарен систем).

Слободата во изборот, меѓутоа, не значи дека нема значење кој облик ќе се примени. Изборот е суштествено определен од тоа дали треба да се оствари стабилизација на економските текови или веќе остварената стабилизација треба да се одржува. Во овој контекст, изборот е определен и од статусот на националната валута, особено од тоа дали таа е конвертибилна или не е, дали се има намера да се воведат конвертибилен статус или да се одржува, а ако е воведена конвертибилност (како што е случај со денарот) дали е фактичка или само декларирана (повеќе како техника на замена на една во друга валута).

Посебно е значајно на кое ниво е утврден девизниот курс. Притоа, суштествено е тој да биде реален т.е. рамнотежен, па таквата своја улога може да ја одигра и како фиксен и како флукуирачки.

4.2.1. Режимот на фиксен курс и стабилноста

И во услови на доминантност на флукуирачките курсеви во меѓувалутните односи во светот, режимот на фиксен курс на националната валута може да се искористи во политиката на економска стабилизација. Во овој контекст, покрај повеќе примери од други земји,

доволно илустративно е и искуството на Република Македонија по монетарното осамостојување на земјата. Со рестриктивна монетарна и фискална политика мошне брзо инфлацијата беше сведена на едноцифрена бројка, а курсот одржан на стабилно ниво (со една девалвација од околу 16% во 1997 година).

Повеќепати е укажувано на успешната политика на стабилизацијата на цените во земјата со поддршка на одржување на фиксен девизен курс на денарот (во услови кога се дефинира дека курсот на девизниот пазар се формира слободно). И тоа е точно како факт. Меѓутоа, нема согледувања дали стабилизационите ефекти врз цените во земјава немаше да се постигнат само со рестриктивната монетарна и фискална политика, со оглед на тоа што таквите политики ја ограничуваат побарувачката воопшто и посебно, побарувачката на девизи, а тоа влијае врз одржување на стабилност на девизниот курс. Сепак, водењето на политика на фиксен девизен курс, на извесен начин и во извесен степен, се реализираше со тоа што курсот не се менуваше ни кога постоеше поголема понуда на девизи на девизниот пазар (но, веројатно, затоа што се откупуваа за зголемување на неопходното ниво на девизни резерви) ниту кога почнаа да се зголемуваат дефицитите во надворешно - трговскиот и платниот биланс.

Нема ни согледувања за оправданоста на истрајноста во водењето на политика на фиксен курс на денарот (дури и кога е преценет), особено од аспект на неговото влијание во процесите на реструктурирање на стопанството во насока на изградба на извозно ориентирана структура. Само се укажува, од една страна, на негативните последици од водењето на таквата политика: затворањето на бројни капацитети (како нерентабилни), зголемувањето на дефицитот во надворешно-трговскиот и платниот биланс (поради побрз пораст на увозот од извозот), зголемување на надворешниот долг, а од друга, на ранливоста и неизвесноста на политиката на стабилизација која се потпира врз дознаките од странство и врз високи очекувања на директни странски инвестиции во урамнотежувањето на економските односи со странство.

Во објаснувањето на истрајувањето на политиката на фиксен курс сè поочигледно е или дека немало концепт за развој на извозно ориентирано стопанство или пак, се сметало дека постојната структура на стопанството била поволна, па политиката на фиксен курс на денарот на утврденото ниво овозможува таа натаму да се развива и подобрува.

Интересно е што одржувањето на фиксниот курс на денарот во однос на еврото продолжи, и покрај податоците за остварување на побрз раст на цените во земјава отколку во земјите на еврозоната.

Истрајноста, и покрај негативните последици, може да се објасни само со обврската за одржување на конвертибилноста на денарот, со стравот стабилизационата политика да се оцени како неуспешна доколку се премине на флексибилен девизен курс на денарот, а најпосле, и со стравот дека поместувањето на курсот може да создаде притисоци врз цените во земјава и да ги загрози остварувањата постигнати во стабилизирањето на цените. Притоа, се испушта од предвид дека конвертибилноста не може да се одбрани само со

фиксирање на курсот, особено не кога доаѓа до расчекор во движењето на цените меѓу земјава (со побрз пораст) и земјите на еврото (спрема кого денарот има фиксен курс). Доколку курсот не ги одразува таквите промени настануваат нови дискрепанци во цените на штета на извозната ориентираност на фирмите и се создаваат услови за поголема атрактивност на увозот.

Неоснован е и стравот дека со напуштањето на фиксниот курс и преоѓањето на флексибилен би можело стабилизационата политика да се оцени како неуспешна и да се загрози оствареното стабилизирање на цените. Зашто, преоѓањето на флексибилен курс не мора да значи и дерогирање на внатрешната стабилност на цените, доколку се води доследна монетарна и фискална политика. Во суштина, стравот произлегува од свеста за преценетоста на курсот, па со неговото флукутирање се очекува депресирање, со што би поскапел огромниот увоз и би довел до пораст на нивото на цените во земјава.

Аргументите за оправдување на истрајноста на одржувањето на фиксен курс на денарот се зголемуваат со оддолжувањето на времето на неговата примена. По неколкугодишното доследно спроведување на политиката на фиксен курс, се формира структура на производство и потрошувачка детерминирани од нивото на курсот кое генерира дефицити во надворешно-трговскиот и платниот биланс, се формираат интересни групи кои имаат полза од стабилноста на фиксниот курс (вклучувајќи ја и државата со долговите во девизни средства¹⁰³), а флукутирањето (во очекувана насока на депресијација) би им ја влошило материјално-финансиската позиција. Што повеќе се одложува корекцијата на курсот толку повеќе се кумулираат негативните последици, поради кои и се одложува промената на политиката на курсот на денарот. Штетите, сигурно, би биле незначителни доколку курсот благовремено ги одразуваше промените во нивоата на цените во земјава и во странство, а притоа се водеше цврста (рестриктивна) монетарна и фискална политика, со што би се намалил притисокот врз депресијација на курсот на денарот.

Може да се каже дека со одложувањето на неизбежното приспособување само се потхранува илузијата дека може да се живее над можностите кои ги создава стопанството, а всушност само се одлага плаќањето на цехот од таквата практика. Укажувањето на негативните ефекти од промената на курсот се нереални доколку не се земат предвид и ефектите од одложувањето на таквиот потег. Чисто душегрижништво е да се брани постојната нереална потрошувачка во земјава, а да не се води сметка за иднината, со оглед на последиците од неосварениот развој (заради дестимулирањето на извозно ориентираното стопанство) и за последиците од влошувањето на рамнотежата во економските односи со странство. Од овој аспект, земјата е подолго време во маѓепсан круг. Пробивот во остварувањето на реструктурирањето на стопанството со нагласена извозна ориентираност се очекува како основа за остварување на одржлив

¹⁰³ Станува збор за долговите во евра за издадените обврзници по основа на регулирањето на девизните заштеди на граѓаните од поранешната заедничка држава, по основа на денационализацијата и други девизни обврски, вклучувајќи ги и емитираните еврообврзници.

развој, а не може да се оствари доколку продолжи стратегијата за стабилизација со фиксен курс како номинално сидро на внатрешната стабилност (кој апресира, генерира високи каматни стапки и низок раст). Штетите ќе бидат неспоредливо поголеми доколку и понатаму се одлагаат неизбежните корекции на политиката на курсот. Зашто, со одлагањето се кочи извозната ориентација на фирмите (тековно и развојно), а се зацврстува стопанска структура на увозно зависна економија, толку зависна што може да се одржува само со зголемување на девизните дознаки од вработените во странство и со постојан пораст на странски директни инвестиции или долгови. Но, подолго време се поставува прашањето: дали е тоа можно на долг рок? Можат ли привремено вработените во странство да ги финансираат незаситните апетити за увоз во земјата? Што е тоа што странците би ги терало постојано да вложуваат во Македонија? Има ли некој рецепт долгот да не се врати?

4.2.2 Режимот на флукуирачки курс и стабилноста

Нема сомневање дека со напуштањето на конвертибилноста на доларот во злато, а преку него и на другите валути, и задоволувањето со конвертибилност на една во други валути - и системот на фиксни курсеви се лизгаше кон флукуирачки курсеви, во најразлични варијанти: од фиксни (но приспособливи) до слободни. Логиката на интересот на капиталот јасно покажа дека со зголемувањето на противречностите во развиените капиталистички земји и меѓу нив, од една страна, и меѓу развиените и земјите во развој, од друга страна, „валканото“ флукуирање преоѓаше во слободно, како последна можност на економски посилните - дел од своите тешкотии да префрлат врз други земји. И укинувањето на конвертибилноста во злато, и флукуирањето на девизните курсеви беше изнудено од потребата за поголема монетарна независност на развиените капиталистички земји (особено на САД), бидејќи со секојдневното приспособување на курсот се одлагаат неопходните зафати на домашната економска сцена (наспроти постојаната потреба од приспособување во услови на одржување реален фиксен курс).

Се дојде дури и до ситуација кога се бара земјите кои остваруваат суфицити во надворешно-трговската размена да ги ревалвираат сопствените валути (т.е. тие да извршат промени во сопствените макроекономски политики), иако проблемот не е кај нив. Во таква ситуација се наоѓа Кина. Таа е под притисок да го ревалвира јуанот, иако фиксниот курс го има утврдено уште во 1995 година. Според економската логика, промени во политиката треба да настанат во САД, а не во Кина. Таа би била „одговорна“ за состојбите само доколку во меѓувреме извршила девалвација на вредноста на националната валута за да оствари предности во размената со САД.

Меѓутоа, иако нема економска логика од аспект на евентуален светски монетарен поредок, Кина пристапи кон минимално ревалвирање на јуанот. А тоа сигурно не би го направила доколку доларот, иако национална валута, не врши функција на светска резервна валута.

На овој пример се покажа дека САД ги исцрпија можностите за експанзија и од флукутирањето на доларот, па наместо да презема сериозни зафати во националната економија, вршат притисоци на доларски суфицитните земји да ги ревалвират сопствените валути, да го зголемат трошењето и да го забават растот, за да не влијаат неповолно врз тековниот биланс на САД, а со тоа и за натамошно намалување на вредноста на доларот.

Ваквите меѓународни случувања немаат особено директно значење за македонската економија, меѓутоа, треба да се имаат предвид, од аспект на немоќта на најразвиената земја да го одржува фиксниот курс на доларот, па и на недоволноста на флукутирачкиот, доколку навреме не презема соодветни мерки за стабилизација на економските текови во земјата. Притисоците во насока другите да се прилагодуваат може да функционира извесен период, меѓутоа, прашање на време е кога на таквите барања нема да им се удоволува. Постепеното релативно намалување на доларските монетарни резерви во светот е сигнал дека резервираноста кон него се зголемува.

Со горната елаборација се релативизира и значењето на флукутирачкиот курс за македонската економија. Факт е дека проблемите не се решаваат ниту само со политика на фиксен ниту само со политика на флукутирачки курс на денарот. Суштествено е, значи, да се избере режим кој најмногу соодветствува на остварувањето на целите на макроекономската политика на земјата. Нема меѓународна регулатива која го ограничува изборот. Тој во основа зависи од потребите на макроекономската политика на стабилизација како основа за остварување на задоволителен одржлив развој. А тоа значи во зависност од фазата во остварувањето на политиката на економска стабилизација.

Веќе рековме дека со утврдувањето и водењето на политика на фиксен курс на денарот во средината на последната деценија од минатиот век, макроекономската политика оствари очекувани резултати во сузбивањето на инфлацијата и во стабилизирањето на цените во земјата. Меѓутоа, проблематично е продолжувањето на таквата политика без оценка на неговото влијание врз посакуваното реструктурирање на стопанството во насока на нагласена извозна ориентираност, врз растот и стабилноста на економските односи со странство.

Неповолните ефекти во споменатите сфери јасно покажаа дека девизниот курс, со нивото на кое беше утврден, не ги одрази домашната структура на цените и структурата на цените во еврозоната, на тој начин да се обезбеди (условно речено, девалвационен ефект) и наметне поголема извозна ориентираност на постојното стопанство, извозно ориентиран развој, и врз таква основа да се оствари забрзан раст, зголемување на вработеноста, урамнотеженост на односите со странство, пораст на стандардот итн.

Нема сомневање дека е тешко да се определи кое е нивото на курсот за тој да биде урамнотежен. Неопходни се потемелни и поопсежни анализи евентуално да се укаже на таквото ниво. Меѓутоа, само практиката може да го потврди или отфрли евентуалниот предлог. А во меѓународен систем на флукутирачки курсеви тестирањето е најдобро да се направи со примена на некој облик на флукутирачки курс

на домашната валута. Штета е што тоа не се направи по успешното сузбивање на инфлацијата и остварената стабилизација на цените во земјата. Со доследно продолжување на таквата политика немаше големи опасности од несакани осцилации на курсот на денарот, а со евентуалните промени (нагоре или надолу) би се спречиле неповолните ефекти од интервенциите да се брани фиксниот девизен курс на денарот. Осцилациите на курсот се последица и на надворешни влијанија. Меѓутоа, тие се, пред сè, последица на внатрешните движења во земјата. А доколку тие се урамнотежени, опасноста од осцилирање на курсот е сведена на минимум. Таквиот пристап не би бил во спротивност ни со декларираната конвертибилност на денарот, но за тоа во понатамошните разгледувања.

Во секој случај, кога е веќе наметнат како можен во меѓувалутните односи во светот (наспроти порано задолжителниот систем на фиксни курсеви), примената на режимот на флукуирачки курс на домашната валута зависи од потребите на макроекономската политика. Станува дури и небитно кој режим на курс ќе се применува доколку тој е утврден на ниво на рамнотежа на националната економија. Проблем е ако станува нереален. Со одржувањето на фиксен курс по секоја цена се даваат погрешни пазарни информации за извозно-увозните и развојните активности на стопанските субјекти, додека водењето на политика на флукуирачки курс таквите информации ги коригира навремено и нема неповолни последици врз споменатите активности, освен неизвесностите својствени за пазарно стопанисување. Сè додека флукуирањето, и кога е слободно, е во обем битно да не ги загрозува калкулациите за таквите активности (слично како прифатлива стапка на инфлација во земјата).

4.3. Режимот на девизниот курс и конвертибилноста на домашната валута

Веќе споменавме дека режимот на девизниот курс на националната валута не е од пресудно значење за функционирањето за современиот облик на валутна конвертибилност (утврден во членот 8, оддел 2, 3 и 4 од Статутот на ММФ). Статусот на валутна конвертибилност може да се брани и со фиксни и со флукуирачки курсеви, а кој режим ќе се избере зависи од тоа дали се отвора процес на постигнување на конвертибилност или таа е постигната и треба да се одржува. Сепак, најмногу зависи од подготвеноста да се води доследна политика на економска стабилизација, сфатена како остварување на стабилност на цените и курсот, и подготвеност за консеквентно справување со субјектите кои не се во состојба во такви услови на стопанисување да опстанат на пазарот.

Суштествено е конвертибилноста на валутата да е фактичка, т.е. да ја изразува способноста на стопанството тековните побарувања на странците во националната валута да ги конвертира во други конвертибилни валути, во валута на земјата која бара конверзија или во СПВ. Ако состојбата е таква, тогаш е сигурно дека нивото на девизниот курс е реално, а одбраната на конвертибилниот статус на националната

валута може со подеднаков успех да се остварува и со режим на фиксен и со режим на флукуирачки курс. Притоа, и во едниот и во другиот режим суштествено е воспоставената врска, преку единствениот курс, меѓу домашното и странските стопанства, меѓу домашните и странските цени, да не се нарушува, т.е. да се брани неговата стабилност. Одбраната, меѓутоа, не смее да биде по цена на одржување било на преценета било на потценета вредност на домашната валута. Курсот мора да ги одразува промените во нивоата на цените, а тоа значи дека при режим на фиксен курс приспособувањето треба да се врши со sukcesивни девалвации или ревалвации, а при режим на флукуирачки курс приспособувањето ќе се врши низ процесите на депрецијација и апрецијација на националната валута.

Последиците од одржување на стабилен, но нереален девизен курс, на подолг рок, се мошне негативни и за тековните стопански движења и за утврдување на развојните планови на стопанските субјекти. Затоа може да се каже дека при остварена фактичка конвертибилност на националната валута, нивото на курсот е реално, а неговата стабилност ќе се брани со подобрување на квалитативните фактори на стопанисување во земјата, како клучна основа за подобрување на материјално-финансиската позиција на стопанските субјекти. Ако не успее одбраната, подобро е нивото да се промени, отколку да се брани по цена на негово потценување или преценување.

Во случај, пак, да се настојува, за извесен период, да се воспостави конвертибилен статус на националната валута, утврдувањето на рамнотежниот (реалниот) курс избива во преден план на макроекономската политика. Со оглед на тоа што во ваква ситуација се наоѓаат помалку развиените економии (државите кои ги користат одредбите за времено ослободување од обврските по членот 8 од Статутот на ММФ, односно ги користат одредбите од членот 14 од споменатиот документ) прашањето на изборот на висината на девизниот курс на националната валута е мошне суптилно.

Суптилноста произлегува оттаму што висината на единствениот девизен курс, како курс на рамнотежа, има можност да се утврди не само со девалвација на интервалутарната вредност на домашната валута во степен што овозможува да се отстранат сите диспаритети и во земјата и спрема странство, туку и со мерки што се компатибилни со принципите на слободната трговија, како што се царините и другите увозни давачки и извесни мерки за стимулирање на извозот. Со координацијата во утврдувањето на курсот, со примена на пасивна и активна заштита на домашното производство, се избегнува непотребно потценување на вредноста на домашната валута. Меѓутоа, треба да се има предвид дека тие се компатибилни со принципите на Фондот сè додека, еднаш воведени, се одржуваат, но не се зголемуваат, а пожелно е да се утврди и план за нивно постепено намалување, до ниво на кое тие мерки се застапени во земјите со кои се има најразвиена размена. Кога таквите мерки се сведени на споменатото ниво, а утврденото ниво на курсот се покаже како рамнотежно, воведувањето конвертибилност е логична последица.

Односот на режимот на курсот и конвертибилниот статус на националната валута се комплицира во случај кога се декларира

конвертибилност на валутата, без доволно, па дури и противречни сознанија за реалноста на девизниот курс. Доколку режимот на курсот е фиксен набрзо ќе настанат проблеми кои произлегуваат или од преценетоста или од потценетоста на домашната валута, а ефикасната макроекономска политика, и покрај декларираната конвертибилност, ќе изврши корекција на курсот, за да не се сидаат диспаритети во цените (се разбира, доколку пред тоа не успее со други мерки да го отстрани неповолното влијание на нереалниот курс). Ако пак режимот на курсот е флукуирачки, под силата на понудата и побарувачката на девизи, во услови на „неиспеглани“ диспаритети, курсот или ќе депресира или ќе апресира, тежејќи кон рамнотежно ниво.

Случајот со декларираната конвертибилност на денарот е посебен случај и уште покомплициран. Формално се прифатени обврските од членот 8 од Статутот на ММФ (надворешна конвертибилност), а во суштина се работи за понизок степен на мултилатерализација на денарот во меѓународниот платен промет. Замената на една во други валути се врши, во најголем дел, меѓу домашните субјекти и од позиција во која со девизите располагаат оние што ги стекнуваат (внатрешна конвертибилност), а субјектите што не се во таква позиција, ако имаат потреба за странски средства на плаќање за тековни трансакции, се јавуваат на девизниот пазар. Меѓутоа, на пазарот како понудувачи се јавуваат само дел од девизите што ги стекнале „создавачите“, со оглед на тоа што правните лица девизниот прилив можат да го задржуваат на своите сметки до 180 дена како депозит кај овластените домашни банки за работа со странство.

4.4. Истовремена потреба од стабилен и реален девизен курс на денарот

Во современите меѓународни монетарни односи, по напуштањето на конвертибилноста во злато и фиксните курсеви (како нејзин инхерентен облик), со преоѓањето на конвертибилност на една во други валути, изборот на режимот на девизни курсеви е право на секоја земја, иако од страна на ММФ се очекува земјите членки да одржуваат внатрешна стопанска стабилност, како предуслов за неопходната стабилност во меѓувалутните односи во светот.

Во овој контекст слободно може да се каже дека земјата, и при декларирањето на конвертибилност на денарот, имала можност да избере меѓу режимот на фиксен и режимот на флукуирачки курс на денарот. Факт е дека, и покрај определбата за слободно формирање на девизниот курс, земјата одбра политика на фиксен девизен курс. И тоа е, секако, поради тоа што декларираната надворешна конвертибилност на денарот ја сведе на внатрешна конвертибилност (проширена и со конвертибилност на капиталните трансакции) со намера да се стимулира поголем прилив на странски капитал во земјата. Можеше да се избере и политика на флукуирачки девизен курс, меѓутоа, за странците би постоела неизвесност во врска со нивото на курсот по кој би ги конвертирале заработувачките во денари во некоја конвертибилна

валута. Секако, поради неверувањето дека земјата ќе води доследна политика на економска стабилизација.

Со ваквиот избор носителите на економската политика покажаа, од една страна, дека имаат сериозни намери на странците да им овозможат конверзија на денарите во конвертибилни валути по стабилен (фиксен) курс, но од друга страна, дека не се подготвени тоа да го гарантираат и со политика на флукуирачки курс на денарот, кој не мора неприфатливо да осцилира, доколку се води соодветна (стабилизациона) монетарна и фискална политика во земјата на подолг рок. Може да се каже дека токму поради неподготвеноста да се води подолгорочна стабилизациона политика се пристапило кон решение со кое на странците им се гарантира конверзија по стабилен курс. На ваков заклучок наведува и повеќегодишното истрајување на непроменливост на курсот на денарот, дури и во ситуација кога неговата примена генерира нестабилност во надворешно економските односи на земјата.

Изостанувањето на очекуван прилив на странски директни инвестиции и создавањето на големи дефицити во надворешната трговија и во тековниот платен биланс ја наметнуваат потребата од преиспитување на политиката на фиксен девизен курс, уште повеќе што економската политика покажа дека во извесен период на време ја совлада инфлацијата и ја сведе на ниво на конкурентските земји. Ако се сака, значи, може да се води политика на стабилен курс и во режим на флукуирачки курс на денарот, со оглед на меѓузависноста на цените и курсот.

Во контекст на потребата за одржување на стабилен девизен курс на денарот (заради обезбедување на задоволително ниво на прилив на странски капитал) и за надминување на неповолните тенденции во надворешно економското работење, се наметнува потреба од истовремено водење на политика на стабилен, но реален девизен курс на денарот. Стабилноста може да се постигне и со режим на фиксен и со режим на флукуирачки курс, со тоа што при режим на фиксен курс многу поголема е комозијата на монетарната власт, бидејќи проблемите од евентуалната преценетост (или потценетост) на курсот се одлагаат за извесен период, додека при режим на флукуирачки курсеви, со секојдневните промени на курсот на девизниот пазар, ефектите се чувствуваат непосредно, а монетарната власт е секојдневно на удар.

Од ова јасно произлегува дека не е неважно, но не е суштествено кој режим на девизен курс ќе се одбере. За развојот на националната економија од суштествено значење е да се обезбеди механизам низ кој девизниот курс ќе се одржува како реален (рамнотежен), доколку економската политика не е во состојба да обезбедува стабилност на цените во земјата. Економската политика не треба да допушти подолг период на потценет или преценет курс, бидејќи потоа прашањето на реалноста на курсот станува амбивалентна цел. Од една страна ни е потребна, дури и сакаме да ја обезбедиме, но од друга страна, е неприфатлива, зашто со доследното остварување на таквата политика, по периодот на негова преценетост, на пример, би дошло до влошување на условите на стопанисување на гранките и групациите што се многу зависни од увоз или на субјектите кои се должници во странски средства на плаќање.

Со политика на реален курс стабилноста се одржува со зафати во домашното стопанство, а ако курсот мора постојано да се поместува за да биде реален само се покажува дека стабилизационите зафати во земјата се недоволно успешни. Со оглед на тоа може да се каже дека на Република Македонија и се попотребни реперкусиите кои ги предизвикува реалниот и стабилен девизен курс на денарот врз однесувањето на стопанските субјекти, во таа смисла, со подобра производствена ориентација, со поголема продуктивност на трудот и економичност во работењето, да изборат поголем доход. Меѓутоа, ако тоа не може да се обезбеди, подобро е да се одложат неопходните внатрешни зафати на планот на интензификацијата на стопанисувањето, со поместување на курсот, отколку да се сидаат големи диспаритети, за чие израмнување, по извесен период, се неопходни поголеми промени во интервалутарната вредност на домашната валута. „Средбата со вистината“ не може да се избегне. Само прашање на време е дали со неа ќе се соочуваме секојдневно (во помал интензитет) или ќе ја пролонгираме на подолг рок, но со многу силен интензитет (заради сидањето на диспаритетите, кои еден ден мораат да се „испеглаат“, ако се сака рационално вклучување на стопанството во меѓународната поделба на трудот).

Од горното јасно произлегува дека нема аргументи со кои би можела да се оправдува политика на манипулирање со девизниот курс. Ефектите од таквата политика се со ограничен дострел, а негативните импликации врз надворешно-економските односи и врз внатрешните текови на стопанството се многу потешки.

5. Контрапродуктивноста на декларираната конвертибилност на денарот во 1998 година во услови на фиксен курс на денарот

Иако операционализацијата на конвертибилниот статус на денарот е сведена на техника на замена на нашата во други валути (во рамките на остварените девизни средства во земјата), а не, во изворното значење на валутната конвертибилност утврдена според Статутот на ММФ, како афирмација на националната валута во меѓународните плаќања (надворешна конвертибилност), Република Македонија (независно дали по сопствен избор или по сугестии на Фондот) водеше макроекономска политика подредена на обврските за одржување на таквиот статус на денарот (иако тоа никаде не се споменува). Во таа смисла зборува и тоа што, иако курсот на девизниот пазар требаше да се формира слободно, земјата стабилизационата политика ја водеше со фиксен курс, како номинално сидро на внатрешната стабилност.

Нема информации од кои би се извлекол заклучок што претежно во определбата за такво решение, меѓутоа, не може да се избегне впечатокот дека тоа е направено со намера на странците да им се создаде сигурност во наплатата на нивните побарувања по основа на тековните трансакции, а подоцна и по основа на капиталните трансакции, по стабилна цена на странските валути, со цел да се стекне нивна поголема доверба во земјата и да се поттикнат да вложуваат во

неа. Се разбира, намерата не е погрешна, меѓутоа, сето тоа исто така би можело да се постигне и со политика на флукуирачки курс на денарот, доколку економската политика успее да одржува релативно стабилно ниво на цените во земјата во однос на странство (што и го покажа во годините пред декларирањето конвертибилност). Краткотрајните поместувања, со осцилации нагоре и надолу, не би ги оштетиле вложувачите доколку тие остваруваат задоволително ниво на профит (и покрај промените во курсот), особено што странските вложувања, во основа, би биле извозно ориентирани. Проблем е, меѓутоа, тоа што странските побарувања во денари во основа произлегуваат од трговија, банкарство, осигурување, електродистрибуција, телекомуникации, вложувања во хартии од вредност, т.е. сектори од кои се извлекуваат профити од работење во земјата, а не од активности во странство.

Намерата не беше погрешна, меѓутоа, во практиката се покажа дека од обезбедувањето на сигурност дека денарските побарувања странските инвеститори ќе можат да ги заменат во конвертибилни валути по фиксен курс, земјата немаше некој поголем прилив на странски капитал. Сè уште е во очекување дека ќе дојде до пресврт во странски директни вложувања, во таа смисла да ја ублажат нерамнотежата во тековниот биланс и да го забрзаат растот на економијата. Прашање е дали тоа и ќе се дочека доколку продолжи со потпирање само на фиксниот курс, кој веќе генерира диспаритети во земјата и спрема странство, загрозувајќи го реструктурирањето на стопанството во посакуваната насока на негова извозна ориентираност. Време е да се оцени и потенцијалот на земјата за странски директни инвестиции. Веќе долго време се живее во илузии дека Македонија е дестинација во која странските инвеститори двај чекаат да дојдат.

Табела 4

Селектирани економски индикатори за стопанските движења во периодот 1999-2007 година

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Стапка на реален пораст на БДП (%)	4,3	4,5	-4,5	0,9	2,8	4,1	4,1	4,0	5,9
Инфлација (крај на период)	2,3	6,1	3,7	1,1	2,6	-1,9	1,2	2,9	6,1
Салдо на буџет. биланс (% од БДП)	0,0	1,8	-7,2	-5,7	-1,1	0,0	0,2	-0,5	0,6
Салдо на тековна сметка (% од БДП)	-1,8	-2,7	-6,9	-10,0	-4,0	-8,4	-2,7	-0,9	-7,5
Покриеност на увозот со девизни резерви (месечна)	2,8	3,7	4,7	4,0	4,1	3,5	4,4	5,3	4,7
Трговски биланс (мил. долари)	-496	-691	-527	-806	-851	-1139	-1063	-1285	-1630
Стапка на невработеност	32,4	32,2	30,5	31,9	36,7	37,2	37,3	36,0	34,9
Надворешен долг (мил. долари)	40,9	43,1	43,5	43,5	39,7	38,7	39,1	37,8	-
Девизни резерви (мил. долари)	450	700	756	725	893	975	1325	1866	2240
Просечен девизен курс МКД/ЕУР	60,62	60,73	60,91	60,98	61,26	61,34	61,30	61,19	61,18

Извор: Основни економски индикатори за Република Македонија, НБРМ

Селектираните податоци за стопанските движења во Република Македонија по воспоставувањето на конвертибилен статус на денарот покажуваат дека стабилизационата политика е целосно успешна само во одржувањето на стабилност на девизниот курс на денарот и, делумно, во одржувањето на едноцифрена стапка на инфлација. Значаен пораст е остварен и во зголемувањето на девизните резерви на земјата (дури и над потребните). Таквите резултати, меѓутоа, се остварија на сметка на динамиката на растот, со нарушување на рамнотежата на економските односи со странство, со одржување на високо ниво на невработеност (со сите последици што произлегуваат од тоа), со сè понагласени барања за поддршка на производството и извозот, итн. Тоа се последици кои ја доведуваат во прашање успешноста на самата политика на стабилизација во секторот на курсот и цените, и по којзнае кој пат предупредуваат дека стабилизацијата не е цел сама за себе.

Табела 5

Видови на девизни резерви во Република Македонија во периодот 2003-2009 година

- во милиони евра

	Монетарно злато	Специјални права на влечење -СДР	1, Девизни резерви Резервна позиција кај ММФ	Девизи	ВКУПНО	2, Други девизни средства
2003	29,7	0,3	0	685,00	715,00	33,2
2004	63,6	0,6	0	652,80	716,90	11,9
2005	94,9	0,7	0	1.027,30	1.122,90	13,2
2006	105,4	2,3	0	1.309,00	1.416,70	17,9
2007	124,3	1	0	1.399,10	1.524,40	17,2
2008	133,9	1	0	1.360,00	1.494,90	1,1
2009	163,1	63,5	0	1.365,90	1.597,50	1

Извор: Народна банка на Република Македонија

Табела 6

Платен биланс на Република Македонија- Агрегатни податоци 1

- во мил. евра

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
I. Тековна сметка	-169,8	-361,8	-122,5	-23,4	-421,2	-862,2
СТОКИ, нето	-753	-914,3	-858,5	-1001,5	-1181	-1762,5
Извоз, ф.о.б	1203,2	1345	1642,9	1914	2472,2	2692,6
Увоз, ф.о.б/2	-1956,2	-2259,3	-2501,4	-2915,5	-3653,2	-4455,1

УСЛУГИ, нето	-6	-43,4	-24,7	22,4	25,1	5,8
Прилив	335,3	363,7	416,2	477,3	594,5	688,1
Одлив	-341,4	-407,1	-440,8	-455	-569,4	-682,3
ДОХОД, нето	-56,9	-32,3	-92,6	-26,1	-277,7	-90,9
Прилив	53,2	67,9	79	107,2	155,2	185,2
Одлив	-110,1	-100,2	-171,6	-133,4	-432,9	-276,1
ТЕКОВНИ ТРАНСФЕРИ, нето	646,1	628,2	853,3	981,9	1012,4	985,5
Прилив	679,5	664,2	887,5	1015,3	1081,3	1033,2
Одлив	-33,4	-36	-34,2	-33,4	-68,9	-47,7
II. Капитална и финансиска сметка	193,9	347,1	127,7	18,3	454	862,5
КАПИТАЛНА СМЕТКА, нето	-5,8	-3,8	-1,7	-0,8	3,7	-12,2
ФИНАНСИСКА СМЕТКА, нето	199,7	350,9	129,4	19,1	450,3	874,8
Директни инвестиции, нето	100,1	259,7	74,9	344,7	506,9	409,4
Директни инвестиции во земјата	100,4	260,7	77,2	344,8	506	399,9
Директни инвестиции во странство	-0,3	-0,9	-2,3	-0,1	0,9	9,5
Портфолио-инвестиции, нето	5,1	8,6	200,8	72,7	114,1	-50,6
Средства	0,3	-0,8	0,7	-0,4	-2	-0,5
Обврски	4,8	9,3	200,1	73,1	116,1	-50,1
Останати инвестиции, нето	133,1	98,5	201,6	-100,7	-68,9	464,4
Средства	14,1	7,3	-39,8	-117,6	-61,5	207,4
Обврски	119,1	91,2	241,4	17	-7,5	256,9
Бруто официјални резерви (- = зголемување), /3	-38,6	-15,9	-347,9	-297,6	-101,8	51,6
III. Грешки и пропусти	-24,1	14,7	-5,3	5,1	-32,8	-0,3

Извор: Народна банка на Република Македонија.

5.1. Стабилизација на сметка на развојот

Во очекување на странски директни инвестиции земјата бележеше незадоволителни стапки на раст, висока невработеност, пораст на сиромаштијата, пораст на надворешно-трговскиот дефицит и влошување на тековниот биланс. Овие проблеми веќе неколку години го привлекуваат вниманието на научната јавност и притоа многу сериозно се укажува на концептот на стабилизација на економските текови како причина за нив. Притоа, посебно место му се придава на постојниот режим на фиксен девизен курс и адаптивната политика на монетарното регулирање и одржување на ниска инфлација. На нив

посебно внимание им се посвети и на Научниот собир во МАНУ во 2004 година¹⁰⁴.

Во врска со остварената ценовна стабилност во земјата со истовремени ниски стапки на раст на БДП, на споменатиот собир, се потсети дека во економската литература таа состојба е позната како „замка на ниското ниво на рамнотежа“ или како „маѓепсан круг на бавниот раст“¹⁰⁵. Нема сомневање дека реализираниот концепт на стабилизација на економските текови немал намера да заврши во „замката на ниско ниво на рамнотежа“, меѓутоа, факт е дека неговото спроведување испорача ниски стапки на раст на БДП, затворање на бројни капацитети и зголемување на невработеноста, нерамнотежа на екстерниот сектор (растечки дефицит на тековната сметка на билансот на плаќањата и пораст на надворешниот долг). Има индиции дека се доведува во прашање и остварувањето на стабилизационата политика насочена кон контрола на инфлацијата, со оглед на нејзиниот побрз пораст во земјата отколку во еврозоната.

Економската наука во земјата има објаснување за тоа како се случи политиката на стабилизација да заврши како макроекономска рамнотежа на сметка на развојот, односно како цел сама за себе. А уште во тоа време имало и сознанија за опасноста од таков развој. И покрај тоа економската политика покажа неразбирлива истрајност во нејзиното спроведување.

Повеќето учесници во расправата причините за тоа ги гледаат во одржувањето на цврста стабилност на девизниот курс со оглед на тоа што таквата политика има последица подолготрајно да се одржува високо просечно ниво на каматните стапки на пазарот на пари, кои краткорочно значајно флукутираат. Објаснувањето е следно: „Големите флукутации на стапките на пазарот на пари се последица на фактот дека при монетарна стратегија заснована на одржување фиксен девизен курс, сузбивањето на флукутациите на девизниот курс има цена, а тоа е пренесување на 'нестабилноста' кај каматните стапки на пазарот на пари. Пазарот на благајнички записи на централната банка, а во извесна смисла и аукцијата на депозити, беа користени за стерилизирање на евентуалните вишоци денарска ликвидност, генерирани при интервенцијата на централната банка за откуп на девизи на девизниот пазар. Всушност, високото општо ниво на каматните стапки е последица на потребата за да се одржи релативно атрактивно ниво на домашните каматни стапки со цел обезбедување соодветен прилив на странски капитал. „Профилот на монетарната политика, всушност, го заоструваше фундаменталниот дебаланс помеѓу понудата и побарувачката на пари во македонската економија. Од една страна, понудата на пари, т.е. промената на монетарните агрегати, беше врзана за извозното реструктурирање на македонската економија, и во тие рамки,

¹⁰⁴ Отворени предизвици на македонската економија, Научен собир во МАНУ, 2004 година.

¹⁰⁵ Ксенте Богоев: Приоритетите на македонската економија, прилог во зборникот: Отворени предизвици на македонската економија, Научен собир во МАНУ, 2004 година, стр. VI

соодветното реструктурирање на пазарот на трудот. Но, овие процеси по својата природа се подолгорочни. Од друга страна, темпото на фактичките реформи во реалниот сектор беше недоволно, па побарувачката на пари во голем дел произлегуваше од настојувањето за одржување на постојните структурни карактеристики на економијата. Резултат на овој фундаментален дебаланс е постојаниот притисок врз каматните стапки¹⁰⁶.

Одржувањето на високи каматни стапки во земјата погодуваше за одржување на повисоко ниво на денарско штедење, со што се избегнуваше притисок на девизниот пазар за купување на девизни средства, а со тоа и врз курсот на денарот. Меѓутоа, тоа имаше за последица да се избегнуваат долгорочни инвестициони зафати со сите реперкусии врз динамиката на растот, а реалниот сектор да го запостави реструктурирањето и модернизирањето.

Макроекономската политика на стабилизација усредоточена само врз монетарната стратегија заснована врз таргетирањето на девизниот курс, води кон, како што констатира Академикот Богоев¹⁰⁷, речиси целосно напуштање на дискреционата монетарна политика, која тогаш не може да има други економски таргети, освен одржувањето на една стабилна цена на пазарот - цената на девизниот курс, иако тоа создава нестабилност на други цени на финансискиот пазар. Според него тоа најмногу се манифестира врз варијабилноста на каматните стапки, нивно зголемување - што има рецесивно економско влијание (на инвестициите на приватниот сектор). Се постигнуваат пониски стапки на инфлација, но на сметка на послаб економски раст при овој режим на курсот. Освен тоа не се реализира влијанието на девизниот курс врз тековната сметка на билансот на плаќањата и конкурентноста на надворешната размена, а во текот на примената на ваква ригидна стабилизациона програма со цврсто одржување на фиксниот курс доаѓа до апресијација на реалниот курс.

На споменатиот собир во МАНУ 2004 година, се укажа дека ваквата монетарна стратегија веќе манифестира бројни негативности и *de facto* станува контрапродуктивна. Беше речено дури и тоа дека „Методологијата на монетарна стабилизација е директна причина за економската криза во Македонија... Апресијацијата на вредноста на денарот, која е логична последица на нелогичната позиција во системот, станува основна причина за супституција на домашното производство со увозно со сите придружни процеси (дезинвестирање, дезиндустријализација, дезаграризација, намалување на вработеноста, раст на непроизводната потрошувачка итн.) Парадоксот во случајов, беше во тоа што дел од глобалната пазарна економија стана со нереална цена на курсот, а таквата цена ја презеде информативната, алокативната и редистрибутивната функција. Во тој контекст нормални се последиците: огромно одлевање на домашните ресурси во странство

¹⁰⁶ М-р Владимир Филиповски: Пазарот на капитал и развојот на финансискиот сектор во процесот на економската транзиција, Докторска дисертација, Економски факултет Скопје, 2002, стр. 258/59.

¹⁰⁷ Ксенте Богоев: Приоритетите на македонската економија..., *op.cit*, стр. XXI

и генерирање на високо задолжување на земјата преку порастот на надворешно-трговскиот дефицит¹⁰⁸.

Индикативно е што во прилог на укажувањата за контрапродуктивноста на монетарната стратегија заснована врз таргетирањето на девизниот курс и со залагање да се напушти, на научниот собир во МАНУ се приклучи и гувернерот на НБРМ¹⁰⁹. Тој се согласи дека монетарната стратегија заснована врз таргетирањето на девизниот курс, доколку долго се применува, постои опасност да предизвика апресијација на реалниот девизен курс со последици врз надворешно-трговската размена. Притоа, како дополнителен аргумент за да се напушти стратегијата на *de facto* фиксен девизен курс ја наведе и либерализацијата на капиталната сметка во платниот биланс, која се направи со најновиот закон за девизно работење (и тоа во поголем опсег од оној што се бара со спогодбите меѓу ЕУ и РМ во оваа фаза, па дури и поголем од оној што го бараше и ММФ). Веројатно мислеше на последиците од краткорочните приливи и одливи на капитал. И тука беше во право. Во право е и кога укажа (иако во заграда) како се случило тоа, односно дека „залудни беа укажувањата - писмени и усни - на претставниците на Народната банка, дека нема потреба од таква либерализација во оваа фаза, немаше слух од Владата, а за жал ниту во Парламентот никој не реагираше на тоа, ниту опозицијата во тоа време”.

Меѓутоа, не објасни зошто во неговиот мандат не се заложи за промена на контрапродуктивната монетарна стратегија која се применува речиси од 1995 година (со една девалвација во 1997 година). Признал или не, во објаснувањето не ќе може да избегне дел од одговорноста за прерано официјално преземените обврски (во јуни 1998 година) од членот 8, деловите 2, 3 и 4 од Статутот на ММФ, со што во Република Македонија официјално се вовеле конвертибилност на денарот за тековните плаќања спрема странство, со оглед на тоа што таквата обврска е клучна за истрајноста во спроведувањето на монетарната стратегија која се темели на одржување на фиксен девизен курс на домашната валута (и кога таа генерира негативни економски ефекти). Зашто под притисок на споменатите обврски и со политика на одржување на стабилност на фиксниот девизен курс, сè се подредува на јакнење на девизните резерви за да се одговори на обврските по тековни трансакции, во кои се рекласифицираа и некои од капиталните трансакции.

5.2. Стабилизација која генерира нерамнотежа во економските односи со странство

Одржувањето на фиксен курс на денарот (по секоја цена, како што често се практикува да се каже од страна на монетарната и економската

¹⁰⁸ Наталија Николовска: Македонија во глобализацијата - модел за системска економска криза, Научен собир во МАНУ: Отворени предизвици на македонската економија, 2004 година, стр. 242

¹⁰⁹ Љубе Трпески: Улогата на монетарната политика во создавањето поволен економски амбиент и одржлив економски развој во Република Македонија, Научен собир во МАНУ: Отворени предизвици на македонската економија, 2004 година стр.43.

власт), дури и кога се јасни негативните последици од таквата политика во тековните стопански движења (поради преценетоста), ги загрозува основите на неизбежната стратегија за развој на извозно ориентирано стопанство, како темел на долгорочно одржлив развој. Тоа се чини преку, веќе споменатите притисоци за пораст на каматните стапки во земјата и преку преценетоста на курсот. Тоа се одразува врз климата за инвестирање во земјата воопшто, посебно во потенцијалните извозни сектори. Проблемот особено се заострува поради долго очекуваниот, но недоволен прилив на странски директни инвестиции.

За економистите нема сомневање дека изостанувањето на посакуваниот економски раст се должи, пред сè, на недоволните инвестиции од домашни¹¹⁰ и надворешни извори. Стапката на бруто инвестициите последниве неколку години (1999-2002) варира од 18 до 21%, а на инвестициите во фиксни фондови од 15-17% од БДП. Во 2001 година земјите во транзиција-новите членки на ЕУ, имаа збирна средна стапка на бруто инвестиции од 25,9%; 15-те стари членки на ЕУ-21,5%. Република Македонија во истата година реализира стапка на бруто инвестиции од 18,3%, Албанија од 19,7%, Хрватска 24,7%, Бугарија 19,7%, Романија 23,1%. Познато е дека нашите аналитичари пред повеќе години укажуваа дека со стапки на бруто инвестиции пониски од 24-25%, не е можно да се подигне растот на БДП над 4% годишно¹¹¹, колку што изнесува долниот праг на економски раст којшто отвора перспектива за постепено смалување на големиот јаз кон сега 25-те членки на ЕУ (денеска 27- заб. А.Ш.), во чија пазарна орбита очекуваме да влеземе во релативно блиска иднина.

Академикот Богоев смета дека таквото ниво на бруто домашни инвестиции нема реални изгледи да биде постигнато од домашно штедење, бидејќи последниве години тоа се формира на ниво од 14-16% од БДП. Тоа значи дека нашава земја не е во состојба при таков степен на штедење да обезбеди доволно извори за забрзување на економскиот раст без натамошно задолжување во странство, што значи без да се

¹¹⁰ „Банкарскиот сектор е нето извозник на позајмливи финансиски фондови во странство и така домашните заштеди депонирани во банките се користат за финансирање на странски економии” (Ксенте Богоев: Приоритетите на македонската економија, Научен собир во МАНУ, Отворени предизвици на македонската економија, 2004 година, стр.XV).

„НБРМ со деловните банки не изгради политика на рационално однесување со средствата на населението при трансформацијата на нивните девизни заштеди во евра, така што околу 500 милиони евра заштеди на населението рентниерски се пласираа во странски банки, наместо еден износ на тие средства да му се стават на располагање на стопанството за инвестирање и на тој начин да се подигне спиралата на развојот и вработеноста” (Никола Кљусев: Инвестициона депресија, Научен собир во МАНУ: Отворени предизвици на македонската економија, 2004 година, стр.118).

¹¹¹ Проф. д-р Владимир Кандиќан смета дека „главен економски приоритет кон кој би требало да се насочат сите расположливи ресурси и инструменти на економската политика, би морало да биде радикално динамизирање на економскиот растеж. Без стапки на растеж од минимум 5-6% годишно, Македонија не може да се надева ниту на подрастично намалување на невработеноста, ниту на постепено совладување на огромниот економски јаз што ја дели од Унијата” (Владимир Кандиќан: Економика на асоцирањето на РМ во ЕУ, Научен собир во МАНУ: Отворени предизвици на македонската економија, 2004 година, стр.279).

пополнува недостигот на домашното штедење со странско штедење. Меѓутоа, констатира тој, за тоа да биде одржливо на среден и подолг рок, основен услов треба да биде зголемените инвестиции да резултираат првенствено со пораст на нашата извозна понуда и конкурентност, бидејќи за нас, како мала и отворена економија, доминантна и незаменлива стратешка развојна опција мора да биде познатата економска парадигма: „извозно воден раст“ (Еџпорт Леад Гроџтх).

Во овој контекст Богоев укажува и на еден проблем со реперкусии на вкупниот развој. „Посебно загрижува што стапката на финансирањето на дефицитот (на тековната сметка на билансот на плаќањата, заб. А.Ш.) е повисока од стапките на порастот на бруто домашниот производ и на извозот, што на подолг рок имплицира ризик од запаѓање во платно-билансна и должничка криза со многукратни и негативни ефекти врз состојбите во целата економија“, укажувајќи дека излезот е во мерки за платно-билансно приспособување преку експанзија на извозот, а не со „сечење на подолгата нога“ т.е. не со рестрикции на увозот, зашто со повратно дејство тоа се рефлектира на намалување на производството и на извозот.

Наспроти потребната експанзија на извозот податоците покажуваат експлозија на увозот и значајно зголемување на надворешно-трговскиот дефицит и на надворешниот долг на земјата. Со оглед на недоволната стапка на раст, не може да се избегне впечатокот дека добар дел од задолжувањето во странство е искористен за зголемување на потрошувачката над можностите што ги дава домашната економија.

Табела 7

Надворешно трговска размена на РМ во периодот 1998-2007 година

- во милиони долари

	98	99	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Извоз	1291,5	1190,0	1320,7	1155,4	1112,1	1362,7	1674,9	2040,6	2396,3	3349,5
Увоз	1807,1	1686	2011,6	1682	1917,7	2213,7	2813,8	3103,6	3681,2	4976,5
Трговски биланс (мил. долари)	-515,6	-495,9	-690,8	-526,7	-805,6	-851,0	-1139	-1063	-1285	-1629,7

Извор: Основни економски индикатори за Република Македонија, НБРМ-30.01.2009 година

Нема сомнение дека загушувањето на растот и генерирањето на нерамнотежа во односите со странство ги забавија промените во реалниот сектор во насока на негови структурни, управувачки, техничко-технолошки, извозни и конкурентски приспособувања. „Тоа е сега областа во која е потребна суштинска промена на курсот на економската политика и на преокупацијата на државата, институциите, банките и науката, со основна цел да се направи вистински пресврт кон

забрзувањето на економскиот раст и динамизирање на производството, извозот и вработувањето”¹¹².

5.3. Препуштање на развојот на интересите на странскиот капитал

Нема сомневање дека декларирањето на надворешна конвертибилност на денарот, а фактичко спроведување на супстандардна (внатрешна) валутна конвертибилност со одржување на фиксен девизен курс на денарот спрема еврото (вклучувајќи и либерализација на капиталните трансакции) беше инспирирано од:

- очекувањата на задоволителен прилив на странски капитал;
- приближување до условите за работење на стопанството што важат во Европската Унија, чија членка настојува да стане и Република Македонија;
- евроизацијата на платниот промет во земјата.

За сите овие елементи се мислеше дека се добра основа да се направи пресврт во динамиката на развојот и во долгорочната ориентација кон Европската Унија и еврозоната. За некои тоа претставуваше дури и некаков влез на „мала врата“ во Унијата. Во желбата да се оствари таквата цел се превиде дека во условите во кои се наоѓаше земјата, преминувањето на супстандарден статус на домашната валута го означи препуштањето на развојот на земјата на интересите на странскиот капитал. Но, не во смисла дека таквата ориентација би била неповолна за развојот во Македонија доколку неговите интереси би биле подолгорочни и производствено извозно ориентирани, туку затоа што објективно, барем засега „додека не бликне нафта во Овчеполието“, земјата нема ресурси кои би го привлечеле подолгорочно вниманието и интересот на странскиот капитал во обем да ги покрива дефицитите кои се генерираат со спроведувањето на макроекономската стабилизација преку девизниот курс на денарот како номинално сидро на внатрешната стабилност на земјата.

Во ова насока не помогна ни либерализацијата на капиталните трансакции. Капиталот знае дека не значат многу формално преземените обврски од страна на државите со супстандардна конвертибилност за либерализација на капиталот, ако тие самите не се во состојба, со работењето во земјата, да стекнуваат странски девизни средства, т.е. ако не создаваат капацитети кои ќе извезуваат. Очигледно е, меѓутоа, дека до такви капацитети не се доаѓа лесно. Затоа и го нема странскиот капитал во производството и услугите кои остваруваат девизен прилив. Бидејќи со политиката на либерализација на капиталот на странците им им се гарантираше сигурност во конвертирањето на брзо остваруваните приходи во денари во Македонија тие не покажаа доволно интерес за производни вложувања.

¹¹² Ксенте Богоев: Приоритетите на македонската економија...op.cit., стр.XVI.

Изостанувањето на очекуваниот прилив на странски средства, со кои би се зајакнала производствената и извозната компонента на развојот, се одрази врз забавување на растот. Уште повеќе што во услови на фиксен девизен курс на денарот и притисоци во насока на негова апresiasiја, беше дестимулирано извозно ориентираното стопанство во земјата, а стимулирано увозно зависното. И наместо реструктурирање на стопанството во насока на негова извозна ориентираност, се создаваше структура која генерира и ја зголемува надворешната нерамнотежа на земјата.

Во принцип, не е погрешна ни ориентацијата за приближување на стопанството во земјата до условите за работење што важат во Европската Унија, чија членка настојува да стане и Република Македонија. Во овој контекст, врзувањето за германската марка, а подоцна и за еврото значи акт на формално приближување со условите за работење во еврозоната. Меѓутоа, таквото приближување не значи многу доколку фактичкото вклучување во Унијата се оддолжи премногу, како што е во нашиот случај, бидејќи фиксноста на курсот на денарот спрема еврото, на нивото на кое се одржува стабилен девизен курс и покрај разликите во нивото на инфлацијата (во земјата и во еврозоната) неповолно влијае врз реструктурирање на македонското стопанство. Тоа е особено опасно доколку курсот не е реален, т.е. тој е под притисоци на апresiasiрање. Наместо да го зголемува своето учество во поделбата на трудот во еврозоната, македонското стопанство (како последица на дестимулирањето на извозно ориентираните фирми) сè повеќе се прилагодува како увозно зависно, како простор за продажба, приврзок на стопанствата на поразвиените европски земји. Сето тоа влијае на стапката на растот.

Намерата за прилагодување кон ЕУ, и во неповолни услови, не би била бесмислена доколку таквиот начин на прилагодување би бил резултат на координирана активност со Унијата во смисла на обезбедување на поддршка која ќе генерира задоволително ниво на развој на земјата. Бидејќи тоа не е така, врзувањето со еврото, при големи разлики во степенот на развиеноста, ги влошува развојните перформанси на земјата.

Евроизацијата на платниот промет во земјата изразена преку големото присуство на еврото кај населението, кај стопанските субјекти, како монетарни резерви итн., во многу придонесе лесно, да не речеме лекоумно, внатрешната конвертибилност (понижок степен од надворешната) да се прифати како статус на конвертибилност според Статутот на ММФ утврден во членот 8 и да се живее со таа илузија. Притоа, се превиде дека тоа што во секој момент може денарите да се конвертираат во „валути што се користат слободно“ (конвертибилни валути) не значи исто како и способноста да плаќате во денари (не само во Европа, туку и насекаде во светот), а денарските салда од тековните трансакции на странските доверители да ги конвертирате во конвертибилни валути. Недостасува клучниот елемент на валутната конвертибилност - мултилатерализацијата на домашната валута во меѓународниот платен промет. Во првиот случај борбата се води за

стекнување на прилив на конвертибилни валути на неколку земји, а во вториот, со афирмација на домашната валута стопанствениците својата производствена ориентација ја определуваат од позиција на рентабилноста на активностите во денари. Станува збор за ефекти од системот на меѓународните плаќања на обем на соработка, во првиот случај, со ограничен број на земји и, во вториот случај, со неограничен број на земји.

Некој може да каже: па колкава е Македонија да може да соработува со сите земји во светот? Проблемот не е во обемот, туку во можноста за избор и на извозниците каде ќе пласираат и по која цена и на увозниците од каде ќе ги увезуваат неопходните сировини, репроматеријали и опрема. Во услови на внатрешна конвертибилност, со фиксирање на девизниот курс во однос на еврото, се форсираат трансакции со еврозоната, а се потценуваат трансакциите со другите земји (особено со оние кои сè уште малку го имаат застапено во нивните монетарни резерви). Да не зборуваме за последиците врз соработката со земјите чии валути депресираат спрема еврото.

5.4. Сè понагласени барања за поддршка на извозот и на производството во услови на апресиран девизен курс

Во напорите за доследно исполнување на обврските што произлегуваат од статусот на конвертибилна валута (за тековни и капитални трансакции) земјата сериозно пристапи кон либерализација на економските односи со странство и, во голема мера, заштитата на македонското стопанство ја сведе на ниво во согласност со преземените обврски. Субвенциите на домашното производство беа речиси елиминирани. Беа создадени услови само оние кои се способни да се изборат со конкуренцијата на домашниот и на странските пазари да можат да обезбедат егзистенција, а сите други да бидат ликвидирани.

Како било предвидено така и се случи. Престана производството на бројни стоки, многу капацитети беа затворени, а работниците испратени во заводите за вработување. Меѓутоа, изостана очекуваниот прилив на странски капитал за нивно ревитализирање и модернизирање. Тоа се одрази врз забавувањето, па и намалување на растот на производството и БДП, со сите последици што од тоа произлегуваат во сите сфери на животот.

И покрај вербата на власта во можностите што ги нуди приливот на странски инвестиции, по подолг период на нивно изостанување, не можеше да останат незабележани забавувањето на растот и нарушувањето на надворешната рамнотежа. Не можеше да се заобиколи ни преземање на мерки за поддршка на стопанството, особено во секторот на земјоделието. Довербата кон пазарното регулирање на односите меѓу стопанските субјекти се коригира со зафати со кои се поттикнува производството кое, во новонастанатите односи на цените во земјата и спрема странство (со девизниот курс под притисоци на апресијација), би било ликвидирano, ако не се субвенционира. Парадоксално е што во почетокот на стабилизационите напори на земјата заштитата на домашното производство била

драстично редуцирана, во името на либерализацијата и јакнење на конкуренцијата, а денеска, на пример, субвенциите се презентираат на јавноста како грижа за земјоделското производство.

Не држи аргументот дека денеска тоа има оправдување заради тоа што се приближуваме кон Европската Унија, која има посебна земјоделска политика, па земјата треба да се приспособи кон односите што таа ги определува. Во овој контекст и од овој аспект слободно може да се каже дека ништо не сметаше да се даде поддршка на земјоделското производство уште во почетокот на остварувањето на политиката на економска стабилизација. Но, тогаш немаше стратегија за развој и политика за развој на земјоделството во неа. Добро е што се конституира политика на поддршка на земјоделството, меѓутоа, штета е што тоа се прави во ситуација кога голем дел од земјоделското производство беше напуштено, поради нерентабилност (мерена со цените во земјата, формирани во услови на либерализација на субвенциониран увоз и преценет девизен курс на денарот). Штета е што во врска со субвенциите во земјоделството во Македонија не се говори во контекст на политика на развој на оваа мошне значајна област за развојот на земјата, туку повеќе како за популистичка мерка пред избори на претставници на власта во земјата

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Acemoglu Daron: The Crisis od 2008: Structural Lessons for and from Economics, NIT, January 11, 2009;
2. Agarwala dr. Ramgopal: Reforming the Breton Woods System for Inclusive Development and Democratic Global Governance, RIS Policy Briefs, No. 40. December, 2008;
3. Anderson Benjamin M.: Gold versus Bancor or Unitas, delivered before the Chamber of Commerce of the State of New York, February 3, 1944;
4. Anderson Jonathan: Solving China's Rebalancing Puzzle, Finance and Development, IMF, September 2007;
5. Bergsten C. Fred: How to Solve the Problem of the Dollar, Peterson Institute for International Economics, објавено во Financial Times December 11, 2007;
6. Бабик Стојан: Политичка економија светског тржишта и теорија неједнаке размене, Социјализам, бр. 2/1982;
7. Bergsten C. Fred: How to Solve the Problem of the Dollar, Peterson Institute for International Economics, објавено во Financial Times December 11, 2007;
8. Birdsall Nancy: Asymetric Globalization: Global Markets Require Good Global Politics, Center for Global Development, Working Paper Number 12, October, 2002;
9. Blondel Daniel: Euro-dollars et liquidite international, Economie appliqué, N 1/1970;
10. Brendon Piers: Like Rome Before the Fall? Not Yet, The New York Times, February 25, 2010;
11. Cencini Alvaro: What Future for the International and the European Monetary Systems? Lugano, Switzerland;
12. Cencini Alvaro: World Monetary Disorders: Exchange Rate Erratic Fluctuations, Lugano, Switzerland;
13. Chevalier Jean-Marie, Mistral Jacques: La Raison du plus fort, Les paradoxes de l'economie americaine, Robert Laffont, Paris, 2004;

14. Chinn Menzie and Frankel Jeffrey: Will the euro eventually surpass the dollar as leading international reserve currency, National bureau of economic research, Cambridge, July, 2005;
15. Chinn Menzif and Frankel Jeffrey: The Euro May Over the Next 15 Years Surpass the Dollar as Leading International Currency, International Finance;
16. Clerc Denis: La monnaie, Editions universitaires, Paris, 1974;
17. Cohen Benjamin J.: Can the Euro Ever Challenge the dollar? Orfalea Center for Global and International Studies, University of California, Santa Barbara, 2003;
18. Cohen Benjamin J.: The Future of Reserve Currencies, Finance and Development, September, 2009;
18. Ćirović Milutin: Devizni kursevi, Vedes, Beograd, 2000;
19. Ѓурик-Бијелиќ, Драгана: Новија економска мисао о девизним курсевима, Економска мисао бр. 2/1979;
20. Косиќ, Богдан: Свјетско тржиште данас - социјализам, капитализам и свјетско тржиште, Народне новине, Загреб, 1979;
21. Daloz Jean-Pierre: Euro-dollars et deficits, Economie appliqué, N 1/1970;
22. Davidson Paul: Reforming the World's international money, Paper for conference „Financial Crisis, the US Economy, and International Security in The New Administration”, Nov.14, 2008, The New School; New York;
23. Delasantellis Julian: Better than war, Asia Times Online (www.atimes.com), June 3, 2009;
24. Diwok Fritz: Monnaie-or-dollar-mark-franc..., Albin Michel, Parie, 1969;
25. Pierre Dockes: Internacionala kapitala, Skolska knjiga, Zagreb, 1977;
26. Domančić Pavao: Zlato, dollar I specijalna prava vučenja, Pregled, septembar, 1975;
27. Domančić Pavao: Zlato, dollar i specijalna prava vucenja, Pregled, septembar, 1975;
28. Dvornik prof. d-r Ivo: Projekt obnove zlatnog standarda u SAD, Poduzeke - banka, br. 2/1981;
29. Ekonomska enciklopedija I, Savremena administracija, Beograd, 1984;

30. Eichengreen Barry: The Dollar Dilemma, The World's Top Currency Faces Competition, Foreign Affairs;
31. Eichengreen Barry: Sterlig's past, dollar's future: Historical perspectives on reserve currency competition, National bureau of economic research, Cambridge, May, 2005;
32. Elwell Craig K.: Dollar Crisis: Prospect and Implications, Congressional Research Service, January 8, 2008;
33. Eperson Ralf: Svetski zagovor, Novi dokazi i fakti, Feniks, Skopje;
34. Erturk Korkut A.: Decouple the world from the dollar, Asia Times Online (www.atimes.com), April 16, 2009;
35. Feldstein Martin: Why is the dollar so hgh? Journal of Policy Modeling, September/October 2007;
36. Frankel Jeffrey A.: What's In and Out in Global Money, Finance and Development, September, 2009;
37. Friedman Milton: Inflation et systemes monetaires, Calmann-Levy, 1976;
38. Gafoor A.L.M. Abdul: Money, Gold and Inflation: Some history and observations,
39. Galbraith John Kenneth: Novac, Stvarnost, Zagreb, 1975;
40. Gamble Andrew, Walton Paul: Kapitalizam u krizi, Inflacija i drzava, Stvarnost, Zagreb;
41. George Susan: Alternative finance, Le Monde diplomatique-English edition;
42. Gill Louis: Economie mondiale et imperialisme, Boreal express, Montreal, 1983;
43. Glisik Dr Vladimir: Savremena problematika megjunarodnih odnosa plakanja, Institut za megjunarodnu politiku I privredu, Beograd, 1976;
44. Grant James: Requiem for the Dollar, Wall street journal, December 5 2009;
45. Greenwald Bruce and Stiglitz Joseph: A Modest Proposal for International Monetary Reform, International Economic Association Meeting, Istanbul, June, 2008;

46. Helleiner Eric: The IMF and the SDR: What to Make of China's Proposals? The Centre for International Governance Inovation;
47. Henn Christian and McDonald Brad: Avoiding Protectionism, Finance@ development, March, 2010;
48. Isard Peter: Globalization and the International Financial System, What's Wrong and What Can Be Done, Cambridge, 2004;
49. Jackson James K.: Foreign Direct Investment: Effects of a „Cheap” Dollar, Congressional Research Service, October 24, 2007;
50. James Emile: De L'institution de parites de change flexibles, Economie appliqué, N 1/1970;
51. Jeftik Bora: Odnosi ekonomske neravnopravnosti - Prilog teoriji megjunarodne politike razvoja, Kultura, Beograd, 1969;
52. Johnson Harry G.: L'or a-t-il un avenir? Demonetisation ou remonetisation?, Economie appliqué, N 1/1970;
53. Проф. д-р Тихомир Јовановски: Девизна економија, Скопје
54. Jovovik Dejan: Uloga americkog dolara u megjunarodnom monetarnom sistemu, Finansije, br. 11/12-1982;
55. Jumel Philippe, Morad el Hattab: La finance mondial: Tout va exploser, Editions Leo Scheer;
55. Проф. д-р Владимир Кандиќјан и проф. д-р Томислав Гроздановски: Економика, втор дел-Макроекономика, Универзитет „Кирил и Методиј”, Правен факултет „Јустинијан Први”-Скопје
56. Katsuhito Iwai i Motoshige Iton: The Failure of Neoclassical Capitalism, Japan echo, August, 2009;
57. Keynes J.M.: Proposals for an International Currency Union (Second Draft, November 18, 1941;
58. Kenen Petter B.: Revisiting the Substitution Account;
59. Kindleberger Charles P.: Le priz de l'or et le probleme du N-1, Economie appliqué, N 1/1970;
60. Kumhof Michael, Laxton Douglas: Fiscal Deficits and Current Account Deficits, IMF, October, 2009;
61. Langley Paul: World Financial Orders, An Historical International Political Economy, London, New York, 2002;

62. Majhsner D-r Vjekoslav: Novac u razvoju ljudske misli, Ekonomski fakultet, Skopje, 1959;
63. Majhsner d-r Vjekoslav: Spoljna monetarna stabilnost i nestabilnost Ekonomski fakultet Univerziteta, Skopje, 1966;
64. Majhsner d-r Vjekoslav: Osnove nauke o novcu, Univerzitet - Skopje, 1958;
65. Majhsner d-r Vjakoslav: Proces liberalizacije deviznog rezima i optimalni oblik konvertibilnosti dinara, Ekonomist, br. 1/1968;
65. Проф. д-р Вјекослав Мајхснер: Проблеми меѓународних плаќања, Информатор, Загреб, 1980
66. Makoto Taniguchi: Building an East Asian Community, JapanEcho, June, 2009;
67. Marchal Jean: Le system monetaire-international- de Bretton Woods aux changes flottants du „serpent monetaire” au SME 1944-1979, Cujas, Paris, 1979;
68. Mauzy Stephen: Don't Blame the Federal Reserve, Ludwig von Mises Institut, Mises Daily, December 15, 2009;
69. McKinnon Ronald I.: The Transfer problem in reducing the U.S. current account deficit, Journal of Policy Modeling,, September/October, 2007;
70. Menzif Chinn and Jeffrey Frankel: The Euro May Over the Next 15 Years Surpass the Dollar as Leading International Currency, International Finance;
71. Milesi- Ferretti Gian Maria: Fundamentals at Odds? The U.S. Current Account Deficit and The Dollar, IMF Working Paper, November, 2008;
72. Miljković Dejan: Međunarodne finansije, Ekonomski fakultet, Beograd, 2008;
73. MMF: Globalization: A Brief Overview (www.imf.org/ehternal);
74. Myrdal Gunnar: The Equality Issue in World Development, Lecture to the memory of Alfred Nobel, March 17, 1975;
75. Mojsovska m-r Silvana: Globalizacijata na svetskoto stopanstvo kako introverten proces, doktorska disertacija, Ekonomski institut, Skopje, 2002;
76. Montbrial Thierry: Le desordre economique mondial, Calmann-Levy, 1974;

77. Mundell d-r. Robert A.: Exchange Rates, Currency Areas and the International Financial Architecture- www.usagold.com/gildedopinion;
78. Mundell Robert A.: The International Monetary System in the 21st Century: Could Gold Make a Comeback? Lecture delivered at ST, Vincent College, Letrobe, Pennsylvania, March 12, 1977;
79. Mundell Robert: Dollar standards in the dollar era, Journal of Policy Modeling, September/October, 2007;
80. Mussa Michael: The dollar and the current account deficit: How much should we worry? Journal of Policy Modeling, September/October 2007;
81. Noriko Hama: Reversing the Slide into Protectionism, Japan Echo, August, 2009;
82. Ocampo Jose Antonio: Special Drawing Right and Reform of the Global Reserve System;
83. O'Rourke Kevin H., Williamson Jeffrey G.: Globalization and History, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2000;
84. Pento Michael: Should The World's Reserve Currency Yield Zero Percent (www.huffingtonpost.com/michael-pento);
85. Pesik Radmilo: Doprinos Gunara Mirdala nastanki teorija o novom megjinarodnom ekonomskom poretku, Ekonomika misao, br.1/1982;
86. Prasad Eswar: Rebalancing Growth in Asia, Finance and Development, IMF, December, 2009;
87. Radošević M-r. sc. Dubravko: Konvertibilnost valuta, Masmedija, Zagreb, 1997;
88. Report of the Commission of Experts of the President of the United Nations General Assembly on Reforms of the International Monetary and Financial System, United Nations, New York, September 21, 2009;
89. Rogoff: Kenneth Global imbalances and exchange rate adjustment, Journal of Policy Modeling, September/October, 2007;
90. Romer Christina D.: The economic crisis: Causes, policies and outlook, Testimony before the joint Economic Committee, April 30, 2009;
91. Romer Christina D.: Growth without bubbles, Foreign Relations, May 12 2009;
92. Salvatore Dominick: U.S. Trade deficit, structural imbalances, and global monetary stability, Journal of Policy Modeling, September/October, 2007;

93. Salin Pascal: Plaidouer pour la flexibilite des taux de change, Economie appliqué, N 1/1970;
94. Salvatore Dominick, uvodnik vo specijalno izdanie na tema: U.S. Trade Deficits, the Dollar, and International Monetary Stability, Journal of Policy Modeling, September/ October, 2007;
95. SCHMITT Bernard: New Proposals for world monetary reform, 1973, Castella;
96. Sennholz Hans F.: What We Can Know About the World, Ludwig von Mises Institut, Mises Daily, December 23, 2009;
97. Setser Brad and Pandey Arpana: China's \$1.7 Trillion Bet, China's External Portfolio and Dollar Reserves, Council on Foreign Relations, New York, January, 2009;
98. Shigeo Kashiwagi: Don't Let Globalization Go into Reverse, Japan Echo, August, 2009;
99. Shirono Kazuko: Yen Bloc or Yuan Bloc: An Analysis of Currency Arrangements in East Asia, IMF Working Paper, January, 2009;
100. Shumpeter J. A.: Povijest ekonomske analize, II knjiga, Informator, Zagreb, 1975;
101. Skidelsky Robert: Keynes, Globalisation and the Bretton Woods Institutions in the Light of Changing Ideas about Markets, World Economics, Vol.6, No.1, 2005;
102. Smaghi Lorenzo Bini: The internationalisation of currencies- A central banking perspective, European Central Bank, October, 2008;
103. Сорос Џорџ: Мора да се спречи финансискиот протекционизам на богатите, Kapital br.491, 16.04.2009;
104. Sofrenovik: Milos R. Reformisanje megjunarodnog monetarnog sistema, Privredni pregled, Beograd, 1974;
105. Stepczynski Marian: Dollar, Favre SA, Paris, 2003;
100. Stiglitz Joseph E.: Death Cometh for the Greenback, The National Interest on line, November/December 2009;
106. Stiglitz Joseph E.: New World monetary system inevitable (www.ajc.com/opinion);
102. Stiglitz Joseph: Capital-market liberalization, globalization and the IMF, Oxford Review of Economic Policy, N.1 2004;

107. Стиглиц ДЗозеф Е.: Глобализацијата и незадоволството од неа, Едиција преводи на Владата на РМ;
108. Солте Јан Арт: Глобализација, критицки вовед, Академски печат, Скопје, 2008;
109. Stojiljkovic Miodrag; Specijalna prava vucenja na prekretnici-jacanje uloge ili atrofija, Zbornik: Megjunarodno finansiranje ekonomskog razvoja I, Beograd, 1978;
110. Strauss-Kahn Dominique: I will propose a global regulation strategy to the G20, intervju za Le monde, 30 oktombri, 2008 (www.imf.org/external/np/vc);
111. Stranjak prof. dr Asim: Savremeni novac: Stvar ili drustveni odnos? Informator, Zagreb, 1981;
112. Stroupe Joseph: BRIK group plans own revolution, (www.atimes.com);
113. Tasik; Antonije: Finansijske specijalizovane agencije UN, Privredni pregled Beograd, 1963;
114. The economist: The inflation solution, March 11th 2010;
115. The economist: The inflation solution, March 11th 2010;
111. Tijjani Mohammed, Shehu: A New World Monetary System: Keynes' view revisited, Bauero University, Kano, 07. November, 2009;
112. Тодоров Тодор и Стојкоска Ана: Меѓународни финансии, Европски универзитет Скопје, 2008;
113. Тодор Тодоров: Моќта на доларот - стварност и илузија, Годишен зборник на Економски институт Скопје, 1986;
114. Тодоров Тодор: Наш поредок, Просветно дело, Скопје, 1998;
115. Triche Jean- Claude: Restoring confidence in the global financial system (www.ecb.int/press);
116. Trichet Jean-Claude: Globalisation, Inflation and the ECB monetary policy, European Central Bank, February, 2008;
117. Trichet Jean-Claude: Interview with Wall Street Journal (www.ecb.int/press);
118. Трпески проф. д-р Љупчо: Монетарна економија, Скопје, 2010;

119. Vujacic Ivan, Petrovik Jelica: Globalization - Is the world flat or just lopsided? International conference: Contemporarz challenges of theorz and practice in economics, Facultz of economics - Belgrade, 2007;

120. Wahl Peter: Does money rule the world? On the role of the international financial markets in globalization, public finance I financing development, Heinricg Boll Stiftung, Berlin, 2008;

121. Wiggin Addison: Le declin du dollar, Publication Agora, 2008;

122. Williamson John: Why SDR's Could Rival the Dollar, Policy Brief, September 2009, Peterson Institute for International Economics;

123. Xiaochuan Zhou: Reform the International Monetary System (www.pbc.gov.cn/english);

124. Zoellick Robert B.: After the Crisis? (web.worldbank.org);

125. Шајноски проф. д-р Агис: Конвертибилен денар? Меѓу сонот и јавето, Центар за банкарство и финансии, Скопје, 2009;

126. Шајноски проф. д-р Агис: Доларот v.s. светска валута, Центар за банкарство и финансии, Скопје, 2010.

